

Lenka Lacinová
Stanislav Ježek
Petr Macek (eds.)

Psychologické a sociální charakteristiky
dnešních dvacátníků

CESTY DO DOSPĚLOSTI

Psychologické a sociální charakteristiky dnešních dvacátníků

Lenka Lacinová, Stanislav Ježek & Petr Macek (eds.)

Masarykova univerzita
Brno 2016

Kniha je jedním z výsledků řešení projektu „Cesty do dospělosti: longitudinální výzkum vývojových trajektorií a prediktorů autonomie a identity“ podpořeného Grantovou agenturou České republiky (GAP407/12/0854).

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Recenze:

PhDr. Katarína Millová, Ph.D., Psychologický ústav Akademie věd České republiky

© 2016 Carlos A. Almenara, Ondřej Bouša, Ivana Dvořáková, Marie Galátíková, Stanislav Ježek, Nicola Kociánová, Lucia Kvitkovičová, Lenka Lacinová, Lucie Lomičová, Petr Macek, Jan Mareš, Radka Neužilová Michalčáková, Mai Hoa Nguyenová, Marie Szopová, Jan Širůček, Tomotaka Umemura

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8400-1

ISBN 978-80-210-8401-8 (online : pdf)

Obsah

Předmluva.....	5
1. Přejchod do dospělosti.....	9
<i>Stanislav Ježek, Petr Macek, Ondřej Bouša & Lucia Kvítkovičová</i>	
2. Cesty k nezávislosti: Jak se vyvíjí autonomie s identitou	25
<i>Stanislav Ježek, Petr Macek & Ondřej Bouša</i>	
3. Rodiče a jejich (ne)dospělé děti: Jak vypadají vztahy a život v rodinách s dvacátníky? ...	41
<i>Petr Macek, Lucie Lomičová, Lenka Lacinová, Ivana Dvořáková & Tomotaka Umemura</i>	
4. Partnerské vztahy a vynořující se dospělost: Na zkoušku, či naoastro?	59
<i>Lenka Lacinová, Tomotaka Umemura, Ondřej Bouša, Jan Širůček, & Radka Neužilová Michalčáková</i>	
5. Vynořující se dospělost v životní doméně studia a světa práce: Mezi vysokou školou a prací.....	75
<i>Lucia Kvítkovičová, Jan Mareš, Jan Širůček & Lenka Lacinová</i>	
6. Hubnutí a chování spojené s jídlem u žen ve vynořující se dospělosti: Zdravotní důsledky a možnosti intervence.....	93
<i>Carlos A. Almenara & Nicola Kociánová</i>	
7. Bikulturní zkušenost a její vliv na identitu mladých Vietnamců v České republice	103
<i>Mai Hoa Nguyenová & Jan Širůček</i>	
8. Spíme spolu, ale nechodíme spolu: Komunikace o nastavování pravidel ve vztahu přátel s benefity	113
<i>Marie Szóppová & Lenka Lacinová</i>	
9. Před svatbou ne: Partnerské vztahy a otázky kolem předmanželského sexu u mladých věřících žen	121
<i>Marie Galatíková, Lenka Lacinová & Stanislav Ježek</i>	
Literatura.....	131
Summary	155

Všem našim respondentům, se kterými jsme mohli strávit pět let na jejich cestách k dospělosti.

Předmluva

Přechod z období dospívání do plné dospělosti je dnes frekventovaným tématem sociologických a psychologických výzkumů; tématem zajímavým i pro média. Přesto v českém prostředí zatím chybí monografie, která by byla komplexnějším a současně aktuálním pohledem na generaci mladých lidí, kteří vyrůstali v období společenských změn a demokratizace české společnosti, tedy v jiných společenských podmínkách než generace dřívejší, včetně generace jejich rodičů. Užitečná je v této oblasti publikace z dílny sociologů Masarykovy univerzity *Na prahu dospělosti* (Katrňák, Lechnerová, Pakosta, & Fučík, 2010), která informuje ze sociologického pohledu především o nových trendech v partnerském chování mladých lidí a o jejich životních představách. Jejich výzkum ukázal, že i mladí lidé v České republice, podobně jako v dalších evropských zemích (viz například Corijn & Klijsing, 2001) procházejí v posledních dvou desetiletích novou životní etapou, která v předchozích generacích nebyla pro vstup do dospělosti obvyklá. Mnozí mladí lidé ve třetí dekádě života žijí naplno partnerským životem, sňatek a rodičovství však o několik let odkládají. Předpokládají, že se ekonomicky postupně osamostatní, ale než uzavřou sňatek, budou bydlet sami bez rodičů a bez partnera. Autoři uvedené publikace shrnují svoje poznatky konstatováním, že mezi pětadvacátým a třicátým rokem života „je tu poměrně dlouhé období jakési *mladší dospělosti*, které je vyplněno kombinací studia, cestování, krátkodobějších vztahů a počátku pracovní kariéry“ (Katrňák, Lechnerová, Pakosta, & Fučík, 2010, str. 182).

Psychologové tuto část života tradičně charakterizují jako tranzitorní období přechodu z dospívání do dospělosti, uvažují o něm v kontextu celoživotního utváření osobnosti a vedle chování se zaměřují na to, jak aktéři tohoto procesu – mladí lidé, kteří jsou již často z právního hlediska dospělí – toto období prožívají, jaké pocity je provází a jak vnímají a hodnotí sami sebe. Právě o tyto stránky naše monografie rozšiřuje a prohlubuje obraz o mladých lidech, kteří vstupují do dospělosti ve třetí dekádě života, a které tedy můžeme nazývat neformálně „dvacátníky“. Širší pohled nabízí v tom, že se vedle partnerských vztahů věnuje stejně podrobně i vztahům mladých lidí s jejich rodiči a také tomu, jak vnímají a prožívají svoji profesní přípravu či svoje pracovní aktivity. Za prohlubující pohled se dá snad považovat to, že více než na makrosociální vlivy se tato kniha zaměřuje na vnitřní, tedy psychologické předpoklady a psychologické a sociální charakteristiky mladého člověka prožívajícího a vědomě reflektujícího toto životní období.

Současně je třeba přiznat, že monografie přináší jen málo zobecňujících a všeobecně platných zjištění o tom, jak období vstupu do dospělosti probíhá a jak by mělo „správně“ probíhat. Jednak proto, že výzkum, jehož výsledky v knize prezentujeme, byl z velké části zaměřen na specifický soubor studentů vysokoškoláků a jen v malé míře se týkal i dalších sociálních skupin v tomto věkovém období. Dalším a podstatnějším důvodem, proč není možné formulovat obecnější „pravdy“ o životě dnešních dvacátníků, je zjištění, že procesy

reprezentující cestu z dospívání do psychologické dospělosti mohou být velmi různorodé, a že je tedy v současné postmoderní a globální společnosti mnoho „legitimních“ cest, jak se dospělosti v psychologickém slova smyslu dobrat.

Kniha se snaží přiblížit tuto různorodost, přesto se nemůže zříci klíčových konceptů, které psychologický vstup do dospělosti vymezují. Těmi jsou zde autonomie a identita. Autonomie chápána nejen jako nezávislost a individuálnost, ale také jako vědomé zapojení se do rozhodování a spolurozhodování. Identita nejen jako vědomí vlastní jedinečnosti, ale také jako přijetí dospělých rolí, vztahů a osobní perspektivy v různých oblastech života.

Tyto dva teoretické koncepty byly také u zrodu výzkumného projektu *Cesty do dospělosti: longitudinální výzkum vývojových trajektorií a prediktorů autonomie a identity* podpořeného Grantovou agenturou České republiky (GAP407/12/0854), který byl realizován týmem výzkumníků v Institutu pro výzkum dětí, mládeže a rodiny na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v letech 2012–2016. Cílem projektu bylo prozkoumat přechod z adolescence do dospělosti se zaměřením na vývoj autonomie a identity v současném společenském a kulturním kontextu. Tato kniha je jedním z výstupů tohoto projektu. Vedle přehledu dosavadních poznatků o životě mladých lidí ve věku mezi 19 a 29 roky zde prezentujeme některá vlastní výzkumná zjištění z pětileté longitudinální studie, která se v rámci projektu uskutečnila. Abychom během pěti let mohli prozkoumat celou dekádu vývoje, přijímali jsme do první vlny výzkumu v roce 2012 účastníky narozené v letech 1990–1994. I přes naše snahy o zastoupení široké palety mladých tvoří náš vzorek především vysokoškoláci. Během pěti let projektu jsme se účastníků pomocí online systému pro administraci dotazníků celkem třináctkrát dotazovali na vnější okolnosti jejich životů v oblasti bydlení, vztahů s rodiči i partnery, studia a práce i na jejich prožitky a názory v těchto oblastech či doménách (více viz Macek, Horská, Kotřlová, Kvitkovičková, Lacinová, & Ježek, 2016). Opakovaně jsme zjišťovali znaky rozvoje autonomie a identity v období někdy nazývaném obdobím vynořující se dospělosti. Jednou se našimi respondenty stali i rodiče účastníků studie, aby nám poskytl informace a svůj pohled na prostředí, v němž účastníci našeho projektu vyrůstali. Jak už tomu u longitudinálních projektů bývá, účastníků postupně ubývalo; v případě této studie z přibližně 1 500 až na 550. Jedním z hlavních, avšak zdaleka ne jediných důvodů redukce původního vzorku byly velké životní změny, především v podobě ukončení studia. Vedle longitudinální studie založené na online dotazování proběhly i doplňující kvalitativní sondy, jejichž cílem bylo hlouběji porozumět perspektivě mladých dospělých. Detailní výsledky z výzkumu *Cesty do dospělosti* jsou průběžně publikovány v dílčích výzkumných studiích; zde je prezentujeme v obecnější podobě spolu s výsledky z dalších výzkumů.

V první kapitole se zabýváme kritérii dospělosti, rozlišujeme psychologický a sociologický pohled, uvádíme socidemografické ukazatele, které pomáhají vymezit přechod do dospělosti. Ukazujeme rovněž, jak specifický, stereotypní a svým způsobem pokřivený může být pohled na současnou mladou generaci, který generují veřejná média. Rovněž se zamýšlíme nad teoretickým konceptem, který v současnosti psychologické výzkumy přechodu z adolescence do dospělosti nejčastěji rámuje, tedy vynořující se dospělosti (*emerging adulthood*) v pojetí J. J. Arnetta. Považujeme jej za možný a mnohdy užitečný popisný a výkladový

rámec, není však ucelenou teorií, která by opravňovala mluvit o vynořující se dospělosti jako o samostatném vývojovém období v životě člověka.

Druhá kapitola je věnována tématu autonomie a identity, jejichž rozvinutí či dosažení považujeme za dva klíčové psychologické atributy vstupu do dospělosti. Poukazujeme na vzájemnou provázanost obou konceptů a především procesů, které jejich utváření provázejí. Na základě našich výsledků také dokládáme, že jak autonomie, tak i úroveň explorační a závazkové, které jsou ukazatele dosažené, je v období třetí dekády života vysoká a relativně stabilní, byť trajektorie jednotlivců se mohou značně lišit.

V dalších třech kapitolách se poměrně v širokém záběru věnujeme třem oblastem života a vztahů, kterých se utváření autonomie a identity nejvíce týká – vztahům s rodiči, partnerským vztahům a oblasti studia a práce. Pokud jde o vztahy s rodiči, potvrzuje se poznatek z dlouhodobých longitudinálních výzkumů, že dobré či problematické vztahy se zakládají mnohem dříve než v období, kdy mladý člověk vstupuje do dospělosti. Základem dobrých vztahů je pocit důvěry a vnímaná blízkost ze strany dětí a akceptace jejich osobnosti a způsobu života ze strany rodičů. Tomu odpovídá i otevřená komunikace.

Kapitola o partnerských vztazích ukazuje široké spektrum toho, jak partnerství ve třetí dekádě života může vypadat, jaké může mít odlišné dominanty a jak může probíhat. Pro převážnou většinu platí, že jsou to vztahy žité „naplno“, přesto však nenajdeme jednoduchý model, co je to ten „správný vztah“. Pokud jde o oblast kariéry, práce a studia, které je věnovaná pátá kapitola, ukazuje se, že pro většinu mladých lidí jde o velmi dynamické období, ve kterém dominuje snaha o seberealizaci, seberozvoj a kariéerní růst před dlouhodobějším zájmem o stabilitu a pevné zakotvení v určitém zaměstnání. V tomto smyslu tvoří studium a práce jeden celek, postoj ke studiu se vztahuje k přesvědčení o vlastních schopnostech být v něm dobrý a úspěšný.

Závěr knihy tvoří kapitoly představující čtyři specifická témata, jimž je společné zaměření na populaci mladých lidí ve věku mezi dvacítkou a třicítkou. Šestá kapitola je věnována fenoménu hubnutí a stravovacím návykům žen v tomto věku. Jedná se nejen o často popularizované téma a s ním svázané problémy, ale také o poznatky, které mohou být významným informačním zdrojem k doplnění pohledu lékařů a odborníků na výživu a na stravovací chování mladých žen v současnosti. Sedmá kapitola je sondou do života mladých Vietnamců v České republice. Na příkladu utváření identity těchto mladých lidí přibližuje jejich vnitřní svět mezi dvěma kulturami. Závěrečné dvě kapitoly prostřednictvím kvalitativních studií představují možná dvě od sebe výrazně vzdálené podoby partnerských vztahů. Prostřednictvím popisu způsobů, jakými vyjednávají takzvaní přátelé s benefity pravidla těchto „vztahů – nevztahů“, jsou ilustrovány vztahy s nízkou mírou vzájemného závazku. Kapitola o problematických momentech, které představuje pro mladé ženy katolického vyznání zákaz předmanželského sexu, pak představuje partnerské svazky s vysokou mírou závazku a to nejen vůči partnerům, ale i pravidlům, která jsou svázána s katolickým vyznáním.

Lenka Lacinová, Stanislav Ježek, Petr Macek

1.

Přechod do dospělosti

STANISLAV JEŽEK, PETR MACEK, ONDŘEJ BOUŠA & LUCIA KVITKOVIČOVÁ

Přechod z dospívání do dospělosti může nabývat mnoha podob se značně odlišnou délkou. V jednom extrému může mít podobu relativně rychlé a razantní změny navazující na dosažení plnoletosti, kdy během několika let mladý člověk dokončí studia a získá perspektivní práci, vstoupí do manželství, narodí se mu první dítě a založí vlastní domácnost. V druhém extrému, pokud to okolnosti dovolí, může mladý člověk usilovat nejprve o získání řady zkušeností, které mu umožní ona důležitá, zavazující či obtížně zvrátitelná rozhodnutí dělat informovaně, s širokým vědomím jejich konsekvencí, lepší znalostí sebe sama a také s větší jistotou a sebedůvěrou. Takto mohou být důležitá rozhodnutí, závazky, odkládána do okamžiku, než se na ně bude mladý člověk „cítit“, což může vyplnit i celou třetí dekádu života.

V populaci dnešních mladých lidí řada odborníků i laiků pozoruje posun od první podoby přechodu do dospělosti k té druhé. Už několik desítek let můžeme pozorovat, že proces přechodu do dospělosti se prodlužuje a tradiční milníky dospělosti se pomalu posunuly z počátku třetí dekády života často až na její úplný konec. Věk plnoletosti se však nezměnil, a tak je tu najednou poměrně dlouhé období, kdy je každý mladý člověk *de jure* dospělým, ale *de facto* se ne každý a ne vždy tak cítí a chová. Právě z tohoto důvodu začali sociologové a psychologové přisuzovat generacím „dvacátníků“, tj. mladým lidem ve třetím desetiletí jejich života, mnoho nových atributů. Jestliže sociologové mluví zejména o generaci Y či v poslední době o tzv. *millennials*, v psychologii se v posledních dvou desetiletích nebyvale rozšířil koncept tzv. *emerging adulthood* (v českém překladu nejčastěji *vynořující se dospělost*). Jeho autor, americký psycholog Jeffrey Jensen Arnett (2000), charakterizoval vynořující se dospělost jako novou vývojovou etapu mezi adolescencí a plnou dospělostí. Z pohledu vývojové psychologie to byl nepochybně radikální krok, který vyvolal v odborné komunitě mnoho rozporuplných ohlasů, jak bude v rámci této kapitoly ještě později zmíněno. Důležité je, že zvýšený zájem o mladé lidi na prahu dospělosti také významně facilitoval empirický výzkum, zaměřený nejen na atributy vynořující se dospělosti, ale obecněji na *proces přechodu z dospívání do dospělosti* a na mezníky či kritéria, které tento proces ohraničují či specifikují.

Kritéria dospělosti

Mimo užší psychologické zaměření lze přechod do dospělosti popisovat prostřednictvím splnění či naplnování nějakých kritérií, znaků, markerů dospělosti. Tradiční obecná kritéria dospělosti jsou vnější charakteristiky jako věk, založení rodiny, vlastní domácnost, finanční nezávislost a stabilní zaměstnání, které obvykle doprovází požadavek na jednu vnitřní charakteristiku, a tou je plná zodpovědnost za vlastní chování a rozhodování. Pohled

sociálních vědců se jen zčásti kryje s tím, jak vnímají kritéria dospělosti sami dospívající. Arnett (2015) uvádí, že napříč mnoha etniky ve Spojených státech amerických vychází konzistentně jako z pohledu dospívajících subjektivně nejdůležitější následující tři kritéria dospělosti: 1. přijmout za sebe zodpovědnost, 2. nezávisle se rozhodovat a 3. získat finanční nezávislost. Je však třeba uvést, že jde o výsledek z dotazníkového šetření, kde měli mladí lidé hodnotit důležitost čtyřicítky jednotlivých kritérií. Je tedy otázkou, jak by sami kritéria formulovali, zda by nějaká nepřidali, neubrali, popřípadě zda by sami obecnou otázku o kritériích dospělosti neodmítli. Lze tedy spíše souhlasit s Hendrym a Kloepovou (Arnett, Hendry, Kloep, & Tanner, 2011), že definovat kritéria dospělosti podle toho, co si dospělí myslí, že je dospělé, není ideální. Uvedená tři kritéria je třeba vnímat jako *subjektivní* pohled mladých lidí, to, oč usilují, usilují-li o dospělost. Cílové charakteristiky, jako je například založení rodiny, vlastní domácnost či stabilní zaměstnání, nejsou mladými dospělými považovány za nejdůležitější kritéria dospělosti – těmi jsou spíše ty charakteristiky, které naplnění uvedených cílů a rolí umožňují.

Myslenka vývojových úkolů

Ve vývojové psychologii existuje tradice pojmání vývoje člověka pomocí vývojových úkolů, tedy jakýchsi psychologických ukazatelů adaptace, které jsou specifické pro každou jednotlivou vývojovou etapu (Roissman et al., 2004). Tyto úkoly, rozpracované především Havighurstem (1948) a Eriksonem (1968), jsou formulovány v kontextu převažujících sociokulturních a historicky zakotvených očekávání, která se promítají do individuálních potřeb a představ. Zahrnuje to, co člověk sám chce naplnit jako podstatné a důležité ve svém životě, a také to, co si uvědomuje, že je důležité naplnit v kontextu vlastního života v určitém prostředí, komunitě a společnosti.

Naplnění vývojových úkolů pak predikuje úspěch v následujících životních etapách ve smyslu přizpůsobení, akceptace a ocenění ze strany druhých, pocitu kompetence a životní spokojenosti. V eriksonovském pojetí je ukazatelem vstupu do dospělosti dosažení identity, jako vývojový úkol, kterým se završuje období adolescence (Erikson, 1968). Pro mladší dospělost je to pak dosažení intimity v rámci partnerského vztahu.

Jak však ukazuje mnoho výzkumných studií, v posledních desetiletích nelze dosažení identity v uvedeném eriksonovském pojetí, tj. dosažení vnitřní integrity a celistvosti zkušenosti se sebou samým, chápat jako osobní téma a vývojový úkol, které se vstupem do dospělosti uzavírají. Důležitost a význam identity v dospělosti přetrvávají a dále se rozvíjejí. Je rovněž typické, že již od pozdějších fází adolescence se utváření identity (zejména ve smyslu explorační a experimentování) propojuje s potřebou a naplňováním intimity v partnerství. V nové kvalitě se pak propojuje v dospělém věku a neváže se pouze na mladší fázi dospělosti, ale i na pozdější etapy života (viz například Sneed, Whitbourne, Schwartz, & Huang, 2012). Vývojové úkoly tedy mají svá „ale“. Mohou být zčásti naplněny i dříve. Na druhou stranu by jejich úplné naplnění nemuselo být považováno za nutné pro hodnocení člověka jako dospělého ani později. Mohou být naplněny i jinak než dlouhým postupným procesem

explorace a utvářením dlouhodobých závazků (například skokově, díky různým non-normativním událostem nebo zpětněpostupnou integrací závazku, naplňováním role atd.).

Arnett a jeho následovníci (Arnett, 2004; Badger, Nelson, & Barry, 2006) se pokusili shrnout vše, co by od ideálního dospělého mohlo být požadováno. Navrhují sedm kategorií kritérií dospělosti:

1. *Nezávislost* – pod kterou spadají kritéria zodpovědnosti za svá rozhodnutí, emoční odpoutání od rodičů, ale i odstěhování se a finanční nezávislost.
2. *Vzájemná závislost* (interdependence), kterou se míní získání orientace na dlouhodobé vztahy, ať již partnerské, či jiné.
3. *Rolové přechody* – sem patří již zmíněné markery ukončení studia, uzavření manželství, početí dítěte či „usazení se“ v kariéře.
4. *Smíření se s normami* – rizikové chování spojené s vymezováním se vůči společenským normám (například neúměrné užívání drog a alkoholu či páchání dopravních přestupků) má být nahrazeno jejich dospělejší akceptací.
5. *Biologické přechody* – je míněna především schopnost mít děti – ta však v současné společnosti nastupuje podstatně dříve, než se vůbec začne uvažovat o dospělosti.
6. *Chronologické přechody* – dosažení plnoletosti je nejobvyklejším kritériem tohoto druhu. Ne ve všech zemích je však s tímto věkem spojeno získání všech práv dospělosti.
7. Schopnost *zabezpečit chod domácnosti s dětmi* jako specifická kategorie.

I s přihlédnutím k tomu, že na řadě charakteristik dospělosti *pracuje* mladý člověk od dětství, je toho očividně mnoho, co musí zvládnout, než o sobě on sám i druzí kolem něj budou bez váhání uvažovat jako o dospělém. Přitom jsou mladí lidé tradičně pozorováni a hodnoceni staršími generacemi. Ani tato generace mladých lidí není výjimkou a její dospívání je vděčným námětem médií.

Jací jsou dnešní dvacátníci očima médií?

Dnešní mladí lidé mezi dvacátkou a třicátkou, jejich chování a životní styl, se objevují poměrně často mezi tématy, kterých si média všimají a kterým se věnují. V řadě článků, komentářů a dokumentů jsou čtenáři informováni o tom, že mladí lidé odmítají dospět. Dále se mohou dozvědět, že současná mladá generace je sobecká, myslí jen na sebe, její výraznou vlastností je lenost a že tito mladí lidé jsou rozmazlení, zpovykání, nesamostatní, a že ještě k tomu mají přehnané nároky ve všech oblastech života. Je faktem, že se na druhou stranu objevují i takové pohledy na mladé, které oceňují jejich ambice, toleranci, kreativitu a odvalu. Uvedené charakteristiky však dalšími autory stejně tak mohou být hodnoceny jako nerealistické představy mladých o světě, zmatenost, snílkovství a nedospělost, a tak bývá mnoho mladých vědců, umělců, cestovatelů, podnikatelů a dobrovolníků mnohdy pisateli článků označováno za „zmatené“, naivní a svým způsobem politováníhodné. Ať už ale vyznívají mediální příspěvky o mladých lidech jakkoli, jedno mívají víceméně společné – typicky se jedná o rozvedení a interpretaci jednoho či několika dílčích výsledků pocházejících buď z jednoduchých průzkumů, ale i výzkumných studií, které jsou prezentovány typicky

jako reprezentativní, nebo v lepším případě sice ne jako reprezentativní, ale s minimální informací o tom, pro jakou skupinu mladých lidí jsou daná zjištění platná a v jakém kontextu. Tyto příspěvky doplněné o chytlavé titulky pak vytvářejí pro širokou veřejnost určitý obrázek o mladých lidech, který čtenářům pak více či méně zapadá do jejich vlastních zkušeností a zážitků s mladými lidmi.

Nedávno se v tisku například objevily informace o útratách na platebních kartách mladých lidí. Skutečnost, že mezi nejčastější výdaje patří platby za rychlé občerstvení typu fast-food, návštěvy kina a výdaje za oblečení, byla reflektována a interpretována jednoduše – ano, mladí lidé se chtějí především bavit (viz titulky: *Mladí Češi více než polovinu peněz utratí za zábavu a jídlo; Kam mizí peníze mladých Čechů? Nejčastěji do pokladen fastfoodů a kin; Mladí Češi se chtějí hlavně bavit. Za zábavu utratí až pětinu svých peněz*).

Velmi podobně vypadají další informace, dalo by se říci „polopravdy“ či faktoidy ze života mladých lidí, a je tedy otázkou, nakolik se podílejí na jistém zkreslení obrazu, který si veřejnost o současné generaci mladých lidí vytváří. Pokusili jsme se shrnout a představit mediální obraz mladých lidí v jednotlivých oblastech jejich života, témat, která jsou tradičně svázána s otázkami přechodu do dospělosti a která bývají velmi často také námětem mezi-generačního srovnávání nejen odborníky, ale i laickou veřejností.

Bydlení. Zcela nedávno se autoři populárních článků „vyřadili“ na údajích o bytové situaci mladých lidí. Zastít ujíce se procentem mladých mužů, kteří ve věkovém rozmezí cca od 20 do 35 let stále sdílejí domácnost s rodiči, titulky bijí na poplach, že Češi jsou národem „mamánků“. Autoři v těchto článcích akcentují fakt, že mladé Češky jsou samostatnější než jejich mužské protějšky, u nichž je skutečnost zůstávání v takzvaném „mamahotelu“ zdůvodňována tím, že si chtějí užívat vypraného, vyžehleného prádla a teplého jídla zadarmo (viz titulky jako: *Češi jsou národ „mamánků“; Složené trenky i jídlo zdarma. V mamahotelu už žije polovina mladých Čechů; Mamánků neubývá, 38 procent mužů ve věku 20 až 35 let bydlí u rodičů*). V této souvislosti se objevily v médiích dokonce i rady a doporučení pro rodiče, jak to s pohostinností vůči dětem nepřehánět a jak děti včas z domácího hnízda vystrnadit (viz například *Jak vystrnadit děti z mamahotelu: Nepřehánějte to s pobostinností; Kdy zavřít mamahotel? Popostrčte děti k samostatnosti; Mama hotel zavírá: Kdy poslat děti z domu?; 5 důvodů, proč vypakovat dospělé děti z domu včas*).

Jiné, dá se říci méně povrchní, články prezentovaly výsledky průzkumů, které přinesly pohled na otázky bydlení nejen ze strany mladých lidí, ale i jejich rodičů. Obě strany svorně uvádějí, že hlavní důvody společného bydlení rodičů a dětí jsou ekonomické, tedy konkrétně úspora financí. Řada z těch mladých lidí, kteří bydlí stále doma, nemá momentálně partnera či partnerku. Takzvaní singles se totiž realisticky mnohdy obávají, že by jen ze svého příjmu nezvládli hradit samostatný nájem, nebo dokonce splátky hypotéky na vlastní bydlení. Významným motivem mladých tak k odchodu do vlastního bydlení bývá nejčastěji vážný partnerský vztah.

Mediálním zkratkám o tom, že mladí lidé zneužívají rodičovskou péči, příliš neodpovídají výsledky průzkumu, který poukázal na shodu dětí a rodičů v názorech na spravedlivou dělbu domácích prací a finanční otázky společného hospodaření. Navíc soužití s rodiči není

jediný způsob, kterým řeší mladí lidé finanční otázku bydlení. Častěji než dříve se objevuje takzvané sdílené bydlení, které bylo dříve typické pouze pro studenty. V současnosti jej více využívají i mladí pracující s ukončeným vzděláním.

Novináři zpracovali i výsledky průzkumu o vysněném bydlení mladých lidí, kde se kromě jiného ukázalo, že by se mladým lidem líbilo obývat například funkcionalistickou vilu se zahradou a bazénem nebo vzdušný loft s terasou v bezprostřední blízkosti centra velkých měst. Vzhledem k tomu, že tento typ nemovitostí je většinou mimo finanční možnosti mladé generace, titulky článků byly variacemi na téma nízkých příjmů versus velkých snů mladých lidí, s poněkud pejorativním vyzněním, které ukazovalo mladé lidi jako nerealistické snílky (například *Mladí sní o životě v luxusu, realita je ale jinde*; *Mladí Češi sní o bydlení ve vile se zahradou a bazénem. Příjmy ale nestačí*; *Mladí Češi mají sny jako z katalogu developera, ale realita je drsná*; *Nízké příjmy a velké sny aneb Patálie mladých s bydlením*). Z jiného průzkumu přitom vyplynulo, že na rozdíl od předchozí generace, pro kterou byl cílem vlastní domek na okraji města, dnešní mladí lidé spíše uvažují o koupi bytu v blízkosti centra. Mladí lidé preferují možnost věnovat se ve volném čase svým zájmům a koníčkům, a tím pádem je pro ně důležité mít v okolí svého bydliště další příležitosti pro trávení volného času.

Partnerství, rodičovství, sex. Pro média je už delší dobu vděčným tématem stoupající věk při vstupu do manželství a narození prvního dítěte. Tento nepopíratelný demografický trend však převážně interpretují bez dalších empirických a teoretických argumentů následovně: *Češi se do svatby a dětí neženou, chtějí si déle užívat svobodného mládí*. Po nedávném zveřejnění výsledků studie *Reprodukční plány mladých mužů v ČR* (Kyzlinková & Št'astná, 2016) se objevila celá řada alarmujících článků, které veřejnost seznamovaly s tím, že téměř polovina mladých bezdětných mužů nechce mít děti (například *Děti nemáme v plánu, tvrdí mladí Češi*; *Skoro polovina mladých bezdětných mužů nechce mít děti*; *Děti nechce 43 % mužů před třicítkou. Z žen je neplánuje každá čtvrtá*; *Mladí Češi odmítají mít děti. Plán vlády asi nepomůže*). Autoři příspěvků na toto téma šli v úvahách nad „hrozící reprodukční katastrofou“ tak daleko, že diskutovali i takové návrhy na řešení podpory porodnosti, jakým je například možnost umělého oplodnění žen bez partnera. Je otázkou, zda autorům šlo o čtenářskou atraktivitu článků, nebo o nedůslednost a nevelké porozumění uváděným statistickým údajům v původní studii. V té totiž asi jen jedna desetina ze souboru 366 mužů deklarovala, že jsou bezdětní a že se rodičem ani stát nehodlají. Necelá třetina mužů se pak ztotožňovala s odpovědí, že jsou bezdětní a dosud neměli jasno, jestli děti chtějí. Když je zohledněn fakt, že se jednalo o věkovou skupinu mužů ve věku 25–29 let, tyto odpovědi nepůsobí nijak neobvykle ani při srovnávání s předchozími generacemi. Odpovědi mladých mužů navíc souvisely i s tím, zda měli partnerku, ale také zcela prozaicky s bytovou situací, ve které se nacházeli.

Pozornost médií věnovaná sexuálnímu životu mladých lidí kolem dvacítky se v současnosti stáčí spíše poněkud odlišným směrem, než tomu bývá u podobných příspěvků zaměřených na sex nezletilých, týkajících se například předčasného zahájení sexuálního života nebo podceňování zásad bezpečného sexu. Oproti vnímání mladé generace jako sexuálně nevázané lze v dnešním tisku a online zpravodajství nalézt spíše povzdechy nad tím, jak chytré technologie a virtuální svět ničí sexuální život mladých lidí (například *VELKÝ*

VÝZKUM: Češi vyměnili sex za pokémony a porno! Milování je jen ztráta času!; Český dorost málo souloží. Bud' je vysílen sledováním „péčka“, nebo hledáním Pokémonů; Sexuální kontrarevoluce. Tablety a telefony vytlačily sex z postele).

Práce a kariéra. Poměrně vděčným mediálním tématem je informace, že zaměstnanost ve věkové skupině 15–24 let soustavně klesá a v současnosti je jednou z nejnižších v celé Evropské unii. Titulky, které jsou k těmto údajům přiřazovány, vykreslují obraz líných mladých lidí, kteří nechtějí pracovat (například *Proč jsou mladí Češi líní a nechtějí pracovat?*; *Statisticki: Pracujeme děle. Ale mladí se do práce nebrnou; Mladí Češi pracují stále méně; Mladí Češi pracují čím dál méně, zjistili statistici. Zůstávají s rodiči a dlouho studují*). Již se však příliš nezdůrazňuje, že se situace výrazně mění po dosažení 25 let, kdy respondenti průzkumů již z valné části dokončí své studium a nastoupí do práce.

V souvislosti s vysokoškolským studiem média často upozorňují na růst počtu nezaměstnaných absolventů. Lze najít celou řadu příspěvků, které upozorňují na nadměrné počty studentů humanitních oborů v protikladu k nedostatku odborníků v technických oborech (například *Studenti preferují humanitní obory, víc ale berou absolventi techniky*). Jiné pak upozorňují na to, že firmy nemají o absolventy bez praxe zájem (například *Absolventi: bez praxe je nikdo nechce; Absolventi bez praxe? Dnes téměř bez šance; Vysoká škola nestačí. Firmy chtějí absolventy s praxí; Začarovaný kruh hledání praxe bez praxe trápí absolventy*). Údaje, které svědčí o tom, že mladí lidé v České republice mají obavy z toho, jak se jim podaří po škole nastoupit do pracovního procesu, nejsou proto nikterak překvapivé (například *Mladí Češi se obávají přechodu ze školy do práce, optimisticky nevidí ani své důchody*). Na druhou stranu se objevují i optimističtější zprávy ze světa práce, které popisují zlepšení podmínek na pracovním trhu, které mohou být pro mladé lidi posílením nadějných vyhlídek do budoucna (například *Letošní rok mladým lidem po škole přeje, zaměstnavatelé mění postoje; Práce pro každého. Míst je dost i pro absolventy humanitních oborů*). Je potřeba také zmínit, že s ohledem na stupeň vzdělání je nezaměstnanost mladých lidí nejnižší právě ve skupině těch s vysokoškolským diplomem.

V souvislosti s nástupem mladých lidí do práce přináší média také zjištění o novém fenoménu – o stoupající pracovní fluktuaci současné generace. V České republice přibývá absolventů, kteří vydrží v práci méně než rok, a novinářům se tak naskytla příležitost poukázat pro mladé lidi takové přívlastky jako „netrpěliví“ či „zbrklí“ (například *Průtokový obrůvač? Mladí Češi mění práci stále rychleji; Mladí a netrpěliví. Rostoucí počet fluktuantů připravuje firmy o peníze; V Česku roste počet mladých fluktuantů. Práci zbrkle mění hlavně absolventi*). Přestože pro firmy není fluktuace žádoucím jevem, lze tento trend celkem dobře chápat. Absolventi střídají práci hlavně z toho důvodu, že řada z nich začíná po skončení střední či vysoké školy pracovat na pozicích, které vůbec neodpovídají jejich vzdělání, takže změna zaměstnání je odrazem snahy o růst a vylepšení pracovní situace. Navíc se často jedná také o snahu najít místo, které bude odpovídat nejen jejich vzdělání, zkušenostem a dovednostem, ale také vlastním představám o pracovních podmínkách a prostředí. Právě představy a pracovní preference mladých lidí jsou také samostatnou mediální kapitolou. Současná generace například preferuje flexibilní úvazky se zdůvodněním, že chce mít více času pro přátele, rodinu a své volnoča-

sové aktivity (například *Čeští studenti se smíří s nižším platem. Chtějí ale více volna*). I v tomto ohledu lze najít kritické příspěvky, které mladé lidi vykreslují jako neoprávněně a přehnaně náročné v jejich požadavcích na plat a pracovní benefity (například *Jsem vysokoškolák, kdo je víc? Absolventi mají přemrštěná očekávání; Mladým technické obory nevoní. Chtějí až 30 tisíc měsíčně a práci v kanceláři; Absolventi českých VŠ mají vysoké finanční nároky a nízké znalosti cizích jazyků*).

Z předchozích odstavců by mělo být patrné, že chování mladých lidí ve třetí dekádě života můžeme zvnějšku hodnotit jako motivované, vyjadřující jejich vlastnosti a preference, nebo naopak jako přízpusobené se aktuální situaci a možností. Při hodnocení druhých tíh-neme spíše k tomu prvnímu, a to tak často, že si to vysloužilo samostatný termín – základní atribuční chyba. Proto je dobré se při interpretování demografických a dalších podobných statistik ptát na to, zda za pozorovanými změnami nelze spatřovat také změny ve společnosti, v přístupu k rodičovství, k vzdělávání a zaměstnávání mladých a podobně. Zamysleme se nyní nad následujícími statistikami popisujícími vnější podobu dospívání u nás.

Demografické charakteristiky jako tradiční ukazatele přechodu do dospělosti

Pokud se hovoří o takzvaných vynořujících se dospělých (tedy o mladých lidech ve věku mezi 19 a 29 lety), lze říci, že se v České republice podle posledního sčítání lidu jedná o přibližně 13 procent populace (ČSÚ, 2011). Mezi tradiční sociologické ukazatele přechodu od adolescence k dospělosti patří opuštění domácnosti rodičů, ukončení vzdělávání a započítí profesní kariéry, nalezení partnera a založení vlastní rodiny (Shanahan, Porfeli, Mortimer, & Erickson, 2005). U těchto jednotlivých ukazatelů lze u mladých Čechů vysledovat trendy, které odpovídají takzvané druhé demografické tranzici (Van de Kaa, 1987). Ta je charakterizována dvěma druhy přechodu. První z nich je ekonomické povahy – přechod k dospělosti je nejčastěji spojován s přechodem od studia k placenému zaměstnání (Billari & Liebroer, 2007). Druhý přechod se týká založení vlastní rodiny. Na této úrovni je tedy přechod do dospělosti definován jako osamostatnění se od původní rodiny. Zajímavým zjištěním je, že čeští adolescenti předpokládají shodné načasování obou těchto přechodů. Většina sedmnáctiletých očekává, že opustí domov svých rodičů ve stejném věku, v jakém získají ekonomickou nezávislost – na počátku, nebo v půlce druhé dekády života (Katrňák et al., 2010). Z následujících statistik je však zřejmé, že toto očekávání odráží spíše minulé trendy a že současná podoba přechodu k dospělosti je u nezanedbatelné části populace rozmanitější a rozvolněná tak, jak ji popisují psychologové operující termínem *vynořující se dospělost*.

Osamostatňování od původní rodiny

Současná data ukazují, že mladí dospělí nejčastěji opouští domov svých rodičů skutečně přibližně ve 24 letech (ženy) nebo ve 25 letech (muži). V porovnání s předchozí generací je zřetelný pouze mírný posun – generace narozená v šedesátých letech minulého století opouštěla domovy asi o rok dříve. Tento věk (jedná se o medián) je srovnatelný s dalšími postkomunistickými zeměmi v Evropě, jako jsou například Maďarsko a Lotyšsko (Macková, 2011). Aktuálně 48 procent mužů a 31 procent žen ve věkové skupině 25–29 let žije v domácnosti svých rodičů a zdá se, že tento počet stále roste (Kohoutová & Nývlt, 2014). Mladí

Češi se z tohoto pohledu demografických ukazatelů přechodu do dospělosti zdají být opravdu středem Evropy: opouštění domácnosti rodičů se neděje ani příliš pozdě, jak je typické pro země jižní Evropy, ale ani příliš brzy, jak je naopak charakteristické ve Skandinávii.

Partnerství

Ve věkové skupině 20–24 let žije v České republice 21 procent lidí v partnerství. Ve věkové skupině 25–29 let je to již 52 procent (Kohoutová & Nývlt, 2014). V roce 2010 byl průměrný věk vstupu do prvního manželství 28 let pro ženy a 31 let pro muže. V roce 2006 platilo pro většinu evropských zemí, že průměrný věk ženicha při jeho prvním vstupu do manželství byl více než 30 let a věk nevěsty byl pod touto věkovou hranicí. V České republice žije celkem 21 procent mužů a 24 procent žen ve věkové skupině 20–29 let v nesezdaném soužití. Tento počet zhruba odpovídá evropskému průměru. Počet dětí, které se narodily mimo manželství, vzrostl mezi lety 1992 až 2012 ve všech zemích Evropské unie. Česká republika (spolu s Bulharskem, Belgií a Nizozemskem) se přitom řadí k zemím, kde je tento nárůst nejvyšší (EUROSTAT, 2015). V roce 2012 se 43 procent českých dětí narodilo neprovdaným ženám.

Průměrný věk prvorodičky byl 28 let. Tento věkový průměr je téměř shodný s Polskem a Maďarskem. Trend nárůstu věku, kdy žena porodí své první dítě, je zaznamenatelný ve všech členských státech Evropské unie od roku 1995 do roku 2012. Tento nárůst byl nejvýraznější právě v České republice (věk matky při narození prvního dítěte se zvýšil o 4,6 roku), Maďarsku a Slovinsku. Tempo nárůstu bylo pozvolnější pochopitelně v zemích, kde již na počátku devadesátých let dvacátého století byl průměrný věk prvo- rodiček vyšší – nejnižší nárůst (méně než rok) tak byl zaznamenán například v Belgii nebo v Nizozemsku. Výsledně tedy (i přes tento výrazný posun rození dětí do vyššího věku) je stále průměrný věk českých žen při narození prvního dítěte nižší než v řadě zemí západní, severní a jižní Evropy (Rychtaříková, 2007). Průměrný věk ženy při narození prvního dítěte byl nejvyšší v Německu, Španělsku, Lucembursku, Velké Británii a Švýcarsku (mezi 29 a 30 lety), naopak nejnižší (okolo 25 let) v Bulharsku, pobaltských zemích a Rumunsku. Průměrný počet dětí, který si rodiny přejí, byl nejnižší pro Českou republiku, Rakousko, Slovensko a Rumunsko (méně než dvě děti) ve věkové skupině 25–39 let (EUROSTAT, 2009).

Studium a práce

V oblasti školy a profesní kariéry lze také poměrně snadno identifikovat trendy, které se považují za charakteristické pro vynořující se dospělost. Ve věkové kategorii 18–24 let se nějaké formě formálního studia věnuje ještě více než polovina osob (60 procent), ve věkové kategorii 25–29 let je to již jen 15 procent, přičemž lze předpokládat, že i zde se ve většině případů jedná o studenty vyšších stupňů vysokoškolského studia, dokončujících své prvotní vzdělávání (ČSÚ, 2013). Také v mnoha evropských zemích se většina lidí ve věku 19 let stále vzdělává (EUROSTAT, 2009). Nicméně ve 24 letech má již 90 procent mladých Čechů a Češek ukončeno sekundární vzdělání, tento počet je jeden z nejvyšších v Evropě. Univerzitního

vzdělání dosahuje ve věkové kohortě 20–29 let 17 procent lidí, což přesně odpovídá evropskému průměru. Velmi blízko evropskému průměru (20 let) je také věk, kdy polovina mladých lidí v České republice vstupuje na pracovní trh (21 let) (EUROSTAT, 2009). Na základě kritéria ekonomické aktivity lze v populaci mladých lidí odlišit tři skupiny zemí. V České republice (podobně jako je tomu v Bulharsku, Itálii, Litvě, Lucembursku, Maďarsku, Rumunsku a Turecku) je poměr pracovně aktivních nižší než 50 procent. Ve skupině, kde je poměr pracovně aktivních mladých lidí vyšší než 70 procent, jsou pouze Dánsko, Nizozemsko, Island a Švýcarsko. Ostatní země Evropské unie spadají do třetí skupiny, kde se tento poměr pohybuje mezi 50 až 70 procenty (EUROSTAT, 2009).

S vysokým podílem studujících mladých lidí v České republice souvisí soustavný pokles (od roku 1993) zaměstnanosti lidí ve věku 15–24 let, která je v současnosti jedna z nejnižších v celé Evropské unii (Česká republika má podíl zaměstnaných 27 procent, průměr EU28 je 32 procent). V prvních letech samostatnosti České republiky se počet pracujících ve věku 15–24 let pohyboval na hranici 800 000 a v dalších letech pravidelně klesal až ke hranici 300 000 v roce 2015. Tento propad demonstruje nejen razantní změny ve vývoji populace od devadesátých let, ale i změny v našem vzdělávacím systému, který se vyznačuje přechodem k úplnému střednímu a zejména vysokoškolskému vzdělávání. Situace se výrazně mění po dosažení 25 let, kdy mladí lidé již z valné části dokončili své studium a nastoupili do práce (ČSÚ, 2016). Je samozřejmé, že v zemích s vysokou aktivitou mladých se jedná převážně o kratší pracovní úvazky. Přesto získané finanční prostředky umožňují mladým jejich ekonomické osamostatnění. To dokumentuje i skutečnost, že mladí respondenti v zemích s vyšším podílem zaměstnaných ve věku 25–34 let (jako je například Švédsko nebo sousední Rakousko) bydlí a hospodaří jako domácnosti jednotlivců nebo domácnosti se svým partnerem či partnerkou mnohem častěji, než je tomu například v zemích na jihu kontinentu (ČSÚ, 2016).

Schopnost finančního zabezpečení jako tradiční indikátor přechodu do dospělosti je spojena se separací od primární rodiny. Chování mladých dospělých v oblasti úvěrů, půjček a hypoték lze tedy z psychologického hlediska chápat také jako jisté specifické kritérium dospělosti, neboť je spojeno s pocitem autonomie, závazku a osobní zodpovědnosti. Podle průzkumu společnosti KRUK (2013) je průměrná zadluženost Čechů mezi 18. a 24. rokem kolem 28 700 korun. Dluhy této věkové skupiny souvisejí zejména s neuváženým hospodařením s domácím rozpočtem a s nevydařenými investicemi do „životních příležitostí“. Mladí lidé jsou také nároční spotřebitelé – pozorně sledují změny na trhu a rádi kupují novinky, jako elektroniku (typicky chytré telefony a tablety), sportovní vybavení, oblečení či počítačové hry. Není tedy překvapivé, že dluží zejména telefonním operátorům, nebankovním finančním institucím, bankám, dodavatelům telekomunikačních služeb (poplatky za internet nebo televizi) a pojišťovnám. Příčina zadlužení v této věkové skupině je spojována s nízkým uvědomováním si vlastních chyb a s nedostatkem zkušeností a znalostí z finanční oblasti. Právě kvůli tomuto nedostatku sebereflexe se mladí lidé dostávají nejprve do drobných finančních potíží, které často zametají pod koberec, jak se však tyto záležitosti táhnou roky,

začínají představovat vážný problém. Faktem také je, že tato věková skupina je druhou nejméně početnou věkovou kategorií dlužníků společně se seniory, větší riziko zadlužování mohou mladí Češi čekat hned v následujících sledovaných věkových kategoriích (v kategorii 25–34 let je zadluženo 26 procent a v kategorii 35–44 let rekordních 29 procent).

Průzkum společnosti SCIO (2015) mezi uchazeči o studium na vysoké škole ukázal, že nadpoloviční většina (52 procent) uchazečů o studium na vysoké škole si plánuje vzít v budoucnu hypotéku, přičemž nejčastěji mezi 28. a 33. rokem života (35 procent ze všech respondentů). Jedna z největších finančních institucí v České republice uvedla, že celé dvě třetiny mladých lidí ve věku od 18 do 25 let mají zkušenosti s půjčkou. Zkušenost s určitou formou zadlužení však přiznaly i děti ve věku od 12 let. Celkově se tedy ukazuje, že od vypuknutí „úvěrového boomu“ v roce 2000 se pro mladší generaci půjčky na spotřebu již staly běžnou záležitostí (Stecenková & Řezanková, 2013).

Vynořující se dospělost: samostatná životní etapa, nebo fikce?

Z výše uvedených statistik je zřejmé, že nezanedbatelná část současných mladých dospělých volí, ať již z vlastní vůle, či tlakem okolností, cestu postupného přechodu do dospělosti. Jejich počet v České republice je tak značný, že bychom se měli zamyslet nad tím, zda změnit dosavadní způsoby nahlížení na tento proces.

Snaha nově pojmenovat a nově popsat přechod z adolescence do dospělosti se zejména v odborné komunitě sociologů a psychologů objevuje již několik desítek let. V psychologii našla novou artikulaci na přelomu tisíciletí. Hlavní protagonista tohoto přístupu, vývojový psycholog Jeffrey Arnett přinesl nejprve sociologické a pak také psychologické argumenty (Arnett, 2000, 2004), proč nelze život mnoha mladých lidí ve Spojených státech amerických zhruba mezi 19 a 29 lety tak snadno popsat jako život v etapě mladé dospělosti. Jeho první myšlenka byla demografická – je zde velká a rostoucí skupina těch mladých lidí, kteří se při přechodu z adolescence do dospělosti chovají jinak, než se chovali předchozí generace, včetně generace jejich rodičů. Mají jiný životní styl, zájmy, perspektivy, liší se v životních očekáváních a krátkodobých preferencích toho, co je v životě důležité. Odkládají sňatek a rodičovství, jinak se chovají při studiu a na trhu práce, proměňuje se jejich vztah s rodiči. Zdá se tedy obtížné uplatnit na ně dosavadní vývojověpsychologické teorie. Jeho druhou myšlenkou bylo, že lidé v této skupině sami subjektivně vnímají, že se nacházejí tak nějak mezi adolescencí a dospělostí, ale zároveň se nechovají tak, jako by svůj stav vnímali jen jako přechodný (ať již je to proto, že v tomto stavu zůstávají, protože je to pohodlné, nebo proto, že musí). Naopak dávají mu nějaký smysl, zůstávají v něm a hodlají si z něj do dalšího života něco odnést. Tato podoba přechodu do dospělosti se zdá být poměrně častá zejména v ekonomicky a demokraticky vyspělých zemích euroamerického kulturního prostředí. Arnett nejdříve upozorňuje, že chování, životní styl a prožívání mladých lidí na počátku třetího desetiletí života nelze označit ani jako prodlouženou adolescenci (mají právní status dospělého, jsou mnohem svobodnější než adolescenti), ani jako již zmíněnou mladou dospělost. Jak doslova uvádí: „It is a new and historically unprecedented period of the life

course, so it requires a new term and a new way of thinking; I call it *emerging adulthood*¹ (Arnett, 2004, s. 4).

Z pohledu vývojové psychologie to byl nepochybně radikální krok, který našel značné množství ohlasů jak v odborné komunitě¹, tak – díky Arnettově masivní medializaci – ve veřejném prostoru. Označení termínem vynořující se dospělost pro chování a životní zkušenost mladých lidí se rychle rozšířilo do Evropy i na další kontinenty, nicméně nestal se z něj všeobecně akceptovaný teoretický přístup.

V rámci vývojové psychologie se koncept vynořující se dospělosti sice ujal a rychle rozšířil, zejména v posledních letech však vyvolává také velkou kontroverzi a kritiku, a to zejména s Arnettovou velkou snahou prosadit asertivně a globálně vynořující se dospělost jako samostatné vývojové období.

Aby bylo možné označit nějaké období za samostatnou, svébytnou etapu z vývojově psychologického hlediska, je nutné brát v potaz, že jí procházejí všichni lidé, že vývoj v rámci ní má své specifické cíle a že jsou zde zřetelné předěly od předchozích a následných etap vývoje.

Ačkoli je to, co je označeno jako vynořující se dospělost, významným úsekem života těch, kdo ji zažili, částí života, na kterou budou vzpomínat jako na období se specifickými prožitky a zážitky, je problematické o ní uvažovat jako o *nutném* vývojovém období. Hlavním důvodem je, že zdaleka ne všichni lidé ve věku mezi 19 a 29 lety tento zážitek mají (mohli mít), a to, že z vývojového hlediska vlastně není nikterak nutné, aby mladý člověk touto etapou života prošel.

Charakteristiky vynořující se dospělosti

Podle Arnettova (2004) podání, lze období vynořující se dospělosti, ať již je pojímáno jako vývojová etapa, nebo jako životní situace, vymezit pěti základními kvalitami, typickými právě pro toto období.

- Je to období *explorace identity*, zejména v oblasti práce a vztahů. Právě explorace je navrhována jako hlavní atribut vynořující se dospělosti. Je sice typická již pro adolescenci, ale v období vynořující se dospělosti se projevuje ve větší intenzitě. Jak uvádí Tannerová, spolupracovnice Arnetta, jestliže se adolescentní explorace týká spíše konkrétních specifických zkušeností a pocitů, explorace v období vynořující se dospělosti je již v daleko větší míře naplněna spjata s dospělými rolami (Arnett, Kloep, Hendry, & Tanner, 2011).
- Je to období *nestability*. Intenzivní hledání, prožívání a chování v nových rolích a v nových situacích provází často „více pokusů“, ať již jde o oblast partnerských vztahů, hledání ve studiu a profesi, ve světonázorové oblasti či životním stylu.

¹ Arnettův článek v *American Psychologist* (2000), vymezující koncept *emerging adulthood*, měl v prosinci 2016 bezmála tři tisíce citací v impaktovaných časopisech monitorovaných na *Web of Knowledge*.

- Je to období, kdy se mladý člověk zaměřuje převážně či ve větší míře *na sebe sama* (*self-focused*). V souvislosti s exploračí jde o hledání vlastních pravidel, standardů, je to důraz na vlastní rozhodnutí a rozhodování, na vlastní seberozvoj a sebeprosazení. Podle Arnetta je takové zaměření na sebe předpoklad pro stabilní profesní a partnerské vztahy.
- Je to období *spojené s pocitem mezi* (*feeling in-between*), s vědomím tranzice, s neujasněným subjektivním statutem (už nejsem adolescent, ještě nejsem plně dospělý). Zejména v situaci, kdy jsou mladí lidé explicitně zasaženi otázkou, zda si připadají dospělí, či ne, většina z nich neuvádí jednoznačný příklon k plné dospělosti.
- Je to období mnoha *možností*. V tomto atributu je obsažen předpoklad nabývané autonomie a svobody mladých lidí, jejich postupného osamostatňování a „uvolňování“ z nežádoucích situací, vztahů a vazeb. Podle Arnetta jde o období, kdy převládá v emočním ladění optimismus.

Uvedené charakteristiky Arnett podrobně popsal ve své knize z roku 2004, přičemž se opíral o kvalitativní data, která získal rozhovory s mladými Američany, převážně studenty. I když se s těmito charakteristikami lze setkat také v jiných životních obdobích, v období mezi dvacítkou a třicítkou - tedy ve vynořující se dospělosti - se vyskytují častěji takto pohromadě (Reifman, Arnett, & Colwell, 2006). O dekádu později po Arnettovi vytvořil Larry Nelson a kolegové dotazník VEAS (Views of Emerging Adulthood Scale, Nelson et al., 2015), který zahrnuje pět očekávání od vynořující se dospělosti (ze strany dospívajících). Podle nich tedy vynořující se dospělost může být obdobím, kdy se připravují na rodičovské role, obdobím možností (především zábavy a nízké zodpovědnosti), obdobím riskování (především abúzem), obdobím nejistoty a konečně obdobím stresu. Jejich zjištění podporují výsledky Arnettovy původní kvalitativní studie, ovšem podobně jako u něj reprezentují především populaci vysokoškolských studentů. Jak upozorňují někteří autoři v čele s Jamesem Côtém (2014), Arnett se při popisu uvedených atributů příliš nezamýšlí nad riziky nebo problémy, které mohou v sobě obsahovat, zejména pokud jejich naplnění je považováno za určité standardy pro vynořující se dospělost, chápanou jako univerzální vývojová etapa.

Kritika chápání vynořující se dospělosti jako samostatné vývojové etapy

Termín *vynořující se dospělost* je mnoha badateli vnímán jako užitečný popisný termín pro podstatnou, a zdá se, že rostoucí, část populace mladých lidí, kteří jsou z hlediska tradiční vývojové psychologie ve fázi pozdní adolescence a rané dospělosti. Tento koncept umožňuje lépe se zaměřit na tuto skupinu mladých lidí jak z hlediska výzkumu, tak z hlediska podpory mladých v mnoha oblastech jejich života. Zároveň panuje shoda mezi Arnettem, jeho následovníky i odpůrci, že je velká řada mladých, jejichž cesty do dospělosti se od podoby představované vynořující se dospělostí podstatně liší. Ovšem pohled na tuto odlišnost se mezi různými výzkumníky dramaticky odlišuje. Jak jsme již uvedli, Arnett se snaží transformovat původně deskriptivní termín do teorie postulující vynořující se dospělost jako samostatné vývojové období. V duchu své teorie vnímá ty, jejichž dospívání vypadá jinak, vlastně jako lidi, kterým toto stadium bylo zcela či zčásti upřeno – s implicitními negativními vývojovými

konsekvencemi (Arnett, 2015). Odpůrci vnímání vynořující se dospělosti jako samostatné vývojové etapy, především Côté (2014), Hendry a Kloepová (2010), však takovou úvahu odmítají jako teoreticky i empiricky nepodloženou. Navíc, vzhledem Arnettově tendenci svoji teorii široce medializovat, ji považují dokonce za škodlivou. Jak v rámci americké či britské kultury, tak mezinárodně byly identifikovány velmi rozdílné procesy přechodu do dospělosti (například Schoon & Schulenberg, 2013) a neexistují žádné empirické důkazy, proč je považovat za horší, méněcenné a ochuzené, jak by implikovala perspektiva vynořující se dospělosti jako univerzální vývojové etapy. Navíc současní dospívající a dospělí, jejichž přechod do dospělosti příliš neodpovídá či neodpovídal vzorci vynořující se dospělosti, by se po právu mohli cítit poškozeni tím, že by vzorec vynořující se dospělosti byl považován za žádoucí normu.

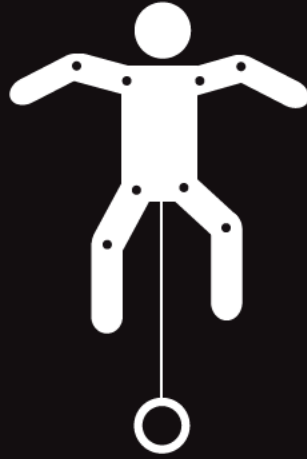
Ne vždy také mají uvedené atributy vynořující se dospělosti pozitivní konotaci. I když je obecně explorace nahlížena jako adaptivní proces při utváření identity, některé studie indikují, že může být spojena rovněž s vysokou úzkostí, depresivními syndromy a dalšími nepříjemnými pocity (Luyckx et al., 2008). Podobně lze nahlížet na reflexi atributu nestability: i ta může být viděna jako nechtěná frustrující bariéra (North et al., 2016). Také zaměření na sebe ve smyslu seberozvoje může být velmi limitováno (například z ekonomických či sociálních důvodů) právě omezenými možnostmi či intenzivním zaměřením na druhé, například na podporu své rodiny (srov. Hendry & Kloep, 2010).

V současnosti nejvýraznější kritik stadiálního pojetí vynořující se dospělosti sociolog Côté (2014) nesouhlasí ani s jednou ze základních Arnettových myšlenek. Prodloužená podoba tranzice do dospělosti není podle něj v rozporu s tradičními teoriemi vývoje. Argumentuje, že i v klasické Eriksonově psychosociální teorii vývoje se počítá s přechodovými fázemi, kdy na vyvíjejícího se člověka ještě nejsou kladeny plné nároky následující vývojové fáze. Takzvaná moratoria bývají v mnohých společnostech institucionalizována, a nejsou tedy ničím novým. I když je pro mnoho jednotlivců přechod z adolescence k plné dospělosti dlouhý, dá se popsat jako využití poskytnutého moratoria. Nelze tedy bez dalších argumentů souhlasit s tím, že by zde vyvstávala potřeba nové životní etapy.

Jak bylo uvedeno výše, životy mladých lidí jsou pro laická i obecnější odborná média zajímavým tématem a s ohledem na tento fakt je poměrně lehkomyšlné navrhnout a považovat jeden jediný vzorec přechodu do dospělosti za univerzální standard. I když může mnoho mladých lidí měnit obory studia či zaměstnání častěji, než bylo obvyklé, pro ty, kdo mají o svém životě poměrně brzy jasno, by mohlo být zraňující, kdyby školy a firmy paušálně od všech očekávaly nestabilitu, čemuž by se přizpůsobily natolik, že by bylo pro mladého člověka nakonec obtížné získat stabilní a perspektivní pozici na plný úvazek. Například Henderson a kolegové (2007) uvádějí, že se na britském pracovním trhu již objevují známky takového očekávání nestability, které mladým lidem, kteří nejdou studovat na vysokou školu, komplikují vstup na pracovní trh. Analogicky by očekávání nestálosti, váhání a zkoušení mohlo způsobovat problémy v partnerských vztazích a dalších oblastech. Je zajímavé, že podobné obavy z negativního dopadu šíření „mýtu o vynořující se dospělosti“, jak jej pojmenoval Côté, vyjádřil Tannock (2001) již v době publikování Arnettova originálního

článku (Arnett, 2000) o vynořující se dospělosti. Ve své knize píše o sektoru „McJobs“, tedy o pracovních pozicích, které jsou přímo určeny k nestálému získávání pracovních zkušeností, které jsou přizpůsobeny předpokládanému nestálému životnímu stylu mladých lidí.

I když se zdá být účelné mluvit o určitých charakteristikách či kvalitách typických pro období překlenující pozdní adolescenci a mladou dospělost, není na místě označovat tyto atributy vynořující se dospělosti jako žádoucí stavy či univerzální standardy, které je třeba v této fázi vývoje naplňovat, a vytvářet tak silná normativní očekávání. Je potřeba nezapomínat, že fenomén vynořující se dospělosti, charakterizovaný zvládnutím široké palety možností, které se mladým lidem nabízí, reflektuje určitý vývoj společnosti, která se stále více globalizuje, kde se také rozšiřuje paleta možností, ať již v oblasti kariérních trajektorií, podob partnerských soužití, načasování rodičovství, ale i identit. Než vytvářet nová normativní očekávání (a stereotypy) spojená s „novou“ vývojovou etapou, zdá se být vhodnější pozorovat množství různých individuálních cest, jimiž jsou znaky dospělosti postupně v různých oblastech života naplňovány, a studovat systematicky výhody a nevýhody těch, které se v nějaké prototypické podobě vyskytují častěji. Koncept vynořující se dospělosti pak může být užitečným popisným a částečně i výkladovým rámcem, který je však třeba dále rozvíjet a obohacovat především poznatky z výzkumů, které budou reflektovat různé kontexty a podmínky, ve kterých se část těchto „cest do dospělosti“ uskutečňuje, respektive které se ve větší míře zaměří i na jiné „ztracené“ skupiny mladých lidí, než jsou studenti (viz například Seiffge-Krenke, Persike, & Luyckx, 2013).

2.

Cesty k nezávislosti: Jak se vyvíjí autonomie s identitou

STANISLAV JEŽEK, PETR MACEK & ONDŘEJ BOUŠA

Dospělost je v mnoha ohledech spjata se schopností samostatně se rozhodovat, spolehnout se na sebe a svůj úsudek, s přijetím zodpovědnosti za své chování, rozhodnutí, postoje a přesvědčení. Trochu nadneseně řečeno, být dospělý znamená přijmout autorství vlastních činů, činit důležitá rozhodnutí, z nichž některá mají celoživotní dopad, a přijímat zodpovědnosti a závazky, které z nich vyplývají. Z jiného úhlu pohledu to také znamená uvažovat o sobě samém a o svém životě v dlouhodobější perspektivě, mít své osobní plány a cíle – co považují ve svém životě za důležité a k čemu chci směřovat. Z pohledu vývojové psychologie se tu propojují dvě ústřední témata (či vývojové úkoly), které vstup do dospělosti definují: téma autonomie a identity.

I když se většina lidí shodne na tom, že je žádoucí, aby byl dospělý člověk autonomní, není vždy jasné, co vše k tomu pojmu vztahovat, co pod něj zahrnout. Může tím být myšlen vnitřní pocit, prožitek svobody či autorství, moci nad tím, co člověk dělá a co si myslí. Jindy je však autonomií míněna spíše objektivně pozorovatelná nezávislost, a to především na rodičích, v oblasti financí, bydlení nebo v sycení vztahových potřeb. Vedle tohoto rozlišení na vnitřní a vnější autonomii komplikuje úvahy o nezávislosti také to, že životy jednotlivců se odehrávají ve společnosti, v kontextu bližších a vzdálenějších vztahů. Autonomie tak může být uvažována v extrémní podobě jako odtrženost od druhých, bezohlednost, jít si za svým (nebo také jako úděl, břímě), ale také jako vědomé zapojení se, vnímání sebe sama v kontextu vztahů, spoluuvážování a spolurozhodování s blízkými lidmi.

Tyto různé podoby autonomie není snadné od sebe odlišit, protože spolu poměrně vysoce korelují a navzájem se ovlivňují. Wim Beyers a kolegové (2009) faktorově analyticky rozlišili čtyři významné aspekty autonomie v přechodu do dospělosti – emoční nezávislost na rodičích, pozitivní vztah s rodiči, odcizení a agence. Emoční nezávislostí, jak ji definovali Sternberg a Silverbergová (1985), se rozumí to, do jaké míry se mladému člověku podařilo transformovat dětský závislý vztah s rodiči do vztahu, v němž vnímá své rodiče jako běžné dospělé, kteří mají své silné i slabé stránky a chyby, lidí, na kterých nezávisí jeho schopnost řešit své problémy a s nimiž některé stránky jeho života nesouvisí. Vedle toho však mohou zůstat pozitivní aspekty vztahu s rodiči – pocit vzájemnosti, emoční blízkosti, dostupnosti. Odcizení reprezentují pocity ochlazení vztahu či odmítání, odvržení ze strany rodičů, které často doprovázejí konflikty. Agence je prožívaná nezávislost v postojích, rozhodování

i emocích, schopnost stanovovat si cíle nezávisle na přáních rodičů a přátel, prožívaná kontrola nad všemi aspekty svého života. Zatímco na počátku dospívání jsou tyto čtyři aspekty autonomie těsně propojeny (vyjma agence), během třetí dekády života se jejich korelace snižují, aby bylo možné vytvořit s rodiči volnější a zároveň pozitivní vztah.

Také identita je vymezována velmi široce a nejednoznačně. Mít vlastní identitu jednak znamená být sám sebou, tedy autentický a jedinečný, jednak někam patřit, k někomu náležet, být součástí nějakého vztahu nebo společenství. Mít identitu znamená rozumět tomu, kdo jsem, kde jsou mé kořeny a mé zázemí a v čem je má perspektiva. Mít identitu rovněž znamená, že si myslím, že můj život a to, že existuji, k něčemu je. Nicméně mít identitu a být do ní obrazně řečeno „usazen“ však nemusí být nutně spojeno s hlubokou vědomou sebereflexí. Identita může být vyjádřena třeba jen pocitově, v pozitivní verzi například tím, že se mi zdá, že v mém životě je všechno v pořádku, že rozumím tomu, co se se mnou děje a jak mi je, v negativní variantě zase jako zmatek, nejistota a vnitřní chaos. Takový pohled na identitu ve vývojové etapě, kdy se mladý člověk stává dospělým, koresponduje s rozšířeným neoeriksonovským přístupem (viz například Dunkel, 2005; Schwartz et al., 2013). Dosažení identity v tomto pojetí znamená, že mladý člověk propojuje své zkušenosti, pocity a prožitky vztahované k vlastnímu já v různých oblastech života do víceméně uspořádaného a koherentního celku a směřuje k důležitým rozhodnutím a závazkům (*commitments*). Společnost mu pro hledání a experimentování v různých oblastech života obvykle nabízí chráněný čas a prostor (takzvané moratorium). Moratorium, experimentování a explorace nabízí v tradičním pojetí především období adolescence, chápané jako „příprava“ na dospělost. Nicméně, jak už bylo vícekrát zmíněno v různých souvislostech, vstup do dospělosti se zejména v psychologické a sociální rovině v posledních desetiletích oddaluje a často se posouvá až několik let za věk, kdy mladý člověk získává z právního hlediska status dospělého. V tomto smyslu se proměňuje i pojetí identity a autonomie jako psychologických atributů dospělosti.

Autonomie v kontextu teorie období vynořující se dospělosti

Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, současné úvahy, které označují třetí dekádu života jako období vynořující se dospělosti, ji charakterizují několika konkrétními atributy (Arnett, 2004). Je zde totiž prostor přebírat zodpovědnost a nezávislost v jednotlivých oblastech života nikoli najednou, ale postupně v rozpětí až celé dekády. Za specifické znaky tohoto období jsou považovány explorace identity (*identity exploration*), nestabilita (*instability*), zaměření na sebe (*self-focused*), vnímání mnoha otevřených možností (*age of possibilities*) a pocit mezi (*feeling in between*) (Arnett, 2004, 2015). Je však třeba připomenout, že zdaleka ne všichni mladí lidé mají možnost tohoto postupného přebírání dospělých rolí doprovázeného širokou nabídkou identitních voleb/rozhodnutí.

Explorace identity, tj. hledání a zkoušení v oblasti rolí, prožitků, orientací a cílů, je nezbytnou součástí procesu formování identity jak v adolescenci, tak i v období vynořující se dospělosti (Kroger, Martinussen, & Marcia, 2010). Podstatný rozdíl je v tom, že z právního hlediska mají mladí lidé již status dospělého, což jejich zkoušení a hledání ve všech oblastech

života podstatně rozšiřuje a současně prohlubuje. Explorace v období vynořující se dospělosti probíhá jak ve směru různých alternativ stávající identity (explorace do šířky), tak také jako revize stávajících závazků (explorace do hloubky). Exploraci nelze chápat jako nečleněný konstrukt, jehož funkcí je pouze „přídavek“ nebo příprava k závazku (Luyckx, Goossens, Soenens, & Beyers, 2006). Explorace představuje míru, s jakou se člověk aktivně zabývá svými existujícími závazky, a to na základě hlubší sebereflexe a komunikace s referenčními osobami. Nezávislosti v jednotlivých oblastech života tak dosahuje nikoli najednou, ale postupně v rozpětí až celé třetí dekády života. Je však třeba připomenout, že zdaleka ne všichni mladí lidé mají možnost tohoto postupného přebírání dospělých rolí, doprovázeného širokou nabídkou identitních voleb/rozhodnutí.

Jestliže explorace je charakteristika, která proces utváření identity v období vynořující se dospělosti uvádí a podněcuje, závazky lze chápat jako atribut, k němuž proces identity směřuje a ve kterém se svým způsobem v uvedeném vývojovém období zavřuje. Lze jej též definovat jako jedinečnou sestavu voleb, které adekvátně reflektují, kým jedinec je. Závazky udávají životní směřování, regulují chování, rozhodování a výběr dalších cílů. Závazky jsou specifické pro určité oblasti života, jsou ve vzájemném vztahu s životními plány a cíli (Soenens, Berzonsky, Dunkel, Papini, & Vansteenkiste, 2011). Závazky se samozřejmě také mění a diferencují pro jednotlivé oblasti života a v období vynořující se dospělosti mají obvykle konkrétní časové ohraničení. Jejich naplňování je provázáno jejich kontinuálním hodnocením a přehodnocováním, jsou konfrontovány s dalšími získanými informacemi a zkušenostmi (Luyckx, Goossens, Soenens, & Beyers, 2006; Crocetti, Rubini, & Meeus, 2008).

Explorace a utváření závazků se výrazně propojují zejména s potřebou a získáváním autonomie, což se obvykle manifestuje zvýšenou potřebou autorství a autentičnosti, v tom, co mladý člověk dělá, co zkouší, pro co se rozhoduje a do čeho se pouští.

Možnosti, které formálně status dospělého a ekonomický stav společnosti mladým lidem na prahu dospělosti nabízí, jsou dalším definujícím atributem období vynořující se dospělosti. Jsou tu kariérní možnosti, možné životní styly, možní životní partneři a podobně. Kromě individuálních rozdílů souvisejících s rodinným zázemím (ekonomicky, kulturně, geograficky) je širší paleta nabízejících se možností a příležitostí ovlivňována i autonomií, především tou vnitřní, prožívanou. Ta umožňuje lépe vidět příležitosti, být více optimistický ohledně pravděpodobnosti úspěšného využití nabízených příležitostí.

Vztah mezi identitním explorováním, možnostmi a autonomií může mít přitom více podob. Mnoha mladým lidem (ovšem zdaleka ne všem) nabízí třetí dekáda života mnoho příležitostí k získávání identitně relevantních zkušeností. Explorace je právě tou aktivitou, kde je autonomie nejvíce uplatňována a rozvíjena. Zkušenosti jsou relevantní pro rozvoj identity tím více, čím více jsou výsledkem autonomních rozhodnutí dospívajícího člověka (Soenens & Vansteenkiste, 2005). V jiné variantě však může být autonomie identitním procesem omezována. Je to třeba v situaci, kdy mladý člověk pocítuje, že by už měl „najít sám sebe“, a splnit tak vývojový úkol stát se dospělým. Významnou roli zde může mít přetrváva-

jící vazba na rodiče a jejich materiální a emoční podpora, v krajním případě jejich přetrvávající hyperprotektivní tlak (například v podobně *helicopter parenting*). To se ukázalo i v rozhovorech o autonomii, které jsme vedli s účastníky našeho výzkumu. Přemýšlení o autonomii se někdy vázalo na úvahy o tom, jak autonomie spolu s jistou vazbou na rodiče umožňuje vyzkoušet si různé profesní, vztahové i identitní role s možností opustit to, co je prožíváno negativně, a navrátit se do pozice, která je vnímána jako bezpečná. Jinou variantou je situace, kdy má mladý člověk z objektivních (tj. vnějších) důvodů omezenou možnost volby svobodně se rozhodovat a stejně zůstává pod uvedeným vývojovým úkolem. To už je ovšem situace, s níž koncept vynořující se dospělosti příliš nepočítá.

Nestabilita ve studiu, práci, partnerských vztazích, bydlení a podobně, tj. další ze základních charakteristik období vynořující se dospělosti, je z velké části výsledkem různých normativních změn a přechodů v tomto životním období. Nestabilita může být podporována i vnějšími vlivy, například poskytováním velké míry svobody, vnější autonomie, širokou nabídkou voleb, absencí penalizací za změny rozhodnutí, ale také jen očekáváním, předpokládáním změn, vytvořením dojmu, že jsou žádoucí – třeba ve smyslu identitní explorační. Zde lze spatřovat určité nebezpečí při zdůrazňování nestability jako podstatné charakteristiky období vynořující se dospělosti mimo odborný diskurz. V širší veřejnosti by mohl vyvolávat dojem, že ona nestabilita je nutným rysem života mladých dospělých. Takové očekávání je mylné a mladí dospělí, kteří byli rychlí (z vlastní vůle či vnějších důvodů) v utváření dospělých závazků, by se neměli cítit ve společenské nevýhodě. Nestabilita klade samozřejmě nároky na zvládnutí, přičemž vnitřní, prožívaná autonomie pomáhá zvládat mnoho změn, pokud jsou vnímány jako autonomně iniciované, tj. změny na základě vlastního rozhodnutí. Nestabilita vyvolaná vnějšími faktory zatěžuje více.

Zaměření na sebe je projevem uvědomění si potřeby vzít svůj život do vlastních rukou a samostatně (ne však úplně nutně sám či sama) řešit své problémy. Tato charakteristika vynořující se dospělosti je úzce spjata s rozvojem a upevňováním autonomie. Společným jmenovatelem je jednak ve vymanění se z vlivu rodičů a jiných autorit a jednak v získání vlastní představy o sobě, sebekontroly, seberozlišování, sebeprosazování atd. Získávání a upevňování autonomie je v takovémto pojetí primárně zaměřeno na sebe (Zimmer-Gembeck & Collins, 2003). Získávání autonomie nám také může pomoci lépe pochopit určitý paradox tohoto období, který zmiňuje Arnett (2005), kdy právě zaměření na sebe je podmínkou pro přijetí budoucích závazků k druhým. Autonomii totiž nemusíme chápat pouze jako „svobodu od“ vlivu ostatních na nás a od dětské závislosti na rodičích, ale také jako „svobodu k“ vlastnímu rozhodování, k vlastním cílům a také závazkům (Zimmer-Gembeck & Collins, 2003).

Mnohostranné vnímání autonomie samotnými mladými dospělými

Je důležité mít představu o tom, v jakých obrysech o své samostatnosti uvažují sami mladí lidé. S 28 studujícími nebo pracujícími jsme vedli rozhovory inspirované Vardou Konstantovou (2007), které byly z velké části právě o autonomii. Účastníci rozhovorů byli velmi rozmanití, muži, ženy, bydlící u rodičů i sami, z různých míst republiky, finančně lépe či hůře

zajištění. Rozhovory se týkaly autonomie v různých oblastech života, otázky směřovaly k autonomii ve studiu či práci, ve vztahu s rodiči, ve vztahu s partnery, ale i velmi obecně. Lze říci, že účastníci rozhovorů vymezovali autonomii různými způsoby. Typicky ji definovali jako nezávislost a svobodu (například ...*žít, aniž bych byl závislý na někom dalším...*; ...*být psychicky nezávislý...*). Na této úrovni obecnosti nebyla idea autonomie obvykle dále upřesňována. Autonomie jako nezávislost a svoboda se v jejich výrocích jevila především jako osobní a sociální hodnota. Tato myšlenka je blízká vymezování autonomie ve smyslu možnosti dělat, co chci, nebo také být, čím chci. Toto instrumentální vymezení má svou vnější (chování, dělán) i vnitřní (prožívání, bytí) podobu, která však při tomto způsobu vymezování nebývá nijak podrobněji konkretizována nebo upřesněna. Další definice autonomie již byly specifickější. Řada vycházela z finanční/materiální nezávislosti, často v kontextu vztahu s rodiči (...*být schopen se uživit...*; ...*nebýt závislý na penězích od rodičů*). Tento aspekt byl velmi často zmiňován jako hlavní. Možná z toho důvodu, že poskytnutí peněz je považováno za vyjádření souhlasu – s prodlouženým časem na exploraci a utváření identity a závazků ve třetí dekádě života. Peníze tak mohou být implicitním mediátorem, jehož prostřednictvím mohou být rodiči realizovány různé podoby kontroly (rozhodování, chování, přesvědčení, postoje a podobně). Někteří mladí lidé zdůrazňovali nespolehání se na druhé jako specifický aspekt autonomie (...*nespoléhat se, že mi někdo pomůže...*; ...*nikoho neotravovat...*), který souvisí s procesem vymaňování se ze závislosti na rodičích. S mírně odlišným významem byl tento aspekt formulován pozitivně, jako potřeba spolehání se na sebe (...*být soběstačný...*; ...*postarat se o sebe...*; ...*fungovat jako samostatná jednotka...*). Dalším zmiňovaným aspektem autonomie bylo rozhodování, zejména o názorech a postojích (...*nezávisle se rozhodovat...*; ...*schopnost udělat si názor...*; ...*mít názor a držet se ho...*), s někdy vyřčeným a někdy nevyřčeným očekáváním, že rozhodnutí a názory by měly být pevné, neměnné. Autonomní rozhodování stojí v jádru vnitřní autonomie a je příjemné slyšet, že je přítomno i v myslích mladých lidí. Oproti teoretickým popisům tohoto aspektu autonomie zde však vidíme příklon ke svobodě rozhodování a volby stanovisek, názorů, postojů, spíše než ke svobodě volby cílů či na cíl zaměřeného chování, jak je tomu například v sebedeterminační teorii (viz Deci & Ryan, 2000).

Specificky v kontextu vztahů s rodiči vypadalo vymezování autonomie poněkud odlišně, protože většina účastníků našich rozhovorů zároveň cítila potřebu vztaženosti k rodičům. Jedním z upřesnění obecných témat uvedených výše bylo, že nezávislost znamená spíše nezávislost na tom, co rodiče dělají, kým jsou, co reprezentují. To značí uvědomění si potřeby spíše vztah s rodiči změnit, znovuvytvořit, než jej oslabit, či dokonce ukončit. Pak se autonomie projevuje úlevou, že již není tolik potřeba brát ohled na to, co by si mysleli o tom, či říkali na to, co si myslím či dělám (...*nemusím s nimi souhlasit nebo se starat o to, zda s nimi souhlasím...*). Je-li vztah s rodiči jen oslaben namísto znovuvytvoření, účastníci rozhovorů reflektovali občasný stesk po tomto zdroji naplňování emočních potřeb (...*trochu mi chybí ta rodinná atmosféra...*; ...*chtěla bych se do ní aspoň jednou za měsíc vrátit...*).

Růst autonomie reflektují mladí lidé jako změnu či nárůst zodpovědnosti (...*musíte přjmout zodpovědnost...*; ...*pro něco ses rozhodl, a i když to nevyšlo, tak jako bylo to tvoje rozhodnutí, tak*

si z té chyby něco vezmeš...). Zodpovědnost vnímají jako náročnou stránku autonomie, jako něco, na co lze být hrdý (*zodpovídám za sebe [...] jen sám sobě vděčím za to, čeho jsem dosáhl...*), ale co je zároveň zdrojem stresu a úzkosti.

Vnější znaky autonomie

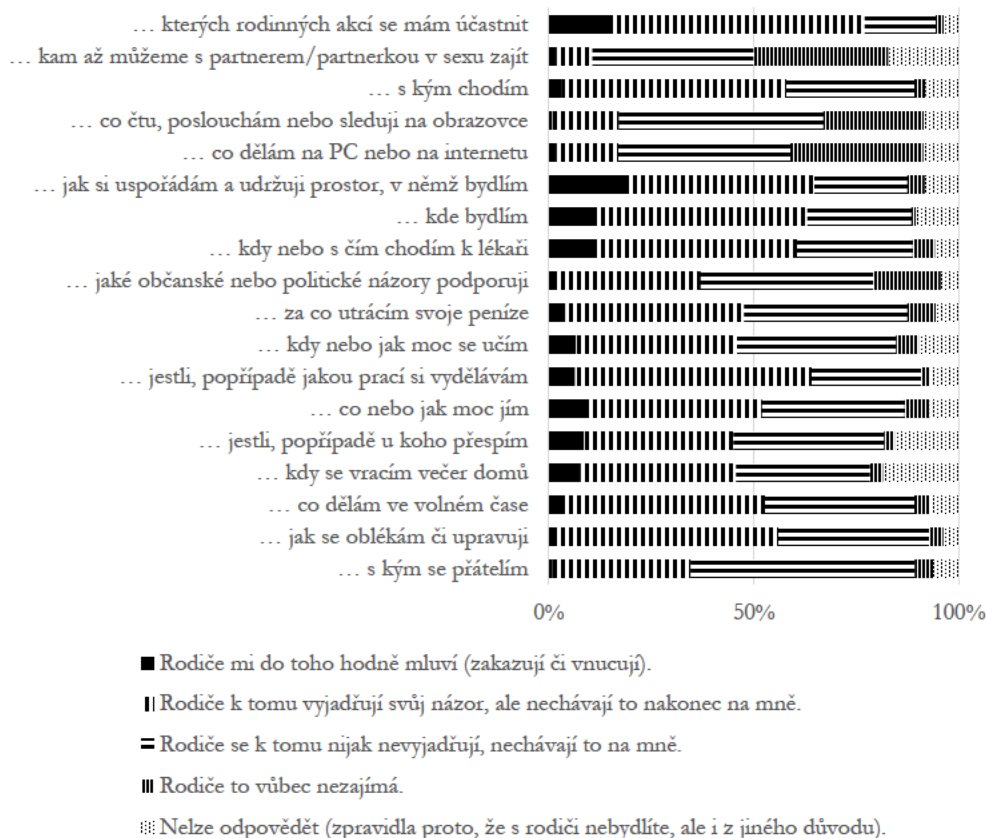
Co se týká vnějších znaků či projevů autonomie, lze pozorovat rozhodování či jeho výsledky v mnoha oblastech života. Jednou z těchto oblastí jsou běžná, každodenní rozhodnutí ohledně toho, co si obléknout, jak se učešat/nalíčit, co si vybrat k jídlu, s kým se kamarádit, spolupracovat, jak trávit volný čas. V české, poměrně liberální, společnosti je časté, že v uvedených ohledech dostávají značnou volnost již adolescenti i mladší školáci. Není to však pravidlem. Bez ohledu na načasování, po dosažení plnoletosti již většina rodičů akceptuje samostatnost mladých dospělých. V našem vzorku projektu Cesty do dospělosti asi 1 500 mladých lidí ve věku mezi 18 a 26 lety pouze dvěma procentům rodiče hodně mluví do stylu oblékání. Do výběru přátel mluví rodiče jen necelému procentu našich respondentů. Pokud to znamená, že do životního stylu svých dospělých dětí se vměšuje jen málo rodičů, pak sem spadají také občanské či politické názory mladých dospělých, do kterých mluví jen stejně malé procento rodičů. Podobně do rozhodování ohledně způsobu trávení volného času a online aktivit zasahují jen jednotky procent rodičů. Volba partnera či stanovování mezi sexuálních aktivit jsou regulovány více (kolem 10 procent), rodiče se snaží ovlivňovat dobu večerních návratů domů, popřípadě přespávání u kamarádů či partnerů.

Také stravovací návyky jsou oblastí, do níž má 10 procent rodičů stále tendenci mluvit – alespoň podle vyjádření našich respondentů. Jen o málo více rodičů se snaží ovlivňovat návštěvy lékařů. Poněkud překvapivě uvádějí naši respondenti nejčastěji vměšování rodičů do uspořádání si prostoru, v němž bydlí (vlastní pokoj, byt apod. – přes 20 procent), a také do toho, kterých rodinných akcí se má jejich syn či dcera účastnit (15 procent). Zdá se tedy, že v zásadnějších a intimnějších oblastech mají mladí lidé většinou od rodičů dostatek prostoru pro samostatné rozhodování, v němž sice mají rodiče možnost se k rozhodování vyjádřit, avšak konečné rozhodnutí je na jejich dětech.

Stojí za zmínku, že výpovědi mladých mužů a žen o roli jejich rodičů v různých oblastech rozhodování se sice mírně odlišují v tom smyslu, že rodiče dívkám poskytují poněkud méně volnosti v rozhodování, avšak tento rozdíl není nijak zásadní. V tomto smyslu se zdá být přístup rodičů k výchově obou pohlaví srovnatelný.

To, že se rodiče zapojují do rozhodování v různých oblastech života, je přirozené, a pokud je jejich dospělý potomek nevnímá jako omezující, tak se zdá být i prospěšné pro rozvoj autonomie, zejména prožívání autonomie. Naopak nezájem rodičů o to, jak se jejich syn nebo dcera rozhoduje, může poškozovat jejich vzájemný vztah. I po dosažení plnoletosti je emoční vztah s rodiči jedním z nejdůležitějších vztahů pro zdravý psychický rozvoj obecně a pro rozvoj autonomie zvláště. Proto jsme v odpovědích na otázky po zapojení rodičů do rozhodování rozlišili možnost, kdy se rodiče k rozhodování nevyjadřují, ale také to, kdy je ono rozhodování vůbec nezajímá. Toto rozlišení je samozřejmě subjektivním soudem našeho respondenta – jedná se tedy o perspektivu „děti“.

Obrázek 2.1. Proporce vstupování rodičů do různých oblastí rozhodování dospívajících

Když jsme spočítali, u kolika z osmnácti oblastí respondent uvedl, že „to rodiče vůbec nezajímá“, zjistili jsme, že v našem vzorku tento pocit mladí dospělí nemávají často – tři čtvrtiny zvolily tuto možnost maximálně u dvou oblastí z osmnácti, 95 procent pak maximálně u pěti. Pouze 5 procent použilo tuto možnost šestkrát či vícekrát. Pro někoho možná překvapivě právě tito mladí lidé, kteří mají u více než pěti oblastí pocit, že jejich rozhodování v této oblasti jejich rodiče vůbec nezajímá, se cítili podstatně méně autonomní než ostatní. Zvláště výrazný propad prožívané autonomie jsme zjistili u těch, kdo se v tuto dobu necítili zcela dospělí. Toto zjištění svědčí o tom, že právě pro mladé dospělé, kteří se ještě necítí být zcela dospělými, je pro rozvoj schopnosti cítit se svobodní ve svých činech a rozhodnutích důležité věřit, že rodiče se o ně zajímají. Že se zajímají o jejich rozhodnutí, jejich chování a potažmo o ně samotné. Pokud tedy poskytujeme prostor pro samostatné rozhodování tím, že se jako rodiče zcela stáhneme a necháme rozhodnutí na svém synovi či dceři, je důležité si hlídat, aby to pro ně nevyznělo spíše jako nezájem.

Ještě před osmnáctým rokem věku se obvykle odehrává několik velkých rozhodnutí – velkých v tom smyslu, že vedou k (více či méně uvědomovanému) vytvoření dlouhodobých závazků, které jsou součástí jejich identity. Tato velká rozhodnutí jsou příležitostí k projevení

autonomie, ale rozhodnutí musí přinejmenším schválit rodiče (pokud je i fakticky neudělají). Týká se to především vzdělání, kde se na počátku adolescence či ve střední adolescenci rozhoduje o přechodu na střední školu. Kolem osmnáctých narozenin pak probíhá rozhodování o studiu na vysoké škole (u velké části populace – do terciálního vzdělání v současnosti nastupuje kolem tří čtvrtin populačního ročníku). Kromě velkého množství možností má toto rozhodování velký vliv také pro budoucí osamostatňování mladého člověka (míra vzdálení se od rodiny – bydlení, finanční samostatnost atd.).

Vnější znaky volnosti

Jedním z velkých mezníků je samostatné bydlení. V našem vzorku mladých mezi 18 a 26 lety již 58 procent bydlelo mimo byt/dům rodičů, ať již s vrstevníky ve společné domácnosti (koleje, privát), nebo v samostatné domácnosti. Pro dnešní podobu přechodu k dospělosti je příznačné, že to jen málo souvisí s tím, zda se mladý člověk sám cítí jako dospělý – celých 37 procent těch, kdo se již cítí dospělí, bydlí u rodičů. Naopak zcela samostatné bydlení je ve více než polovině případů financováno, nebo spolufinancováno rodiči (54 procent). Navíc při dotazu na důvody odchodu pouze 17 procent uvádí, že důvodem odstěhování byla snaha či touha se osamostatnit. Mnohem častěji byl pro odstěhování se uváděn důvod vnější – škola či práce. Není také překvapivé, že stav bydlení je poměrně proměnlivý – ve třetí dekádě života se místo bydlení relativně často mění. Samostatné bydlení se střídá či kombinuje s bydlením u rodičů, ve vlastním či partnerově bydlení. I když se samostatné bydlení s představou vlastní dospělosti pojí jen částečně, je s ním spojen znatelný nárůst prožívané autonomie.

Není novinkou, že ekonomické samostatnosti dosahují mladí lidé velmi pomalu. V našem vzorku tvoří základ jejich rozpočtu kapesné od rodičů a brigády (přes 70 procent účastníků), doplněné v menší míře stipendii či dávkami. Přesto 17 procent udává i pravidelnou mzdu. Naprostá většina mladých lidí kombinuje více různých zdrojů příjmu. Vzhledem k tomu, že přes 70 procent populačního ročníku směřuje na vysoké školy, přizpůsobuje se tomu i trh práce, což může znamenat problematictější hledání zaměstnání pro ty, kdo na vysokou školu nenastoupí nebo ji předčasně opustí.

Vstup do manželství je sice důležitým mezníkem na cestě do dospělosti, z hlediska svobody jde spíše o její projev a zároveň vědomé omezení. Ovšem s pocitem dospělosti souvisí jen částečně. Z 24 mladých lidí v našem vzorku *Cest do dospělosti*, kteří již byli sezdáni, se 14 cítilo dospělých, ale 10 jen někde mezi dospívajícím a dospělým. V této souvislosti je dobré poznamenat, že z těchto 24 vdaných nebo ženatých pouze dva dotázaní uvedli, že jsou i rodiči. Další děti (8), o kterých referují dotázaní v našem výzkumu, se narodily nesezdaným rodičům. Manželství v našem vzorku tak můžeme vskutku vnímat spíše jako projev autonomní vůle, než reakci na rodičovství.

Vzhledem k množství voleb, které před mladými lidmi stojí, je často zřetelná kognitivní zátěž, s níž je rozhodování spojeno. Rodiče malých dětí dobře znají rozhodovací krize, končící slovy „mami, rozhodni prosím za mě“. Čerstvě plnoletí by se asi za takto přímou žádost o pomoc styděli, neznamená to však, že by rozhodování nebylo bez námahy. A nejde

jen o kognitivní zátěž, řada rozhodnutí má potenciálně identitní konsekvence (vyznění, relevanci), o které nemusí mladý člověk v konkrétních případech stát. Vedle automaticky předpokládané touhy po autonomii a volnosti tedy ještě můžeme předpokládat, že mladí lidé, kteří dostávali od dětství příležitost k autonomnímu rozhodování, si mohou také míru samostatného rozhodování regulovat.

Individuální fyzická mobilita. V mnoha zemích je obecně důležitým prvkem autonomie individuální mobilita – možnost se samostatně přepravovat, kamkoli je potřeba. To je něco, co v našem výzkumu zůstalo v pozadí, a je na místě se ptát proč. Jedním důvodem může být to, že v České republice funguje systém veřejné dopravy natolik dobře, že pro velkou část mladých lidí není problém se dostat, kam potřebují. To však jistě neplatí pro všechny – výhodu v tom mají mladí lidé žijící v urbanizovaných oblastech dobře obsluhovaných integrovanými dopravními systémy veřejné dopravy, kteří tvořili majoritu našeho vzorku. Získání řidičského průkazu a vozidla, které lze osobně využívat, je tak s autonomií kriticky spjato jen u části naší populace.

Jako souhrn dokreslující vnější samostatnost mladých lidí mezi 18 a 26 lety lze využít jejich odpověď na otázku, jaká míra samostatnosti ve smyslu nezávislosti na rodičích by jim nejvíce vyhovovala bez ohledu na jejich skutečnou současnou situaci. Na pětibodové škále, na jejímž jednom pólu bylo „Jako v dětství (bydlení, strava, ošacení)“ a na opačném „Úplně oddělení, bez materiální podpory a služeb (vlastní bydlení, rozpočet, péče o sebe a domácnost)“, volili účastníci výzkumu nejčastěji čtvrtou volbu (38 procent), indikující preferenci samostatnosti, ne však úplné. Tato aspirace na samostatnost má poměrně netriviální vztah s prožívanou autonomií. Dalo by se téměř říci, že tato volba s prožívanou autonomií nesouvisí, protože všechny volby se pojily s přibližně stejnou prožívanou autonomií. Ovšem s jednou výjimkou. Ti, kdo se cítí být někým mezi dospívajícím a dospělým, či dospělí (většina vzorku), pokud zvolili druhou volbu, indikující, že by si přáli mít jen o jeden stupeň samostatnosti více než v dětství, se prožívali jako méně autonomní. Pro těchto asi 60 lidí v našem vzorku se nižší pocit autonomie projevil v nízké aspiraci na samostatnost. Totéž nelze říci o těch, kteří zvolili přímo volbu, že by chtěli žít jako v dětství, protože pro tuto odpověď je do značné míry potřeba odvahy a sebejistoty k projevení sociálně nepřilíš žádoucího přání či aspirace.

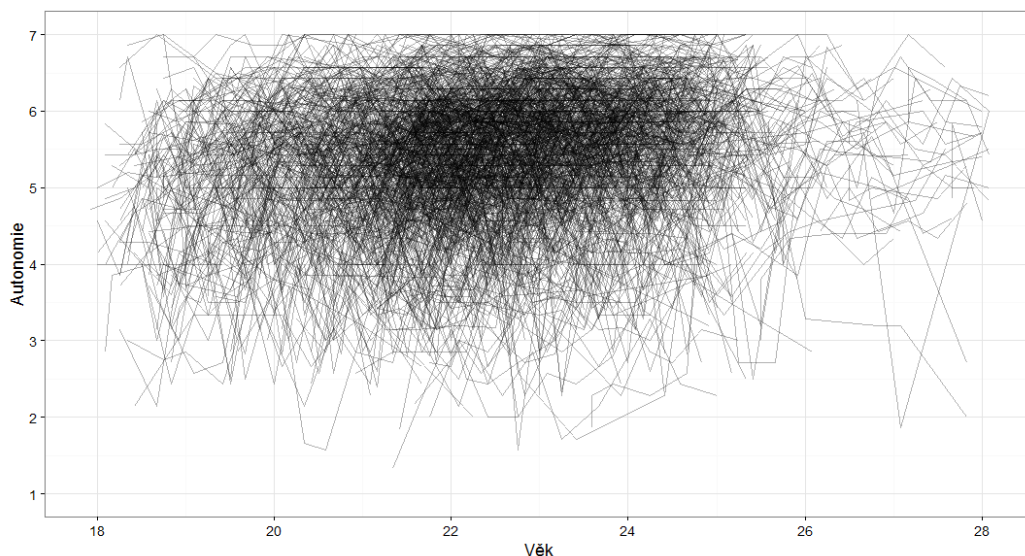
Prožívaná autonomie

Vnější, objektivně pozorovatelná míra svobody, volnosti a nezávislosti však nemusí vždy jít ruku v ruce s prožitkem svobody a volnosti. Tento prožitek autonomie lze chápat jako pocit svrchovanosti (*self-governance*), schopnosti člověka jednat volně, stanovovat si cíle, ovládnout, zvládnout (*master*) své prostředí a také vše předešlé reflektovat. Bývá nazývána také jako aktérství (*agency*), autorství či autenticita. Jádrem je zde prožitek člověka, že jeho jednání je jeho vlastní, z jeho vůle a v souladu s vědomím sebe sama jako aktéra nebo činitele jednání. Motivace k jeho jednání je tedy především vnitřní. To může zahrnovat také prožitek zodpovědnosti za své chování. Jde tedy především o prožívané a reflektované pocity aktéra. Člověk může být z pohledu druhých či z pohledu teorie do značné míry ovládán vnějšími

silami, a přesto může prožívat své chování jako autonomní, volní. Jednou z nejkoumanějších teorií, která s prožívanou, vnitřní autonomií pracuje, je sebedeterminační teorie (Deci & Ryan, 2000), kde je autonomie považována za jednu ze základních, vrozených psychologických potřeb člověka. Naplňováním této potřeby má být umožněn zdravý růst a vývoj člověka během celého života – tedy nejen během dospívání. Pokud se uvažuje o prožívané autonomii, přesouvá se zde ohnisko pozornosti od toho, od čeho se mladý člověk osvobozuje, k tomu, o čem usiluje, na co aspiruje. Proto se o prožívané autonomii uvažuje jako o konstrukt, který je principiálně nezávislý na míře vztaženosti či separovanosti od rodičů.

V projektu Cesty do dospělosti nás zajímalo, jakou míru autonomie si přisuzují mladí lidé v průběhu období vynořující se dospělosti ve zmíněném pojetí J. J. Arnetta (2004). Použili jsme k tomu sedmipoložkovou škálu autonomie, která vychází z výše zmíněné sebedeterminační teorie. Tato škála má hodnoty od 1 do 7, kde 1 reprezentuje úplnou absenci pocitu autonomie, spíše její opak, pocit kontrolovanosti, svázanosti vnějšími okolnostmi a lidmi. Opačný pól, hodnota 7, naopak vyjadřuje maximální míru prožívané svrchovanosti, možnosti se rozhodovat, jednat, projevovat. Tuto škálu jsme v průběhu čtyřletého projektu administrovali účastníkům celkem jedenáctkrát, takže jsme mohli sledovat, jak se mění. Díky tomu, že různí účastníci vstupovali do projektu v různém věku, pokrývaly jejich výpovědi věkové rozpětí od 18 do 28 let.

Obrázek 2.2. Křivky individuálního vývoje autonomie

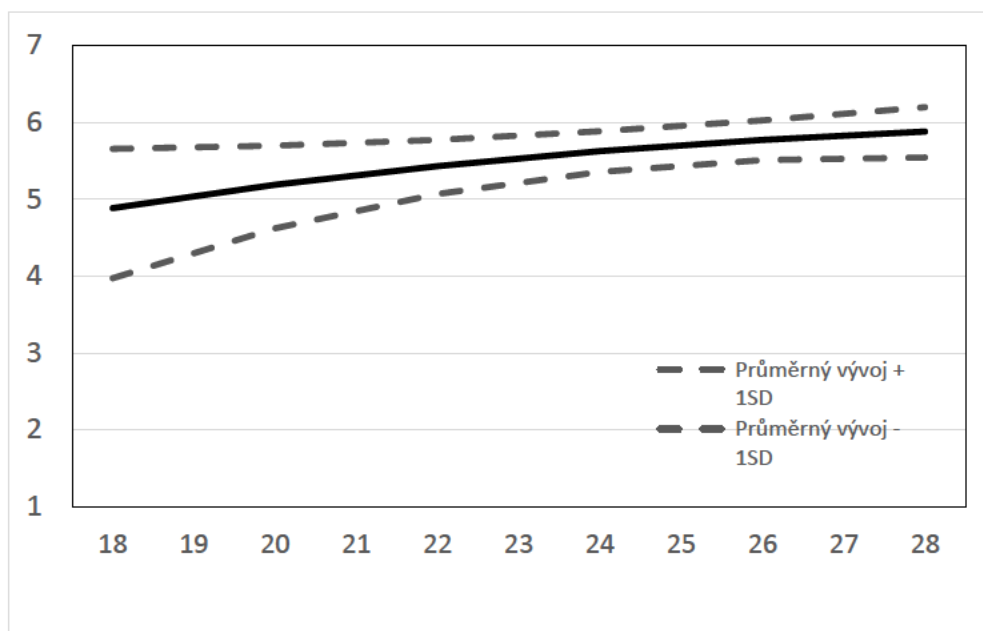
Ukazuje se, že naprostá většina mladých lidí v našem vzorku hodnotí svou prožívanou autonomii jako poměrně vysokou. Pod středovou hodnotou na této škále (4) opakovaně odpovídalo jen méně než 5 procent z nich. Naopak celá čtvrtina opakovaně udávala autonomii mezi hodnotou 6 a maximem 7, tedy velmi vysokou. Z výše uvedeného není zřejmé, že autonomie jednotlivců během čtyř let výzkumu poměrně hodně kolísala. Obrázek 2.2 zobrazuje individuální vývoj autonomie u účastníků našeho výzkumu v rozmezí od 18 až do

28 let. Rozhodně se nedá říci, že bychom na něm viděli velké množství rovných či jen mírně zalomených čar, které by reprezentovaly stabilní úroveň autonomie v tomto životním období. Spíše naopak – je běžné, že člověk s jinak vysokou mírou autonomie zažil období, kdy cítil, že je jeho autonomie podstatně omezena. Pokud bychom uvažovali, že má člověk určitou, pro něj typickou, běžnou míru prožívané autonomie, průměrná míra výchylek kolem této hodnoty během období vynořující se dospělosti je na uvedené sedmibodové škále přibližně 2,5. Pro člověka, který má obvyklou míru prožívané autonomie kolem hodnoty 6, tak nejsou neobvyklé výkyvy dolů i k hodnotě 3, tedy poměrně nízké autonomii. Proto je jednorázové zjišťování autonomie zatíženo podstatnou náhodnou chybou. Pokud je naším cílem se dozvědět, zda nebo nakolik autonomie během třetí dekády roste, potřebujeme ji měřit opakovaně, abychom dokázali zohlednit její krátkodobé výkyvy.

Z modelu průměrného vývoje, autonomie znázorněného grafem na obrázku 2.3, je patrné, že na počátku mladé dospělosti už bývá míra prožívané autonomie poměrně vysoká a že během třetí dekády života většinou ještě pomalu narůstá. To je v souladu s teorií vynořující se dospělosti jako období velké míry svobody. Stojí za zmínku, že mezi mladými muži a ženami jsme v tomto modelu nenalezli žádný rozdíl v míře autonomie či trendu jejího vývoje. Tento pomalu rostoucí průměrný trend popisuje dobře většinu účastníků našeho výzkumu, kolem 85 procent z nich. U většiny z těch, které tento model nepopisuje dobře, autonomie, která byla před dvacátým rokem také někde kolem hodnoty 5, spíše stagnuje či mírně klesá, ale stále zůstává nad hodnotou 4. Takových respondentů bylo v našem vzorku asi 10 procent. Specifický vývoj jsme mohli pozorovat u dvou malých skupin účastníků našeho výzkumu (mezi 2–3 procenty). V jedné z nich došlo k propadu prožívané autonomie mezi 20. a 22. rokem někam k hodnotě 3 na škále autonomie, avšak tento trend se záhy obrátil a prožívaná autonomie se zase vrátila do vysokých hodnot. Druhá specifická skupina vstupovala do dospělosti s nižší pocíťovanou mírou autonomie, která sice mezi 22. a 24. rokem dosáhla podobných hodnot jako většina populace, ale poté začala zase klesat.

Model vývoje autonomie umožňuje posoudit i dopad různých podmínek vývoje mladého člověka na jeho prožívání autonomie. Má se například za to, že některé způsoby výchovy autonomii podporují a jiné ji naopak snižují. Barberův (1996) koncept psychologické kontroly popisuje takové chování rodičů ke svým dětem, kdy rodič uvědomovanými i neuvědomovanými způsoby bere dítěti iniciativu v rozhovoru, v rozhodování a v chování, snižuje důležitost prožitků dítěte a vnucuje mu svou perspektivu. Podle výpovědí našich respondentů není takové chování výjimečné, ale u většiny rodičů by se rozhodně nedalo označit za obvyklé či systematické. Přesto účastníci, kteří udávali vysokou míru tohoto chování u svých rodičů v minulosti, měli v průběhu našeho výzkumu zřetelně nižší prožívanou autonomii. Pozitivním doplňkem tohoto zjištění je, že u nich nebylo zjištěno pomalejší tempo růstu autonomie během třetí dekády života. Platí to stejně pro otce jako pro matku.

Obrázek 2.3. Vývoj autonomie mezi 18. a 28. rokem po očištění od náhodných výkyvů

Úplně stejným způsobem, ale v opačném směru působí autonomii podporující chování rodičů – tedy poskytování prostoru pro vlastní rozhodování, vyslechnutí názoru, snaha o porozumění perspektivě dítěte (Robbins, 1994). Absence tohoto chování se opět projeví nižší mírou prožívané autonomie na vstupu do dospělosti, nikoli však ve snížení tempa jejího růstu během mladé dospělosti. Psychologická kontrola a podpora autonomie přitom od sebe nejsou ve svých projevech až tak odlišné. Například když dítě souhlasí s tím, že si myslí, že rodič ví, co se mu líbí a co ne, je to známkou výchovy podporující autonomii. Naopak když dítě souhlasí s tím, že se rodič chová, jako by věděl, co si dítě myslí, je to známkou psychologické kontroly.

Psychologická kontrola či podpora autonomie jsou poměrně úzce vymezené kategorie rodičovského chování – to by se však mělo v obecnější rovině odrazit v kvalitě vztahů s rodiči a odvozeně i v kvalitě vztahů s přáteli a romantickými partnery. V kapitole o partnerských vztazích představujeme rámec uvažování o kvalitě blízkých vztahů, kde dvěma hlavními charakteristikami jsou vyhýbavost a úzkostnost citové vazby. V kvalitním vztahu jsou obě tyto charakteristiky přítomny v nízké míře. Jak vyhýbavost, tak úzkostnost mají podobný vztah s prožívanou autonomií jako psychologická kontrola výše. Jejich zvýšená míra znamená z hlediska prožívané autonomie znatelný hendikep; ovšem tempo nárůstu autonomie zůstává stejné jako u vrstevníků s nižší mírou úzkostnosti a vyhýbavosti v blízkých vztazích.

Prožívaná autonomie, sebepečení a sebedhodnocení

Již bylo zmíněno, že zaměření na sebe sama je jednou z dominantních charakteristik období vynořující se dospělosti a že tuto orientaci na sebe nelze chápat jako projev egocentričnosti, ale spíše jako potřebu seberozvoje a tendenci k seberealizaci. V tomto smyslu je zaměření na sebe také prostředkem rozvoje autonomie, protože procesy, které vedou k vyjasnění představy o tom, kdo jsem a kam chci směřovat, umožňují zároveň jasnější uvědomění si, která chování, rozhodnutí, přesvědčení či emoce jsou s touto představou spojeny. Propojení mezi vývojem autonomie a vývojem identity dokládá i zjištění z našeho výzkumu Cesty do dospělosti. Ukazuje se, že mladí lidé, kteří si brzy utvoří jasnou představu o tom, kým jsou a kam směřují (*clarity of self-concept*, Campbell et al., 1996), mají v průměru znatelně vyšší prožitkovou autonomii, která u nich i mírně rychleji narůstá, ve srovnání s těmi, kdo mají méně vyhraněnou představu o sobě samém. Také ti, kdo se na počátku dospělosti v zásadě odmítají zamýšlet nad svou identitou a nechávají „to“, ať se „to“ vynoří samo (difuzní styl identity, Berzonsky, 1989), podle našich analýz sice vstupují do dospělosti se stejně vysokou či vyšší prožívanou autonomií jako vrstevníci, ovšem její růst, na rozdíl od vrstevníků, postupně přechází ve stagnaci.

Prožívaná autonomie, explorační a závazky v různých oblastech života

O identitě a prožívané autonomii v období vynořující se dospělosti je také nutné uvažovat diferencovaně pro různé oblasti života. Potřeba vymezit se, sbírat nové zkušenosti, hledat a ujasňovat si vlastní cestu může být velmi specifická jak individuálně, tak i sociálně či kulturně. Evidentní je to například pro oblast studia a práce. Autonomie a identita vysokoškoláka bude mít pravděpodobně jiné dominanty jak v oblasti explorační a závazků než autonomie a identita mladého člověka, který nemá ambice nebo možnosti studovat a hledá plné pracovní uplatnění záhy po dosažení právní plnoletosti. Rovněž autonomie a identita, budovaná na proměně vztahů s rodiči, může být velmi specifická podle konkrétních sociálních podmínek a kulturních standardů platných v dané komunitě či společnosti. Tak explorační a závazky ve vztahu k rodičům jsou například jen velmi zřídka předmětem výzkumu mladých dospělých ve skandinávských zemích, kde dochází k sociálnímu a ekonomickému osamostatnění mnohem dříve, než je to typické pro mladé lidi z jihoevropských či středoevropských zemí.

V našem výzkumu Cesty do dospělosti jsme zjišťovali míru explorační a dosaženou úroveň závazků pro oblast studia a práce, partnerských vztahů a vztahů s rodiči. Protože náš soubor tvoří převážně vysokoškoláci, není překvapující, že nejvyšší úroveň explorační se týká právě oblasti studia, o něco nižší je v oblasti práce a partnerských vztahů a nejnižší je v oblasti vztahů s rodiči. Jinak řečeno, naši respondenti neočekávají, že by ve vztazích s rodiči měli objevovat mnoho nového. Úroveň závazků, která s mírou explorační pozitivně koreluje, je ve sledovaných oblastech přibližně stejně vysoká, pouze v oblasti práce je poněkud nižší. I tento výsledek zapadá do komplexnější představy, že pro většinu našich respondentů, kteří jsou ještě studenty, je práce spíše doplňkovou aktivitou. Detailnější analýza longitudinálních dat přitom ukazuje, že jak explorační, tak i závazky jsou z hlediska úrovně v období vynořující

se dospělosti poměrně stabilní, pouze v partnerských vztazích a v oblasti práce se závazek s přibývajícím věkem poněkud zvyšuje. Pro oblast studia lze zase doložit, že závazek je tu časově ohraničen právě délkou studia. Důležitým zjištěním však je, že závazky, tedy důležitá rozhodnutí a formulace osobních perspektiv ve všech čtyřech uvedených oblastech života, jsou významnými prediktory prožívané autonomie. Totéž však neplatí pro predikci aktuální sebereflexe, která je v našem výzkumu reprezentovaná jasností sebepojetí a celkovým sebehodnocením. Zde jsou významnými prediktory pouze ty závazky, které se týkají práce a školy. Jinak řečeno, pozitivní sebepojetí a sebehodnocení studentů je spíše opřeno o jejich reflexi v oblasti výkonu a výkonových charakteristik než o jejich reflexi blízkých vztahů (viz též Macek et al., 2016).

Závěrem

Autonomie a identita jsou dva klíčové psychologické atributy, které definují vstup do dospělosti. Autonomie hraje ve třetí dekádě života významnou roli, protože umožňuje co nejlépe využít možností, které jsou mladému člověku k dispozici. Její role je však poněkud komplikovanější, protože není jen zdrojem, ale také cílem, znakem zralosti, dospělosti. Rozlišení na vnitřní a vnější autonomii umožňuje si uvědomit, že v situaci velké vnější svobody, ale nízké schopnosti uplatnit vnitřní autonomii může být nabízející se široká paleta možností vlastně zátěží. Zatímco vnější svobodu může člověk rychle získat či ztratit, náš výzkum ukazuje, že vnitřní prožitek autonomie je spíše stabilní charakteristika. I když podléhá výkyvům v čase, pro jedince má obvykle nějakou charakteristickou úroveň, jejíž změna se odehrává poměrně pomalu. Zhruba totéž se dá říci rovněž o dosažené úrovni identity, byť ta více variuje podle jednotlivých oblastí života. Proto je důležité vedle poskytování svobody a volby mladým lidem v různých oblastech života zároveň monitorovat, zda jsou schopni se s poskytnutou svobodou vyrovnat a využít ji ke svému prospěchu, zejména k efektivnější exploraci vedoucí k jistějším, stabilnějším a dlouhodobějším rozhodnutím, perspektivám a závazkům. A konečně, zažívá-li mladý člověk pocit svobodného aktérství, sebeurčení a osobní perspektivy, dodává mu to pocit sebejistoty a vlastní ceny.

3.

Rodiče a jejich (ne)dospělé děti: Jak vypadají vztahy a život v rodinách s dvacátníky?

PETR MACEK, LUCIE LOMIČOVÁ, LENKA LACINOVÁ, IVANA DVOŘÁKOVÁ
& TOMOTAKA UMEMURA

Vztahy s rodiči a vztahy v rodině mají pro mladé lidi nepochybně zásadní vliv na cestu do jejich vlastní dospělosti. Jedná se přitom jak o aktuální vztahy v období vynořující se dospělosti, tak rovněž o dlouhodobou zkušenost z předchozího vývoje. Rodiče bývají obvykle těmi nejbližšími lidmi, od nichž se už od prvních let života dítě bezděčně i záměrně učí, jak se dospělý člověk chová, jaké na sebe bere role, za co si bere zodpovědnost, jaké normy a hodnoty jsou v jeho životě důležité, co činí dospělého šťastným a spokojeným či naopak nešťastným a zklamaným. Přes zjevnou důležitost rodičů se jim jejich dospívající děti na cestě do dospělosti na určitou dobu pocitově a mentálně spíše vzdalují, ve snaze nalézt a naplnit svou novou identitu jako dospělého člověka. Tento proces vnějšího a vnitřního odpoutávání od rodičů však neznamená ztrátu vztahů, respektive snížení hodnoty či kvality vztahů s nimi.

Zejména longitudinální výzkumy posledních desetiletí dokládají, že na vztahy s rodiči v období vynořující se dospělosti je třeba nahlížet kontinuálně a v souvislosti s předchozím vývojem v období dětství a adolescence (Aquilino, 2005). Dnes už lze pochybovat o tom, že přechod z dospívání do dospělosti je nutně spojen s mezigeneračním konfliktem a vymezením se vůči dospělé autoritě, tak jak to zdůrazňovaly starší psychologické reflexe (například Hall, 1904; Bloss, 1979; a další). Když na konci osmdesátých let minulého století hodnotila Petersenová (1988) výzkumy vztahů mezi rodiči a dětmi v průběhu adolescence, její závěr byl, že většina dospívajících si se svými rodiči „spíše rozumí“. Pokud se konflikty a nesoulad s rodiči objevují, týkají se spíše prosazení vlastních názorů a představ. To je typické pro časnou a střední adolescenci, kdy dospívajícím nejde ještě o úplnou nezávislost na rodičích, ale především o jejich zájem, partnerství v komunikaci, emoční podporu a určitý respekt. Ten spočívá například v tom, že sami dospívající si určí, kdy a v čem se chtějí se svými rodiči poradit, kdy a co s nimi budou společně sdílet. Střední a pozdní adolescence neznamená ve vývoji už jen zrovnoprávnění názorů v komunikaci s rodiči, ale také zrovnoprávnění pozic. Obě strany, rodiče i děti, již obvykle směřují k určité symetrii. Zejména po dosažení právní plnoletosti rodiče snadněji přijímají právo dětí na samostatné rozhodování o jejich životě. Vztahy se více stabilizují, ale současně také více diferencují, respektive odehrávají se

na více významových rovinách. Téměř dospělé děti se zejména v myšlení, názorech a konkrétním jednání rodičům vzdalují a stávají se v těchto oblastech více autonomními. Na druhé straně, internalizace postojů, hodnot a názorů spojená s přijímáním zodpovědnosti v rámci přebírání některých takzvaných dospělých rolí (například profesní role, role manžela či manželky) vede často k přehodnocení původních, v některých případech i konfrontačních stanovisek ve vztahu k rodičům. Vztah a zkušenost s rodiči se také ve stále větší míře zvnitřňuje a stává se součástí vlastního sebepojetí a sebehodnocení. Výzkumy zde potvrzují známou osobní zkušenost – rodiče zůstávají i v dospělosti velmi důležitými referenčními osobami (Macek, 2003), kterým se ve vlastní dospělosti stále více přibližujeme zejména v postojích a hodnotách (Meeus & Dekovic, 1995).

Jak již bylo zmíněno, jedním z ústředních témat tohoto tranzitorního období je formování vlastní identity a cesta k autonomii. Mladý člověk se v mnohem větší míře než doposud stává autorem vlastního života, velmi mu záleží na jeho jedinečnosti a autentičnosti. Současně však zažívá silnou potřebu identifikace a sdílení svých názorů a hodnot, což mu ve větší míře než vztahy s rodiči poskytují partnerské a přátelské vztahy, respektive identifikace s některou skupinou, komunitou či subkulturou svých vrstevníků. Z určitého úhlu pohledu tedy blízké vztahy s rodiči ustupují poněkud do pozadí, jejich důležitým aspektem však zůstává již zmíněná akceptace a tolerance. Dá se předpokládat, že oba tyto pocity jsou ve značné míře zakotveny ve vzájemné důvěře. Dospívající potřebuje, aby mu rodiče důvěřovali a ponechávali mu svobodu, a pokud ho přece jen ještě nepovažují za rovnocenného partnera, aby mu alespoň dávali najevo respekt k jeho potřebám a zájmům. Pociťovaná důvěra vůči rodičům a vnímaná vzájemná důvěra se stává klíčovou psychologickou charakteristikou, která vztahy s rodiči v adolescenci a následně i ve vynořující se dospělosti předurčuje (Macek, 2003; Macek & Štefánková, 2006).

Podobně lze v tomto období vnímat i vývoj citové vazby k rodičům, jejíž konceptualizace v sobě zahrnuje i vnímanou důvěru. Adolescence a přechod do dospělosti je z hlediska změn v preferenci vazbových osob, tedy těch, které naplňují rozdílné funkce citové vazby (vyhledávání blízkosti, jistá základna, bezpečný přístav a separační protest), dynamickým obdobím, kdy dochází k řadě významných změn. Nelze však zjednodušeně tvrdit (jak mnohdy povrchně uvádějí například popularizující publikace pro rodiče), že se rodiče stávají pro své dospívající a téměř dospělé děti z hlediska významnosti a blízkosti druhořadými za vrstevníky, přáteli a partnery. Přestože už většina starších dospívajících preferuje v naplňování funkce vyhledávání blízkosti a bezpečného přístavu své přátele, funkci jistého zázemí, která umožňuje a podporuje explorační dospívajících, plní převážně stále rodiče (například Hazan & Zeifman, 1994; Kerns, Tomich, & Kim, 2006; Nickerson & Nagle, 2005). V pozdějším období se v hierarchii vazbových osob ve všech funkcích na nejvyšší příčce začíná prosazovat partner/partnerka, ale jak bude podrobněji popsáno v kapitole o partnerských vztazích, náš výzkum zjistil, že pozice rodičů je v této hierarchii stabilní a není závislá na změnách, které se v této době často odehrávají v partnerských vztazích (Umemura, Lacinová, Macek, & Kunnen, 2016).

Je tedy zjevné, že pozitivní a důvěryhodný vztah s rodiči zůstává velmi důležitým pilířem při přechodu z dospívání do dospělosti. Konkrétní podoby a formy vztahů se však proměňují a zejména v období třetí dekády života mladých lidí, tedy v souvislosti s fenoménem vynořující se dospělosti, jsou velmi rozmanité (Arnett, 2013; Seiffge-Krenke, 2016; Finger-
man & Yahirun, 2016).

Sociologické indikátory vztahů s rodiči: Samostatné bydlení a finanční podpora

Ještě v osmdesátých letech minulého století bylo ve většině evropských zemí součástí veřejného mínění, že mladý člověk by se měl po dosažení určitého vzdělání a profesní kvalifikace co nejdříve osamostatnit, odejít z původní rodiny, založit vlastní rodinu a stát se nezávislým (Kloep, Hendry, Taylor, & Stuart-Hamilton, 2016). Tomu odpovídala i demografická a sociologická data: lidé narození v padesátých a šedesátých letech vstupovali do pracovního procesu podstatně dříve než současné generace mladých Evropanů, dříve se stěhovali od rodičů, dříve a častěji vstupovali do manželství a dříve se stávali rodiči (Corjin & Klijsing, 2001).

Jak ukazují současná data, mladí Češi opouštějí nejčastěji svůj domov ve 24–25 letech, což je zhruba o rok dříve, než to bylo typické pro generaci jejich rodičů. Tento údaj (jedná se o medián) je podobný i v dalších postkomunistických zemích, jako je například Maďarsko a Lotyšsko (Macková, 2011). Podle aktuálních dat pro věkovou skupinu 19–29 let žije ve společné domácnosti s rodiči téměř polovina mladých mužů a třetina mladých žen (konkrétně 48 procent a 31 procent) a zdá se, že tento počet stále roste (Kohoutová & Nývlt, 2014). Podle tohoto ukazatele přechodu do dospělosti se mladí Češi zdají být opravdu středem Evropy: opouštějí domácnost rodičů dříve, než je to charakteristické pro jejich vrstevníky ze zemí jižní Evropy, na druhé straně je to později, než je typické například pro mladé Skandinávce (Eurostat, 2015; Iacovou & Skew, 2011). Jak ovšem upozorňuje Macková (2011), časový posun ve výše zmíněných ukazatelích však dnes už jen málo vypovídá o tom, jak se v jednotlivých kulturách, zemích a regionech proměňuje pojetí vztahů s rodiči. Přechod do dospělosti, definovaný pouze těmito demografickými charakteristikami, se stává ve srovnání s dřívějším obdobím mnohem nejasnějším. Nejsou to pouze socioekonomické podmínky, které vedou k rozdílným cestám do dospělosti a které specifikují vztahy mezi rodiči a dětmi v tomto přechodovém období, ale je to spíše kulturní podmíněnost a tradice v rodinném životě. Také sociální změny a současně postupující globalizace vedou v posledních desetiletích k zřetelné individualizaci životních stylů, a tím i k vysoké variabilitě ve způsobech soužití s rodiči.

Na základě demografických dat se nedá ani říci, že by prodloužené soužití s rodiči vedlo k výraznému odkládání dospělosti a zakládání rodiny. Právě v těch zemích, kde mladí lidé odcházejí z domácnosti rodičů nejdříve (typicky skandinávské země), se pro mnohé tento krok nejvíce tak důležitým a nemá silný formativní efekt ve smyslu dosažení vlastní dospělosti. Není například neobvyklé, že mladý člověk, který nemůže najít po škole práci nebo o ni právě přišel nebo se právě rozešel s partnerem či partnerkou, se vrací do domácnosti rodičů

a teprve po nějaké době se znovu zkouší osamostatnit. Pro ty, kteří se vrací domů k rodičům alespoň na čtyřměsíční období, se používá pojmenování „bumerangové děti“ (*boomerang kids*). Tyto mladé lidi provází kolísavý pocit vlastní dospělosti závisící na aktuální samostatnosti a dalších okolnostech, který však pomalu, ale jistě spěje skrze přijímání větších závazků a odpovědnosti za sebe sama k pocitu vlastní dospělosti (Mitchell, 2006).

Mírný trend k samostatnému bydlení jsme zaznamenali i v našem longitudinálním výzkumu Cesty do dospělosti, jehož respondenty jsou převážně studenti. Z časové řady dat z let 2014, 2015 a 2016 vyplývá, že v průběhu dvou let poklesl počet těch, kteří bydlí s rodiči, o 10 procent a více než dvojnásobně narostl počet těch, kteří se v bydlení zcela osamostatnili (36 procent v roce 2016). Doplnujícím zjištěním je, že tři čtvrtiny dotázaných jsou se svým současným bydlením spokojeny.

To, do jaké míry souvisí subjektivní pocit dospělosti s demografickými ukazateli soužití s rodiči v období vynořující se dospělosti, jsme zkoumali i v předchozích letech. Opakovaně jsme zjistili, že ti, kteří bydlí úplně samostatně (tedy ne studenti, kteří žijí přes týden v podnájmu či na koleji a na víkendy se vrací k rodičům), vnímají sami sebe častěji jako dospělé, ve srovnání s těmi, kteří úplně samostatně nebydlí (Macek, Bejček, & Vaníčková, 2007; Mikauš, 2007). Dále se ukázalo, že většina dotázaných, kteří žijí od rodičů odloučeně, hodnotí svůj vztah s rodiči v současnosti jako pozitivnější oproti minulosti, kdy žili s rodiči ve společné domácnosti (Mikauš, 2007). Také rodiče vidí či hodnotí své děti jako dospělejší, pokud již žijí v samostatné domácnosti (Lomičová, 2015). Dal by se tedy učinit závěr, že samostatné bydlení přispívá k lepším či k zlepšeným vztahům mezi rodiči a dětmi? S velkou opatrností a při značném zjednodušení snad ano. Nicméně stále není možné ztrácet ze zřetele značnou rozmanitost nejrůznějších variant, které se za označením „samostatné bydlení“ skrývají, a také ekonomické a sociální podmínky, které osamostatňování mladých lidí provázejí. Také nelze souhlasit s opačným tvrzením, že společné bydlení či jiné formy soužití s rodiči zákonitě implikují špatné nebo horší vztahy. Samostatné bydlení nelze také automaticky ztotožnit s „odchodem z domova“ a s tím, jaké pocity úplné osamostatnění evokuje u dětí a rodičů a jak se to promítá do jejich vzájemných vztahů.

Mladí lidé také vnímají určité společenské normy týkající se toho, kde a s kým by mladý člověk měl bydlet. I to bylo jedním z témat výzkumu Cesty do dospělosti. Čtyřicet sedm procent dotázaných si myslí, že pro mladé lidi v jejich věku není příliš vhodné bydlet s rodiči v jedné domácnosti, ale je to možné. Čtyřicet tři procent si naopak myslí, že bydlet s rodiči v jejich věku není nic zvláštního. Obecně přijatelnější (pro dvě třetiny respondentů) je varianta, kdy mladý člověk bydlí v blízkosti rodičů v samostatném prostoru (v sousedním bytě, v samostatném patře domu a podobně). Téměř všichni (99 procent) se shodují na tom, že bydlet v jejich věku samostatně s partnerem či partnerkou je správné a není to nic zvláštního. Osmdesát šest procent mladých lidí si to samé myslí o spolubydlení s přáteli. Zajímavé může být, že celá čtvrtina dotázaných se vyjádřila, že v jejich věku není příliš vhodné, nebo je přímo nevhodné, bydlet zcela sám.

Podle Arnetta (2004) odchod z domova dokáže zlepšit vztahy ve funkčních i nefunkčních rodinách. Obecně řečeno, pokud se lidé méně vidí, a jsou si tak vzácnější, budou se

k sobě pravděpodobně chovat lépe. Vzájemné soužití totiž vytváří více prostoru pro vznik konfliktních situací. Mladí lidé, kteří v tomto období žijí samostatně, tak mají tendenci vykazovat lepší vztahy se svými rodiči než jejich vrstevníci, kteří se svými rodiči bydlí (Buhl, 2007; Flanagan, Schulenberg, & Fuligni, 1993; Sullivan & Sullivan, 1980). Tuto skutečnost zlepšení vztahů mohou pocítit i rodiče (Sullivan & Sullivan, 1980). Neplatí to však vždy. Pokud jsou vztahy v rodině nějak narušené a dítě působí například jako prostředník mezi rodiči, odchod z domova pro něj nebude zrovna snadný. Problémy rodiny se tak naopak mohou přenášet na dítě a komplikovat jeho cestu k dosažení samostatnosti. Například podle Hussongové a Chassinové (2002) děti, jejichž rodiče se potýkali s alkoholismem, zažívaly při odcházení z domova více konfliktů, dostávaly méně rad do života od rodičů a odchod z domova jim přinášel méně pozitivních pocitů.

Významným faktorem, který ovlivňuje samostatné bydlení a současně vztah s rodiči ve vynořující se dospělosti, je nesporně ekonomická závislost dítěte na rodičích, respektive na původní rodině. Opět jde o aspekt vztahů rodičů a dětí, který nelze jednoduše vytrhnout z kulturního, společenského a historického kontextu. Je evidentní, že vědomí finanční nezávislosti na rodičích, a tím i vyšší možnost samostatného bydlení posiluje proces přechodu do dospělosti a subjektivní pocit vlastní dospělosti, což platí napříč kulturami (Corjin & Klijzing, 2001). Podle Arnetta (2004) je také finanční soběstačnost považována za jeden z hlavních ukazatelů statusu dospělého člověka. Nicméně v období vynořující se dospělosti zde stejně podstatnou roli hraje i status dítěte, tedy například skutečnost, zda je, či není studentem, který se připravuje na povolání (v případě soustavné přípravy na povolání má v České republice rodič povinnost podporovat finančně své dítě do 26 let). Dalším faktorem jsou společenské a kulturní standardy, které se sice z dlouhodobého hlediska mění, nicméně právě v mezigeneračním soužití mají často velkou setrvačnost.

Každopádně i v tomto případě opět neplatí, že by přetrvávající finanční podpora ze strany rodičů automaticky komplikovala vzájemné vztahy. Řada studií ukazuje, že finanční podpora dospělých dětí ze strany rodičů je celkem běžná, a to jak v ekonomicky vyspělých zemích, tak v zemích s nižším ekonomickým standardem. Například ve Spojených státech amerických uvádí finanční podporu ze strany rodičů ve věkové skupině 18–28 let v různých výzkumech dvě třetiny až tři čtvrtiny dotázaných (Fingerman & Yahirun, 2016; Johnson, 2013). V Evropě je finanční podpora ze strany rodičů podobná; vyšší je v těch zemích, kde není tolik zřetelná asistence státu, zejména pokud jde o výdaje na vzdělání a bydlení (Swartz & O'Brien, 2009). Finanční podpora ze strany rodičů může být zdrojem nejrůznějších pocitů na obou stranách. Určitou hranicí je zde již zmíněný věk 25–26 let, kdy obvykle končí vysokoškolská studia a u nás také zákonná povinnost rodičů své děti finančně podporovat. Do této doby jsou rodiče často zásadním zdrojem finanční podpory jak pro dosažení vzdělání, tak i pro bydlení či placení účtů, což zvyšuje nejen životní úroveň, ale i úspěch v zaměstnání. Kladně je rodičovská finanční výpomoc hodnocena také v tíživých životních situacích (Aquilino, 2005).

Nicméně zdaleka ne pro všechny téměř dospělé potomky je finanční pomoc rodičů přijatelná. Ve výzkumu Arnetta a Schwaba (2013) uvedlo 42 procent amerických rodičů, že

peníze jsou hlavní téma svárů ve vztahu s dětmi. Dále se ukázalo, že jak rodiče, tak i jejich potomci zažívají ohledně peněz a poskytování podpory množství ambivalentních pocitů, s nimiž se musí vyrovnávat. Dospělé děti by se sice rády finančně osamostatnily, ale není to pro ně úplně jednoduché a uvědomují si, že podporu rodičů potřebují. Na druhou stranu, i když většina rodičů chce své děti finančně podporovat, aby mohly dosáhnout svých cílů ve vzdělávání a zaměstnání, tak již pocítují, že se jejich produktivní věk chýlí ke konci a jejich vlastní finance se krátí. Až polovina rodičů je také znepokojena tím, že jejich potomci potřebují k dosažení finanční nezávislosti tolik času, nicméně více než 70 procent amerických rodičů věří, že se jim jejich podpora vrátí a že se o ně jejich děti také jednou postarají (Arnett & Schwab, 2013). Finanční podporu ovlivňuje rovněž struktura rodiny, kdy rozvedení rodiče poskytují dospělému dítěti méně podpory. Podle Aquilina (2005) to však nezáleží na jejich socioekonomickém statusu, ale spíše na menším pocitu povinnosti vůči dítěti.

V českém kulturním prostředí má finanční podpora dětí v tomto období celkem pozitivní konotaci. Jednak tu má dlouhodobou tradici mezigenerační solidarita v rodině (Mareš & Možný, 2005; Plaňava, 2000), jejíž součástí je odedávna i vzájemná ekonomická výpomoc: rodiče pomáhají finančně a sociálně dětem na cestě do dospělosti, podobným způsobem pomohou dospělé děti rodičům v jejich důchodovém věku. Dále se zřejmě může jednat také o specifickou zkušenost generace rodičů, která vlastní dětství a přechod do dospělosti zažívala ještě v totalitním režimu nebo čerstvě posttotalitní společnosti, sice plně životních možností a individuální svobody, ale také společenského chaosu a mnoha nejistot. Pocit nejistoty a obava z budoucnosti u mnohých rodičů přetrvávají do současnosti a za těchto okolností může finanční podpora dětí sloužit jako „náplast“ na tuto nejistotu. Nedávné výzkumy ukázaly, že mladí Češi přijímají finanční pomoc svých rodičů vesměs velmi pozitivně, přestože i pro ně je finanční nezávislost na rodičích významným ukazatelem vlastní dospělosti (Košdy, 2007; Katrňák, Lechnerová, Pakosta, & Fučík, 2010). Také výsledky z našeho výzkumu Cesty do dospělosti ukazují, že finanční podpora rodičů je ve věkové skupině 18–25 let obvyklým a akceptovaným zdrojem příjmů pro tři čtvrtiny dotázaných. Sami rodiče přitom nevnímají obvykle finanční podporu jako zatěžující, i když si někdy myslí, že by mohla být méně častá (Lomičová, 2015; Macek et al., 2016). Z časové řady dat z let 2014, 2015 a 2016 je zřejmé, že každý rok se asi o deset procent zvedne počet mladých lidí, kteří si vydělávají sami. V roce 2016 to bylo 47 procent dotázaných, kteří uvedli, že obvyklým zdrojem jejich příjmů je jejich vlastní mzda. Počet těch, kteří uvedli, že jsou ještě finančně závislí na rodičích, v průběhu zmíněného období naopak klesal.

Celkově lze také říci, že mladí lidé v našem výzkumu se necítí být pod tlakem okolí kvůli financím. Jen necelá pětina z nich uvádí, že cítí tlak od okolí, aby byli více finančně nezávislí na rodičích. Téměř tři čtvrtiny všech dotázaných si myslí, že obecně není příliš vhodné, nebo je to přímo nevhodné, dostávat peníze od rodičů a přitom se na vlastním finančním zajištění nepodílet. Naopak pro čtyři pětiny je v pořádku, když mladý člověk dostává peníze od rodičů, ale zároveň si sám přivydělává. Podobná část lidí také uvádí, že je normální přispívat rodičům na chod domácnosti, pokud už člověk v jejich věku chodí do zaměstnání.

Proměny v pojetí vztahů mezi dětmi a rodiči

Množství teoretických přístupů zabývajících se vztahem mezi rodiči a dětmi v období přechodu do dospělosti se soustředí na to, jak se v tomto období vztah proměňuje. Je však také dobré zdůraznit, že se jedná o proces, který si kromě specifických změn zachovává jistou kontinuitu. Význam kontinuity vztahu dítě–rodič v průběhu dospívání akcentují teorie celoživotního utváření (viz Lerner, Freund, De Stefanis, & Habermas, 2001) a dobře ho dokládají výsledky reprezentativních longitudinálních výzkumů. Ty ukazují, že zejména emoční blízkost a opora ze strany rodičů jsou významné faktory, které ovlivňují kvalitu vztahů dětí a rodičů, a to jak v průběhu dětství a adolescence, tak i v období přechodu k dospělosti (Aquilino, 1997).

S diskontinuitou ve vztahu mezi rodičem a dospívajícím pracuje teorie individuace, která má své kořeny v psychoanalýze (Blos, 1979). Individuace je v tomto pojetí založena na druhé oidipovské situaci a nutnosti procesu separace. Z tohoto pohledu by se mělo dítě s narůstající autonomií od rodičů spíše vzdalovat, aby se postupně zcela osamostatnilo. Tento model však příliš neodpovídá kulturním změnám a současné rodičovské praxi. Individuace je v současnosti chápána jako cesta k autonomii, nicméně při zachování blízkého vztahu rodiče a dítěte (*autonomy-relatedness*) (O'Connor, Allen, Bell, & Hauser, 1996) a bez nezdravého odloučení (*detachment*) dítěte od rodičů (Ryan & Lynch, 1989), jak to bylo vymezováno v raných obdobích této teorie. K proměně ve vztahu tedy i zde náleží určitá stabilita a kontinuita, kdy i přes získávání stále větší autonomie dítětem ve vztahu zůstává určitá blízkost mezi oběma stranami. Tuto myšlenku podporuje také Kagitçibasiová (2005), podle níž získávání autonomie ve vztahu s rodiči nevylučuje zachování vzájemného blízkého vztahu. Jinak řečeno, autonomie pojatá jako míra samostatnosti, kdy člověk funguje nezávisle na druhých, má nad věcmi kontrolu a je schopen se sám nezávisle rozhodovat, a emoční blízkost či vzdálenost jsou dvě relativně nezávislé dimenze vztahu.

Přístupy poukazující především na proměnu vztahu (i když určitou kontinuitu vztahu respektují) se výzkumně soustředí především na to, jak se dítě osamostatňuje od rodičů a postupně se stává dospělým. Také se častěji zaměřují převážně na dospělé děti a perspektiva rodičů bývá poněkud opomíjena. Teorie a výzkumy vztahů mezi dětmi a rodiči v období přechodu, zabývající se nejen perspektivou dětí, ale i perspektivou rodičů nebo vzájemným srovnáním obou pohledů, naopak posilují význam konceptu kontinuity a stálosti za respektování nezbytné proměny vztahu.

Například z pohledu teorie generačního vkladu (*generational stake theory*) jsou rodiče a jejich dospělé děti v jiné vývojové fázi, a mají tedy i jiné vývojové potřeby. Zatímco se rodiče snaží udržet mezigenerační kontinuitu a předat druhé generaci vše podstatné, děti směřují spíše k separaci a osamostatnění se od rodičů, tedy k určité proměně vztahu (Aquilino, 1999). S tím také může souviset fakt, že rodiče mohou ve výzkumu poskytovat celkově optimističtější pohled na vztah se svými dětmi než jejich potomci. Faktory, které se na tomto vnímání vztahu podílejí, jsou vzdělání rodičů a dětí, styl výchovy a víra rodiny (tamtéž).

Proměnu asymetrického vztahu na rovnocenný popisuje také takzvaná mezigenerační hypotéza podobnosti (*intergenerational similarity hypothesis*), kterou formulovali Bengston

a Black (1973, cit. dle Bucx & van Wel, 2008). Podle ní se děti a rodiče emočně sblíží poté, když v rámci přechodu do dospělosti přijmou stejné role, jaké zastávají jejich rodiče. Sblížení je posilováno tím, jak se jejich životní zkušenosti začínají více podobat než odlišovat. Zejména je to zjevné u partnerských a manželských rolí a také rolí profesních (Aquilino, 1997; Belsky, Jaffee, Caspi, Moffitt, & Silva, 2003). Velmi však záleží na tom, jak je nastavena komunikace v rodině a jak se mění asymetrický vztah na rovnocenný. Jak zde ukázal před několika lety výzkum u mladých Čechů, větší problém zvládnout přechod z asymetrické pozice (vertikální) do pozice symetrické (horizontální) mají vůči svým dětem matky – ty se obvykle obtížněji vyrovnávají s partnerskou pozicí jak vůči svým synům, tak i dcerám. Pokud je komunikace a vztah na dobré úrovni, dospělé děti vidí častěji své otce jako ty, kteří k nim umí projevit více respektu. To ovšem nemění nic na důležitosti a významu vztahu s matkou (Juříčková, 2007).

Výzkumy, které vycházejí z těchto teoretických výkladových rámců, také často různě konceptualizují jednotlivé aspekty vztahu mezi rodiči a dítětem v období přechodu do dospělosti. V následující části kapitoly budou popsány ty aspekty vztahu mezi rodičem a dítětem v období přechodu do dospělosti, které byly v relevantních výzkumech detekovány jako významné faktory.

Kvalita vztahu rodič–dítě

Jedním z významných aspektů vztahu mezi rodičem a dítětem je bezesporu jeho vnímaná kvalita. V longitudinálních studiích zaměřených na rodiče i jejich dospělé děti se ukazuje, že vztah rodičů a dětí během jejich dospívání obecně predikuje kvalitu jejich vztahu během mladé dospělosti (Aquilino, 1997; Belsky et al., 2003; O'Connor et al., 1996).

Nicméně je obtížné najít nějaké jednoznačně přijímané ukazatele kvality vztahu, ta bývá ve výzkumech pojímána velmi různorodě (Lye, 1996). V reprezentativním výzkumu provedeném na populaci mladých Američanů to byla odpověď na přímou otázku, jak mladí lidé vnímají svůj vztah s rodiči. Většina z nich hodnotila vztah s rodiči jako pozitivní, dvě třetiny dotázaných uvedlo, že se svými rodiči vychází lépe, než to bylo v období adolescence (Arnett & Schwab, 2012). V další studii na americké populaci srovnává Aquilino (1999) hodnocení kvality vztahu z pohledu mladých lidí a jejich rodičů. K obecné otázce na kvalitu vztahu přidává i další aspekty, například humor a vzájemnou blízkost, tenzi ve vztahu či sdílené aktivity. I když zjišťuje vysokou četnost pozitivního hodnocení vztahu jak na straně mladých lidí, tak od jejich rodičů, přesto se ukazuje, že ne vždy je hodnocení vztahu z obou stran stejné. Podobné výsledky přináší i náš výzkum Cesty do dospělosti, kde jsme kromě výpovědí mladých lidí pracovali též se souborem jejich rodičů.

Utrechtská longitudinální studie (Bucx & van Wel, 2008) se při zkoumání vazby na rodiče (*parental bond*) zaměřila na to, zda se mladí lidé identifikují se svými rodiči, zda preferují stejné věci jako oni a zda vnímají své rodiče jako dobré vzory pro život a výchovu dětí, jestli akceptují své rodiče jako někoho, od koho se mohou něčemu naučit a přijmout případnou kritiku, a nakonec jestli si svých rodičů váží jako kamarádů a osob, s nimiž mohou mluvit.

Protože životní zkušenost mladých lidí v období vynořující se dospělosti vykazuje v mnohém podobné parametry v Nizozemí i v České republice, nebude nezajímavé popsat výsledky této studie. Dotazníková data od reprezentativního souboru mladých lidí žijících v Nizozemí byla sbírána ve třech vlnách (1991, 1994, 1997), přičemž v první vlně se jednalo o věkovou skupinu 12–24 let a ve třetí vlně tedy o věkovou skupinu 18–30 let.

Předně se ukázalo, že blízký vztah s rodiči, měřený na základě výše uvedených indikátorů, je kontinuální charakteristikou, která se v průběhu sledovaného období příliš neměnila. Nebyly zde identifikovány rozdíly mezi pohlavími, mladé ženy a mladí muži se ve svých výpovědích o kvalitě vztahů s rodiči příliš nelišili. Ti respondenti, jejichž rodiče se rozvedli, žili častěji společně s partnerkou či partnerem a měli také v poslední vlně dotazování častěji děti než ti, jejichž rodiče se nerozvedli. Rozvod rodičů souvisel negativně s kvalitou vztahů s rodiči v adolescenci, ale už ne v období mladší dospělosti. Finanční závislost na rodičích nijak nesouvisela s kvalitou vztahu s rodiči. Kvalita vztahu s rodiči souvisela ve všech třech vlnách s prožívanou pohodou (*well-being*), i když se tento vztah ve druhé a třetí vlně oslaboval. Ti, kteří žili sami, prezentovali vyšší míru *well-being* než ti, co žili s rodiči. Celkově řečeno, i když se význam vnímané vazby s rodiči oslaboval, kvalita vztahu s nimi zůstává důležitou základnou pro jejich spokojenost (Bucx & van Wel, 2008).

Jiný pohled na kvalitu vztahu s rodiči nabízí přístupy, které vycházejí z teorie citové vazby (Allen & Land, 1999; Macek & Štefánková, 2006). Jak už bylo uvedeno výše, v průběhu přechodu z adolescence do dospělosti se význam rodičů coby vazbových osob proměňuje. Citová vazba v adolescenci neznamená závislost na rodičích, ale poskytuje vedle ochrany i základnu pro utváření autonomie. Na bázi emoční vzájemnosti s rodiči může adolescent budovat své hodnoty a názory a bezpečně je před rodiči zastávat. Rovnováha mezi vzájemností a autonomií představuje nejpodpůrnější bázi pro adaptivní vývoj (Becker-Stoll, 2003). Od vyváženosti mezi vzájemností a emoční podporou se pak odvíjí i kvalita vztahu s rodiči. V našem longitudinálním výzkumu Cesty do dospělosti jsme jako relevantní dimenze odkazující ke kvalitě vztahu s rodiči a reprezentující vnitřní model fungování citové vazby sledovali: (a) pozitivní nastavení, tedy důvěru ve vztahu s otcem a matkou, (b) negativní pocit ze vztahu, specifikovaný jako odcizení, a (c) přístupnost k vzájemné komunikaci (Armsden & Greenberg, 1987).

Naše výsledky ukazují, že se kvalita vztahu s otcem a matkou ve sledovaném období příliš nemění. Obecně se dá říct, že naši respondenti mají s oběma rodiči v převážné většině dobrý vztah založený na důvěře a pochopení. Také komunikaci s rodiči vnímají pozitivně, zejména pak s matkou. Matce se více než otcí svěřují se svými problémy a pocítují ve vztahu s ní větší vzájemnost. Udávají totiž, že matka častěji pozná, když jsou rozrušení nebo je něco trápí. Odcizení od rodičů, kdy mají mladí lidé pocit, že rodiče se svými problémy obtěžují nebo že rodiče nevnímají jejich trápení a podobně, je poměrně nízké pro oba rodiče. I když tento výsledek nelze úplně zobecnit, přece jen podporuje názor, že kvalita vztahů s rodiči se v průběhu období nastupující dospělosti nezhoršuje a naopak se, a to spíše diferencovaně a specificky ve vztahu k matce a otcí, prohlubuje. Jak je dále popsáno v kapitole o partner-

ských vztazích (viz kapitola 4), v rámci našeho výzkumu jsme také zjistili, že preference rodičů jako vazbových osob v kontextu blízkých osob (jako jsou partneři a přátelé mladých lidí) je ve sledovaném období víceméně již stabilní a že dynamicky se mění v hierarchii vazbových osob spíše postavení partnerů a přátel v souvislosti s aktuální situací v partnerském životě mladých. Rozchody a vzniky nových partnerství se totiž nijak nepromítají do stabilní úrovně preference jak matky, tak otce (Umemura, Lacinová, Macek, & Kunnen, 2016).

Za další ukazatel kvality vztahu mezi mladými lidmi a jejich rodiči je považována četnost a forma udržování vzájemného kontaktu. Oproti období adolescence tu totiž dochází k určitému významovému posunu v tom, co kontakt s rodiči znamená (O'Connor et al., 1996). Na rozdíl od adolescentů si mladí lidé kolem dvacítky již podstatně častěji určují, kdy a jak budou jejich kontakty s rodiči probíhat. Jak rodiče, tak děti tím pádem mohou daleko víc projevit spontánně svoji zaangažovanost. Podobu vzájemného kontaktu pak mohou samozřejmě více ovlivňovat ti, kteří s rodiči již nebydlí, a mohou si tedy do velké míry vybrat, jak často nebo kdy chtějí své rodiče vidět a také za jakých okolností (Arnett, 2004). Ve výzkumu O'Connora a kolegů (1996) měla většina mladých dospělých pravidelný kontakt s jedním nebo s oběma rodiči a četnost kontaktu s rodiči středně pozitivně korelovala se spokojeností ve vztahu s nimi. Pokud jde o komunikaci, která doprovází kontakt mezi rodičem a dítětem, ve výzkumu Arnetta a Schwaba (2013) uvedly více než tři čtvrtiny rodičů, že se svými dětmi nyní mluví více jako s dospělými, což zřejmě například spokojenost dětí s kontaktem s rodiči výrazně posílilo. Stejně jako frekvence kontaktu může být určitým ukazatelem kvality vzájemného vztahu i četnost a obsah vzájemných konfliktů. Whiteman, McHaleová a Crouterová (2010) tvrdí, že frekvence konfliktů mezi rodičem a potomkem klesá již během střední adolescence v závislosti na tom, jak mladý člověk dosahuje dospělosti podle mínění svého i mínění svých rodičů.

Na četnost kontaktů s rodiči a spokojenost s ním jsme se ptali opakovaně i v rámci našeho výzkumu Cesty do dospělosti. Údaje za poslední dva roky (2014–2016) se příliš neměnily. Asi polovina všech dotázaných je v osobním přímém kontaktu se svými rodiči alespoň jednou týdně, v kontaktu na dálku (telefon, e-mail a podobně) jsou to asi tři čtvrtiny všech dotázaných. S četností kontaktu s matkou je spokojeno 72 procent mladých lidí, téměř pětina by si však přála být v kontaktu častěji. Ohledně kontaktu s otcem jsou spokojeny dvě třetiny mladých lidí, více kontaktu by uvítala více než čtvrtina dotázaných. Na druhé straně, je jen málo těch, kteří by si přáli být s rodiči v kontaktu méně často (8 procent respondentů). Zhruba ve čtvrtině případů bývá obvykle iniciátorem kontaktu na dálku matka či otec, ve více jak polovině případů se však v iniciaci telefonického či písemného kontaktu rodiče a mladí lidé střídají.

Autonomie ve vztahu k rodičům

Dalším významným tématem ve vztahu rodiče a dítěte v tomto období je také pokračování proměny vztahu v souvislosti se získáváním nezávislosti na rodičích. Dítě většinou získává autonomii postupně v různých oblastech. Podle Nooma, Dekovićové a Meeuse

(2001) děti nejdříve (v rané adolescenci) usilují o rozvinutí částečné emoční a postojové autonomie, kdy jde především o to, získat si od rodičů přiměřený emoční odstup a sebevědomě a nezávisle na rodičích či vrstevnících si stanovit své cíle a samostatně pro ně něco udělat. Tato autonomie s věkem roste a v pozdní adolescenci se k ní přidává i funkční autonomie, kdy adolescent začíná být schopen samostatně fungovat a v mnohém se o sebe postarat. Podle výše uvedených autorů pak k postojové autonomii patří především schopnost se rozhodovat a vytvořit si jasnou představu o tom, co člověk chce, k emoční autonomii pak schopnost stát si za svým či vyjádřit nesouhlas, snadno se nevzdávat nebo nebýt nervózní, když druhé o něco žádám. K funkční autonomii pak řadí schopnost jít za svým cílem, snadno začínat nové věci a cítit se v takové situaci v klidu nebo být odvážný a podnikavý. V období kolem dvacátého roku věku pak začíná naplno rozvíjet také samostatnost v rozhodování (*decision-making autonomy*), která je hodnocena jako jedno z nejdůležitějších kritérií pro dosažení dospělosti (Arnett, 2003). Jedním ze způsobů, jak výzkumně uchopit autonomii ve vztahu rodiče a dítěte v období přechodu do dospělosti, je tedy sledovat, v jakých oblastech mladý člověk postupně získává autonomii a skrze jaké jeho schopnosti a dovednosti se to projevuje.

Hned v prvním dotazování našeho longitudinálního výzkumu Cesty do dospělosti jsme se respondentů ptali, do jaké míry jim podle jejich názoru rodiče zasahují do různých oblastí jejich života. Pokud jde o běžné každodenní situace a události (trávení volného času, partnerské vztahy), většina hodnocení dotázaných byla v kategoriích „nechávej to na mně“ nebo „rodiče vyjádří svůj názor, ale nechávají to nakonec na mně“. Jejich odpovědi navíc pozitivně korelovaly s věkem: čím starší respondenti byli, tím častěji si o svých věcech rozhodovali sami. Pouze ve třech oblastech se tato souvislost s věkem nepotvrdila – týkalo se to jejich bydlení, vydělávání peněz a politických a občanských postojů. Do rozhodování ohledně otázek bydlení a získávání financí totiž rodiče svým dospělým dětem zasahují poněkud víc než v případě jiných témat, a to bez ohledu na jejich věk.

Důležité také je, co obě strany vlastně vnímají jako podstatná kritéria pro dosažení dospělosti dítěte (a tedy i nezávislosti na rodičích). Arnett a Schwab (2012, 2013) zjistili, že rodiče a jejich dospělé děti tato kritéria dospělosti vnímají podobně, tedy zmiňují podobné skutečnosti, které jsou podle nich pro dosažení dospělosti důležité. Jde zejména o převzetí zodpovědnosti za sebe sama, finanční nezávislost a nezávislá rozhodnutí. Naopak svatba a odstěhování od rodičů nejsou vnímány ani rodiči, ani jejich potomky jako silná kritéria dospělosti. Obecně se dá říct, že jako důležitější znaky dospělosti jsou vnímány rodiči i dětmi v západních společnostech individualistická kritéria, zatímco kritéria spojená s různými rolmi (například vstup do manželství či rodičovství) mají jen malou důležitost (Arnett, 2001). Z výzkumu Kloepové a Hendryho (2010) vyplývá, že pokud rodiče vnímají své potomky jako zcela dospělé (*mature adult*), jsou jim také ochotni dopřát více autonomie, protože nemají velkou potřebu zasahovat do jejich života. Snáze jim také přiznávají status dospělého. Pokud však snahy dětí po nezávislosti nejsou v souladu s pohledem rodičů, často se setkávají s jejich odporem a jsou viděny jako znak nezralosti. V mnoha případech tedy může záviset přiznání

dospělého statusu rodičem dítěti spíše na reflexi jeho vlastní rodičovské role a na přístupu k dospělosti dítěte než na jeho vlastním chování.

Mladí lidé v našem výzkumu vidí svůj status dospělosti jinak, než jej vidí jejich rodiče. Matky i otcové o svých dětech přibližně ve dvou třetinách případů tvrdili, že jsou dospělé, oproti necelé třetině případů, kdy je vidí ještě na půl cesty. Z jejich dětí se však pouze polovina vidí jako dospělí a 46 procent někde mezi dospívajícím a dospělým.

K autonomii lze tedy přistupovat skrze zkoumání samotného procesu získávání autonomie v čase a jejích jednotlivých dimenzí (Noom et al., 2001) nebo lze zkoumat přímo vztahy mezi jednotlivými komponenty autonomie (Lamborn & Groh, 2009). Získávání autonomie napomáhají také jednotlivé sociodemografické milníky spojené s určitými rolemi i psychickým vývojem mladého člověka na cestě k dospělosti, podle nichž lze pak na autonomii také usuzovat.

Vzájemná podpora a opora ve vztahu

Vliv poskytování emoční opory i finanční rodičovské podpory na osamostatňování dítěte (symbolizované odchodem z domova) z dlouhodobého hlediska zkoumala u německých mladých dospělých Seiffge-Krenkeová (2010). Podle jejího zjištění souvisí časnost odchodu z domova v období vynořující se dospělosti s postupným poklesem rodičovské podpory a opory ve střední adolescenci, kdy dospívající děti postupně přebírají zodpovědnost za svou osobu a v některých směrech se osamostatňují. Naopak pokud k poklesu rodičovské podpory v tomto období nedojde a dospívající dítě nemá možnost se postupně osamostatňovat už v období adolescence, pravděpodobněji dojde k oddálení úplného osamostatnění v mladé dospělosti. Z jejich longitudinálních dat lze doložit, že mladí dospělí ve věku 25 let, kteří stále bydleli doma, zažili během adolescence vyšší míru rodičovské podpory.

Děti v období přechodu do dospělosti se ještě často spoléhají na rodiče nejenom po finanční stránce, ale také od nich ještě v hojné míře čerpají emocionální, sociální či praktickou podporu a oporu, a to bez ohledu na to, zda zůstávají doma, nebo odchází z domova (Arnett, 2004). I když poskytování podpory a opory je ve vztahu vzájemné, v tomto období života dětí více pomoci a podpory stále proudí směrem od rodičů k nim než opačně (Fingerman, Miller, Birditt, & Zarit, 2009). Podpora, kterou rodiče dětem poskytují, však nemusí být jen finanční či materiální, jedná se také o oporu vyjádřenou radou či praktickou pomocí v těžkých situacích, ale rovněž o sdílení každodenních radostí a strastí či trávení společného času. Opora a podpora, kterou poskytují rodiče dětem, zvedá mladým dospělým jejich sebehodnocení, rodičům zase posiluje jejich přesvědčení o tom, že jejich děti budou úspěšné a později jim to vrátí (Fingerman et al., 2009).

V našem výzkumu Cesty do dospělosti jsme zkoumali, jak vnímaná rodičovská opora a chování rodičů korespondují s pocitem vlastní hodnoty (*self-esteem*), s jasností představy o sobě samém (*clarity of self*) a s celkovým pocitem autonomie. První výsledky ukázaly, že je zřejmá vazba mezi vnímáním a hodnocením rodičů (především ze strany matky) a celkovým sebehodnocením: je-li matka vnímána jako opora a blízká osoba, přispívá to též k celkově

vyššímu sebehodnocení mladých dospělých (bez ohledu na jejich pohlaví). Pokud v matce oporu nevidí, vliv na sebehodnocení je opačný. Také jasnost a stabilita představy o sobě samém souvisí s vnímanou oporou (či chybějící oporou) matky. Zajímavé je, že vnímání otce jako nositele podpory či opory podobný efekt na sebehodnocení a sebepojetí nemá (Macek et al., 2016).

Jak už bylo naznačeno výše, podpora ve vztahu mezi rodiči a dítětem v období přechodu do dospělosti proudí především směrem od rodičů k dětem. Logika věci a zkušenost však nabízejí úvahu, že podpora proudí i opačným směrem, tedy od dítěte k rodičům. Napolitanová (2015) se tomuto tématu věnovala ve svém narativním kvalitativním výzkumu zaměřeném především na finanční a instrumentální pomoc. Zejména dospělé děti, které už měly zaměstnání, často podporovaly finančně své rodiče a vypomáhaly v domácnosti. Výzkumů na toto téma je však velmi málo. Dá se však samozřejmě předpokládat, že zejména emoční opora a blízkost bude nabízena ze strany dospělých dětí poměrně často, pravděpodobně je to rovněž u praktické podpory (například rady či pomoci v domácnosti), hlavně pokud děti stále bydlí u rodičů.

Podobně jako některé další výzkumy, také dotazování rodičů v rámci našeho projektu Cesty do dospělosti ukázalo, že rodiče poskytování podpory svému dítěti ve valné většině případů nevnímají jako zatěžující. Zajímavé je, že rodiče na rozdíl od svých potomků vnímají podporu a pomoc, kterou svým dětem poskytují, jako neadekvátní k tomu, co podle nich jejich potomci skutečně potřebují. Devadesát procent rodičů uvedlo, že si myslí, že by jejich dospělému dítěti stačilo méně podpory, než mu poskytují. Stejně tak si přes 80 procent matek i otců myslí, že by jejich dospělé dítě samo uvítalo méně pomoci a podpory (Lomičová, 2015).

Jak rodiče zvládají osamostatňování svých dětí

U rodičů mladých dospělých, kteří se právě osamostatňují, se může objevit chování, pro něž se ujal anglický termín *helicopter parenting* (Taylor, 2006; Fingerman, Cheng, Wesselman, Furstenberg, & Birdit, 2012). Jde o výstižnou metaforu popisu chování rodičů, kteří krouží jako vrtulník stále na dohled svého dítěte, sledují ho, snaží se jej kontrolovat, ale i chránit a pomoci, kde se jen dá (van Ingen et al., 2015). Na rozdíl od hyperprotektivity rodičů, která je přítomna od dětství dítěte, se toto chování objevuje zhruba v době, kdy děti odchází na vysokou školu. Jeho základním projevem je snaha o neustálý kontakt s dítětem (telefonem, e-mailem) a připravenost pomáhat svému potomkovi v běžných životních situacích (ve škole, s přáteli, s učiteli a podobně). Rodič podporuje své dítě v dosahování dobrých výsledků, dělá za ně důležitá rozhodnutí a cítí se špatně, pokud se dítěti nedaří. Ve výsledku však může tato přílišná starostlivost a péče o jeho blaho potomka spíše omezovat v jeho snahách stát se plně dospělým a naučit se vlastní soběstačnosti a zodpovědnosti (Ungar, 2009). Většina výzkumů v této souvislosti mluví o negativním dopadu tohoto chování na adaptaci mladých lidí (Bradley-Geist & Olson-Buchanan, 2014; Givertz & Segrin, 2014),

nícméně oni sami jej nevnímají jen negativně. Kromě toho, že pocít'ují nedostatek autonomie a chování rodičů je pro ně obtěžující a příliš řídicí, mohou vnímat vedení rodičů i pozitivně a vnímat tak jejich zapojení spíše jako emoční oporu (Padilla-Walker & Nelson, 2012).

Pro některé rodiče není jednoduché dívat se, jak je jejich dítě přestává potřebovat, pro jiné je to období naplnění a jsou na své potomky hrdí. Reakci na transformaci rodinného systému a proměnu rodičovské role zkoumali Kloepová a Hendry (2010) a na základě své analýzy kvalitativních dat vytvořili čtyři typy rodičovských reakcí na osamostatňování dítěte z původní rodiny. První možnou reakcí rodiče je přijetí osamostatňování dítěte s radostí a hrdostí na jeho úspěchy. Pokud rodič takto proces přijme, nedělá mu větší problémy uzнат dítě za plně dospělé. Rodič se však také může zdráhat přijmout přicházející samostatnost svého dítěte. Tito rodiče těžko snáší pocit, že už je dítě vlastně nepotřebuje, a někteří rodiče dokonce litují, že mají méně kontroly nad rozhodováním a chováním svých dětí. Proměnu své rodičovské role přijímají spíše s nelibostí, nicméně akceptují, že je nevyhnutelné poskytnout svým dětem svobodu v jednání a nezávislost, a dítěti v osamostatňování nebrání. Třetím typem chování, které autoři popsali jako reakci rodičů na osamostatňování dítěte, je chování, kdy rodiče nezávislost dítěte oddalují a i nadále zasahují do jeho života. Přitom se jedná spíše o nevědomé jednání rodičů, kdy mohou být do velké míry na svém dítěti emočně závislí a uměle se jej snaží v roli dítěte udržet, což samozřejmě vyvolává vzájemné konflikty. Tito rodiče často zaměňují podporu (*support*) se zasahováním (*interference*) a popisují své dítě jako nedospělé, což jim ospravedlňuje jejich další zásahy do jeho života. Nakonec také rodiče mohou změnám naprosto vzdorovat a snahy o osamostatnění svého dítěte vědomě mařit. Tito rodiče naprosto nesouhlasí s výběrem životního stylu svých dětí a nejnápadněji a otevřeně s nimi zápasí o moc. Velmi pravděpodobně záleží na mnoha faktorech, proč se daný rodič zachová právě nějakým způsobem, a je také pravděpodobné, že se do jisté míry může přístup k dětem v průběhu jejich dospívání měnit. Z výzkumu Kloepové a Hendryho (2010) nicméně vyplývá, že pro hladký průběh procesu osamostatňování se od rodičů je také třeba, aby na tento proces byli rodiče připraveni a nejlépe ho podporovali nebo alespoň mu nebránili. Je však pochopitelné, že ne každý rodič je schopen snášet s klidem či radostí nezávislost svého dítěte, hlavně pokud není podle jeho představ, a je tak podle něj ohrožen jeho velký vklad do dítěte. Neúspěch dospělých dětí v osamostatňování tímto může značně ovlivnit sebehodnocení i *well-being* rodičů (Ryff, Schmutte, & Lee, 1996). Pro některé rodiče může úspěšné osamostatňování dítěte znamenat, že ho dobře vychovali, naopak selhání může znamenat, že jako rodiče selhali, což souvisí i s vysokou mírou generativity, která je pro střední dospělosti typická (McAdams, Aubin, & Logan, 1993). Právě při přechodu do dospělosti se totiž ukáže, jak dítě ob stojí v reálném životě a jak ho jeho rodiče pro tento život připravili.

Je však vhodné připomenout, že jsou i rodiče, kteří vyjadřují zcela odlišný postoj a kteří se bojí, že jejich děti se nikdy neodpoutají (Seiffge-Krenke, 2010). Stěžují si na to, jak je prodloužená doba, kdy jsou děti závislé na rodičovské podpoře, drahá a kolik stojí jejich času (Fingerman et al., 2009). Odchod z domova je ovlivněn nejen schopnostmi jedince, který odchází, ale také situací na pracovním trhu a společensko-kulturními zvyklostmi. Rozdíly mezi různými evropskými zeměmi v době, kdy mladí lidé opouští domovy svých rodičů,

jasně odráží historické a kulturní postavení rodinných systémů daných společností (Seiffge-Krenke, 2010; Oliveira, Mendonça, Coimbra, & Fontaine, 2014; Lanz & Tagliabue, 2014).

Způsob rodinného fungování se bude odrážet jak v postojích samotných mladých jedinců k jejich dospělosti, tak v postojích jejich rodičů. Nicméně podle Seiffge-Krenkeové (2010) se zdá, že přes všechna porozumění současným trendům a situacím neexistuje žádný univerzální vzorec, podle něhož by se odchod z domova dal predikovat či který by vysvětloval, proč někteří domov opustili dříve a někteří setrvali nebo se vrátili zpět do rodného hnízda. Zvažován byl socioekonomický status, úroveň vzdělání, rodinný stav rodičů a počet sourozenců. Nebyla zjištěna ani průkazná spojitost mezi počátkem pracovního zařazení se a odchodem z domova. Rozdíly se ukázaly v názorech matek a otců na to, jak a kdy má odchod z domova vypadat. Nicméně většina rodičů se shoduje v tom, že odchod jejich dětí z domova proběhl ve správném čase a že není rozdíl, zda šlo o dceru, či syna. Rodiče nacházejí shodu také v tom, že odchod dítěte z domova patří k největším změnám v jejich životě, přičemž matky vnímají častěji než otcové odchod dítěte z domova jako stresující událost (Seiffge-Krenke, 2010).

Závěrem: Dospělé děti a jejich rodiče – tolerance a rovnocennost?

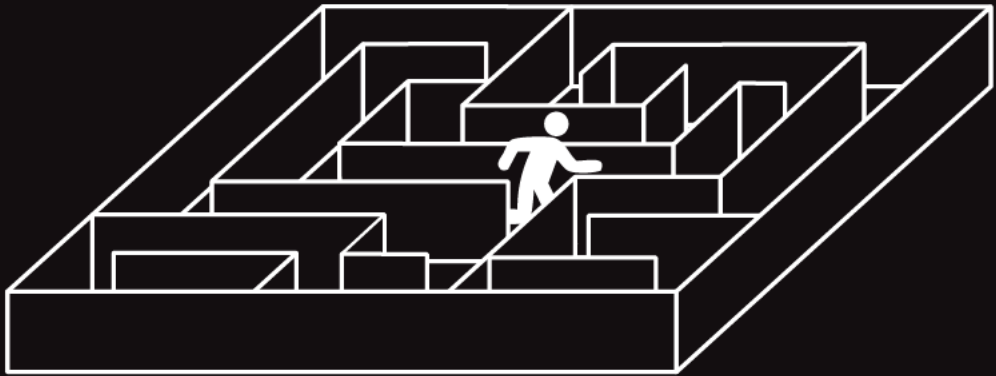
Na základě celé řady studií, které vznikly ve Spojených státech amerických a v Evropě, se dá shrnout, že většina mladých lidí v období třetí dekády svého života, tedy v období, které se pojí s atributy vynořující se dospělosti, udržuje, nebo dokonce posiluje blízký vztah s rodiči, i když se současně tyto mladí lidé stávají více nezávislymi a autonomními (Arnett, 2013). Nelze však opominout, že tento závěr neplatí pro všechny stejně. Předpokladem dobrého vztahu mezi rodiči a jejich dospělými dětmi stále zůstává vzájemná důvěra budovaná senzitivním rodičovstvím a adekvátními reakcemi na základní psychické potřeby v dětství a dospívání. Pokud v předchozím vývoji byl tento proces z různých důvodů nedostatečný nebo byl významně narušen, lze předpokládat, že i následné vztahy mezi dětmi a jejich rodiči na přechodu do dospělosti budou spíše komplikovanější.

Vstup do vlastní dospělosti také znamená radikální proměnu vztahů s rodiči. Doposud však nebylo zmíněno, že více než v adolescenci je důležité zvažovat také konkrétní vztah mezi mladým dospělým a každým z rodičů zvlášť. Přestože se ve výsledcích našich výzkumů jen sporadicky objevuje skutečnost, že některý aspekt vztahu s rodiči je závislý na pohlaví potomka, rozdíly v tom, jak mladí lidé percipují své vztahy k matkám a k otcům, jsou zřetelnější. Vztah s matkou bývá z pohledu synů i dcer častěji hodnocen pozitivněji než vztah s otcem. Nejčastěji se to projevuje v hodnocení komunikace: matky jsou považovány za otevřenější, schopné více naslouchat, jejich dospělé děti se jim více svěřují a mají s nimi v komunikaci mnohem méně tabuizovaných témat (Juříčková, 2007). Matky jsou také hodnoceny jako více pečující a jejich péče více souvisí s pocíťovanou blízkostí. U otců to není tak evidentní, jejich pomoc je vnímána častěji jako praktická, otcové pomáhají více či méně, často však bez ohledu na percipovanou kvalitu vztahu (Macek et al., 2016a; Macek, Juříčková, & Bouša, 2010).

Stanovit, jaký je či jak by měl vypadat „správný vztah“ rodičů a dnešních dvacátníků, kteří procházejí procesem vynořující se dospělosti, je tedy nadmíru těžké. Jak už v této knize bylo mnohokrát řečeno, tak jako žádná pravda a životní norma neplatí pro každého stejně, není ani jediná „správná cesta“, jak se osamostatnit od svých rodičů a jak mít s nimi ty správné vztahy. Závěrem této kapitoly si však můžeme dovolit krátkou úvahu, k čemu by vztahy s rodiči snad měly směřovat a dospět.

Vynořující se dospělost je ve vztazích s rodiči cestou *od porozumění druhému a vzájemné akceptace ke zrovnoprávnění a vzájemnému přijetí rodičů a jejich dětí* i s těmi charakteristikami, které je například názorově či v životním stylu odlišují. V adolescenci tato dominanta vztahu ještě nebyla na pořadu dne. Dospívajícím dětem šlo především o to, aby jim rodiče porozuměli, uznávali jejich názory, přesvědčení, chování a přání, a rodičům často zase o to, aby své dospívající děti dobře vychovávali, což většinou znamenalo větší či menší míru kontroly nad tím, zda a jak si jejich rychle dospívající děti osvojují ty „správné“ vzorce chování. Mít dobré vzájemné vztahy záleželo na vzájemné důvěře a na tom, že ta přání a očekávání z obou stran do sebe jaksi „zaklapnou“.

S přibližující se dospělostí dětí se ohnisko vztahu mění. Ideálem je vztah symetrický, v němž se neuplatňuje mocenská převaha jedné strany nad druhou. V dospělé vzájemné akceptaci přibývá prvek tolerance – není už tak bezpodmínečně nutné beze zbytku druhé straně porozumět, dokonce není ani nutné takzvaně o všem vědět či souhlasit s tím, jaké jsou potřeby, názory a postoje jak starší, tak mladší generace. Rodiče nemusí rozumět všemu, co chtějí a potřebují jejich dospělé děti, v ideálním případě již nepocítí ují sami potřebu to kontrolovat a regulovat. Dospělé děti zase nemusí rozumět beze zbytku všem potřebám rodičů a souhlasit s jejich názory a postoji. S tím, jak se ztrácí asymetrie ve vztahu a v jejich vzájemné komunikaci, pohled dospělého syna či dcery na matku a otce se stává mnohem komplexnějším. Pokud byl předchozí vývoj vzájemných vztahů charakterizován oboustrannou důvěrou, otevřenou komunikací a jistotou, v tomto období vývoje z něj mohou obě strany profitovat. Díky možnosti svůj vzájemný vztah posuzovat s jistým nadhledem a odstupem, současně však bez pocitu ohrožení, ztráty a odcizení, pokud třeba vyjádří nějaký kritický či nesouhlasný názor, může jedinečný vztah rodičů a dětí získat další charakteristiky a začít také plnit i jiné funkce, které byly do té doby vyhrazeny spíše vztahům s přáteli a kamarády.

4.

Partnerské vztahy a vynořující se dospělost: Na zkoušku, či naostro?

LENKA LACINOVÁ, TOMOTAKA UMEMURA, ONDŘEJ BOUŠA, JAN ŠIRŮČEK,
& RADKA NEUŽILOVÁ MICHALČÁKOVÁ

Partnerské vztahy patří svým významem mezi zásadní témata řešená mladými lidmi. Důležitost tématu je nesporná, neboť partnerská zkušenost má signifikantní a dlouhodobý dopad na individuální vývoj (Gala & Kapadia, 2013). Koncept vynořující se dospělosti pokládají Meier a Allen (2008) za výhodnou perspektivu, s jejíž pomocí lze podobě a vývoji partnerských vztahů v období třetí dekády lidského života v současnosti lépe porozumět. Skutečnost, že oproti minulosti mají mladí lidé více prostoru, času a společenského souhlasu ke vstupu do vyššího počtu partnerských vztahů, může být chápána jako jeden z aspektů charakteristik vynořující se dospělosti – období zaměřeného na sebe (*self-focused*) a období prohlubujícího exploraci vlastní identity (*identity exploration*). Zdá se tedy, že bohatší partnerské zkušenosti mohou napomáhat při exploraci emocionální a fyzické intimity. Podle Arnetta (2000) mladí lidé v tomto období i pomocí explorace partnerských vztahů a soužití před definitivní volbou životního partnera řeší důležitou identitně-autonomní otázku: „Vzhledem k tomu, jaký jsem člověk, jakého partnera na celý život si přeji?“ Jak nicméně upozorňují ve své zprávě z výzkumu partnerských vztahů Rhoadesová a Stanley (2014), bohatší partnerská zkušenost (počet partnerů či soužití s jiným partnerem než budoucím snoubencem) pro ženy neznamena automaticky vyšší kvalitu manželského vztahu, ale spíše naopak. Autoři se domnívají, že vědomí a hlavně zážitek skutečnosti, že existují i jiné (možná lepší) partnerské možnosti, snižují ochotu k vyšší míře závazku v partnerství, která se typicky pojí i s vyšší mírou spokojenosti ve vztahu. Je možné, že jistou roli v dlouhodobém horizontu pro budoucí kvalitu a spokojenost v manželství může také hrát nejen přítomnost reálného srovnávání alternativních partnerů, ale také hořký zážitek více rozchodů v případě série po sobě jdoucích partnerství. Rozchod s milovaným člověkem bývá označován za jednu z nejbolestnějších událostí, kterou dospělí lidé mohou prožívat jako traumatizující ztrátu (Monroe, Rohde, Seeley, & Lewinsohn, 1999; Sbarra, 2006). V případech opakovaných rozpadů partnerských vztahů může docházet nejen k senzitivizaci vůči odmítání a konfliktům v partnerských vztazích, ale rovněž k transformaci přesvědčení, postojů a obecně subjektivní reprezentace významu lásky a partnerství v negativním směru.

Prodloužený čas společensky nesankcionované explorace s sebou přináší také řadu změn v podobě partnerského života, ať se již jedná o zmíněný počet partnerských vztahů,

nebo například o relativně často se vyskytující opakované rozchody a návraty v rámci jednoho partnerského vztahu (tzv. *on-again/off-again relationships*), které mohou ilustrovat další z charakteristik vynořující se dospělosti – čas nestability (*instability*). Přestože část mladých lidí v tomto věku nemá partnerské vztahy, které by bylo možné objektivně označit jako vysoce „závazné“ (zasnoubení či sňatek), výrazně se zvýšil podíl společného nesezdaného soužití, které svým charakterem a mírou závazku stojí někde „mezi“. Vztahy mladých lidí v této etapě života již nelze rozhodně vnímat jako přechodné, krátkodobé a s nízkou mírou závazku, jak tomu bylo v předchozím vývojovém období adolescence, a to i přesto, že se z vnější perspektivy nejeví jako „dospělé“ partnerské vztahy spojené s institucí manželství a přítomností rodičovské role. Lze na ně částečně pohlížet jako na určitou manifestaci dalšího charakteristického rysu vynořující se dospělosti, kterým je „pocit mezi“ (*feeling in between*). Všechny výše uvedené skutečnosti pak přispívají k tomu, že oblast partnerských vztahů je otevřeným světem možností a příležitostí, což je v souladu s posledním z charakteristických znaků vynořující se dospělosti jako času otevřených možností (*age of possibilities*).

Z předpokladu, že věk mezi dvacítkou a třicítkou představuje vhodné období pro exploraci různých možností a variant partnerského života, pro reálné „ověřování“ toho, jaké optimální vlastnosti by měl mít životní partner, a také pro získání zkušeností s partnerstvím, ještě než dojde k zásadnímu rozhodnutí a uzavření dlouhodobého závazku v podobě manželství či rodičovství, vyvozuje Arnett (2004) následující charakteristiky a funkci partnerských vztahů mladých lidí ve třetí dekádě života. Ti podle něj mohou prožít během téměř celého desetiletí více partnerských vztahů, které mohou nabývat odlišných forem, intenzity a kvality a bývají spíše nestabilní a orientované na vlastní potřebu explorační. Perspektiva akcentující explorační tak ve svých důsledcích do značné míry může výrazně měnit pohled na funkci a význam partnerských vztahů v tomto období z hlediska dopadu na pozdější podobu a kvalitu manželských svazků. Na jednu stranu může fakt, že jsou vztahy dvacátníků vnímány jako explorační a stále ještě nestabilní, způsobovat jejich určité „znevážení“ z hlediska budoucího vývoje, ale na druhou stranu může být význam pokračující explorační až normativně zveličován. Není dosud jasné, zda prodloužená možnost, či přímo pobídka k delšímu času explorační v rámci hledání toho „pravého“ partnera přináší pro následné dlouhodobé vztahy a rodičovství benefity, či spíše rizika.

V tomto kontextu pak vzniká také otázka, zda a jak se tedy liší podoba a funkce partnerských vztahů v adolescenci a ve vynořující se dospělosti. Pro její částečné zodpovězení bude nutné se vrátit k počátkům adolescentních lásek a zrekapitulovat dosavadní poznatky v kontextu stávajících teorií vývoje partnerských vztahů v adolescenci.

Partnerské vztahy: Od adolescence k dospělosti

Nalezení partnera, s nímž se mladí lidé rozhodnou spojit svůj budoucí život a se kterým plánují zplodit a vychovávat své děti, patří k vývojovým úkolům, které jsou spojeny s přechodem do etapy dospělého života a jsou integrální součástí tradičních vývojových teorií (Erikson, 2002), ale také součástí teorií specificky popisujících vývoj partnerských vztahů od adolescence k dospělosti (Furman & Wehner, 1994, 1997; Brown, 1999; Connolly &

Goldberg, 1999). Tato teoretická východiska a také řada předchozích empirických zjištění dokumentují relativně jasnou trajektorii normativního vývoje od probuzení sexuálního zájmu v souvislosti s biologickou maturací na počátku dospívání k ustavení exkluzivního intimního partnerského vztahu s přítomností dlouhodobého závazku na jeho konci zhruba kolem dvacátého roku věku. V posledních desetiletích je však trend pozorovaný rovněž demografy a sociology, spočívající v odkládání dlouhodobého partnerského závazku až na konec třetí dekády života mladých lidí, nutno do značné míry rozšířit a zejména upřesnit popisem vývoje partnerství, které již není možné pokládat za uniformní pro většinu populace. Oblast partnerského života mezi dvacítkou a třicítkou se zejména v západním kulturním prostředí během posledních desetiletí rozrůznila. Vedle dlouhodobých vztahů se závazkem se tak objevují vztahy, které lze charakterizovat spíše nižší vztahovou jistotou a mírou závazku. Z předchozího období adolescence také přetrvává poměrně vysoká variabilita podob partnerských vztahů, k jejímž rozšiřování dochází nejen obohacováním o nové formy partnerství, ale také střídáním vztahů s rozdílnou mírou závazku (nebo dokonce s jeho absencí). Vývoj partnerských vztahů v adolescenci je již poměrně dobře zmapovaný (viz Furman & Wehner, 1997; Brown, 1999; Connolly & Goldberg, 1999; Seiffge-Krenke, 2003), méně je však známo o tom, co naplňuje v současnosti dobu mezi pozdní adolescencí a zhruba koncem třetí dekády života, s nímž se nyní pojí etablování stabilních partnerských vztahů s dlouhodobým závazkem a vysokou mírou intimity. Podobně jako se v předchozích letech zaměřovala pozornost vývojových psychologů a badatelů v oblasti manželských vztahů na to, jakou roli hrají prvotní pokusy na poli partnerských vztahů pro budoucí „dospělá“ partnerství dospívajících (Collins, 2003; Furman & Shaffer, 2004; Parke, 1998; Story, Karney, Lawrence, & Bradbury, 2004), je nyní zásadní zjistit, co specificky přináší jednotlivé formy partnerských vztahů a jaké jsou jejich aspekty a kvalita pro budoucí „dospělá“ partnerství a manželství.

Jednotlivá stadia vývoje partnerských vztahů v adolescenci, jak je popsal Brown (1999) a velmi podobně také Connollyová s Goldbergovou (1999), reprezentují věkově a vývojově relevantní úkoly v kontextu vrstevnických vztahů. Zatímco ve fázi iniciace (cca 11–13 let) je nová orientace zájmu na vrstevníky opačného pohlaví (v případě heterosexuální orientace) zaměřena na rozšíření vlastního sebeobrazu o roli sebe sama jako potenciálního partnera/partnerky, mezi 14.–16. rokem ve fázi statusu se ve spojitosti se silícím sociálním vrstevnickým tlakem stává významnou samotná existence partnerství s vrstevníky oceňovaným partnerem, kdy se většina interakcí odehrává na platformě společně tráveného času v širší genderově smíšené skupině s „romantickým potenciálem“, která slouží jako tréninkový prostor pro rozvíjení komunikačních dovedností v intimním kontextu. Tyto dovednosti jsou předpokladem přesunu existence vztahů z veřejného prostoru vrstevnické skupiny do prostoru intimního – dyadického – v další fázi náklonnosti mezi 17.–20. rokem věku, kdy je již partnerský vztah pojímán jako osobnější záležitost a vliv vrstevnické skupiny slábne. Partneri v takto definovaných vztazích prožívají hlubší pocity závazku, repertoár partnerského chování se obohacuje o takzvané pečovatelské chování, dochází k nárůstu partnerské sexuální aktivity. Vrstevnická sociální síť je redukována na menší okruh přátel obojího pohlaví, který

poskytuje adolescentovi prostor pro sdílení zkušeností se seznamováním, vzájemným partnerským chováním a podporu v případě rozchodu. Podle Browna (1999) následuje kolem jednadvacátého roku věku takzvaná fáze vazby, kterou Connollyová a Goldbergová (1999) nazývají romantickým vztahem se závazkem. Nejdůležitějším úkolem podle těchto autorů je vyřešení zásadní otázky, zda daný partner splňuje požadavky subjektivně kladené na celoživotního partnera. Jmenovaní autoři na přelomu tisíciletí charakterizovali tuto fázi jako kombinaci vzájemné sexuální přitažlivosti, zvýšené míry intimity a reciproční péče a konstatovali, že tyto vztahy mnohdy přerůstají do manželského svazku. Společenské změny popsané v úvodních kapitolách, které se promítají do vývoje partnerského chování, jsou reflektovány například Shulmanem a Connollyovou (2013), kteří předkládají odlišnou charakteristiku etapy partnerství, shodnou s vymezením vynořující se dospělosti situované částečně do poslední zmíněné fáze a pokrývající pak další období zhruba k pětadvacátému až třicátému roku. Úkolem a smyslem této fáze je podle nich koordinace závazku v partnerství s individuálními životními plány a cíli. V jejím průběhu a také v kontextu řešení reálných problémů a dilemat fakticky „dospělého“ života musí dojít k tomu, že si partneři uvědomí vzájemnou závislost či propojenost partnerského závazku s individuálními potřebami, plány a aspiracemi. Konkrétně popisují dyadickou povahu této fáze, kdy důležitou roli může hrát naplnění nebo nenaplnění individuálních aspirací obou partnerů. Schopnost vyjednávat a úspěšně zvládat ve vzájemné partnerské závislosti odlišné individuální potřeby a požadavky jako pár je klíčovou dovedností, kterou by si měli mladí lidé během období vynořující se dospělosti osvojit. Poněkud odlišný pohled na partnerství ve vynořující se dospělosti a na jeho význam pro další vývoj předkládají Maysselesová a Kerenová (2013), které akcentují roli nalezení smyslu v doménách práce a partnerství. Cílem tohoto období tak není pouze mít partnera jako známku určitého statusu, ale nalézt v lásce a partnerství smysl, jinými slovy lze říci, že úkolem třetí dekády je nalézt toho „pravého“ partnera pro následný život, rodinu a výchovu dětí. Význam a důležitost partnerského vztahu v tomto období se odráží rovněž ve výskytu strachů a obav mladých lidí s tímto tématem souvisejících. Volková, Lacinová, Neužilová Michalčáková a Dušková (2016) metodou volného dotazování na obsahy strachů 642 respondentů (480 žen) ve věku 20–29 let zjistily, že strachy spojené s partnerstvím obsazují vysoce frekventované pozice v první desítce sdělených strachů. Konkrétně strach, že zůstanu sám/sama uvedlo 51 procent respondentů, strach, že nenaleznu vhodného partnera/partnerku, pak 43 procent.

Z popsáných přístupů k vymezení účelu a smyslu partnerských vztahů ve vynořující se dospělosti je zřejmé, že starší pojetí těchto vztahů jako pouze explorativních, a ne až tak formativně důležitých pro další vývoj je neudržitelné. Jak konstatují Fincham a Cui (2011) v úvodní kapitole monografie věnované specificky partnerským vztahům ve vynořující se dospělosti, partnerské vztahy jsou významné minimálně z několika důvodů. Jedním z nich je již popsaná skutečnost, že vznik a schopnost dlouhodobějšího udržování partnerských vztahů představuje kritický vývojový úkol tohoto období. Je fakt, že se na jedné straně může jednat o jakousi „přípravku“ na celoživotní svazky získáváním zkušeností, jak například

ukončovat neuspokojivé, popřípadě „nebezpečné“ vztahy nebo jak využívat takzvané údržbové strategie k jejich udržení či nápravě, nicméně některá zjištění ukazují, že rozchody v tomto kontextu nejsou motivovány pouze exploračními tendencemi se snahou získat více zkušeností. Noronaová, Olmstead a Welshová (2016) sledovali motivaci k rozchodu z perspektivy naplňování psychických potřeb (potřeba autonomie a vztahovosti). Mladí lidé uváděli důvody k rozchodu, které se do značné míry obsahově překrývají s těmi, jež jsou známy ze „zralých“ dospělých partnerství či manželství (ať už se jedná o nevěru, nedostatek vzájemného respektu, péče a opory, ztrátu emočního spojení s partnerem, nespokojenost se společně tráveným časem, nežádoucí vlastnosti partnera, neslučitelné osobnosti partnerů, rozdílné životní cíle nebo také fyzické násilí ve vztahu). Mladí lidé častěji jako důvod k rozchodu udávali důvody, které lze charakterizovat jako nedostatek vzájemné závislosti (například nedostatek intimity a afilice), a méně často důvody, které je možné chápat jako nedostatek nezávislosti (ztráta autonomie, nezávislosti a vlastní identity). Důvody, které odkazovaly k nedostatku nezávislosti, častěji zmiňovali ti mladí lidé, kteří se osobně více ztotožňovali s charakteristikami vynořující se dospělosti. Byli to ti mladí lidé, kteří silněji souhlasili s tím, že momentální období je pro ně časem možností a explorační, ztotožňovali se více také s tím, že stojí pocitově někde „mezi“ dospívajícím a dospělým, a také ti respondenti, kteří výrazněji vnímali toto období jako čas spojený s nejistotou a nestabilitou.

Partnerské vztahy, do nichž mladí lidé mezi dvacítkou a třicítkou vstupují, jsou významné také proto, že jejich různé charakteristiky související s kvalitou vztahu jsou provázány s celou řadou ukazatelů psychické adaptace a zdraví. Například úzkostnost citové vazby k partnerovi u vysokoškolských studentů predikuje přímo a nepřímou prostřednictvím sebehodnocení a iracionálních přesvědčení chronickou úzkost, vazbová vyhýbavost pak přímo souvisí s depresí (Riggs & Han, 2009). U partnerských vztahů, které předcházejí svazkům s přítomností dlouhodobých a „definitivních“ závazků, je také možné identifikovat rizikové faktory, které souvisí s nižší mírou kvality manželského vztahu. Jak uvádějí ve své zprávě Rhoadesová a Stanley (2014), nižší míru spokojenosti s manželstvím přiznávají ti mladí lidé, kteří vypovídali například o výrazně rozdílné míře závazku ve vztahu, který se transformoval do manželství, nebo ti, kteří zažili jakoukoli formu fyzického násilí v takovém partnerském vztahu.

Pro popis vývoje partnerských vztahů adolescentů a posléze „vynořujících se dospělých“ v kontextu utváření partnerské identity lze dále využít i model vývoje identity Tannerové a Arnetta (2011). Podle těchto autorů adolescenti prozkoumávají identitu spíše v rovině svých představ, internalizovaně a na subjektivní úrovni. V souladu s výše zmíněnými periodizacemi vývoje partnerských vztahů se pak v kontextu partnerství jedná o rozšíření identity o roli sebe jako potenciálního partnera, která může být rozvíjena na fantazijní úrovni či v debatách s vrstevníky stejného pohlaví. Široký prostor pro explorační vlastní identity v posledních letech adolescentům poskytují frekventovaně a celospolečensky užívané sociální sítě a internet obecně. Například mezi nejčastější témata při analýze konverzací teenagerů v chatovacích místnostech patřily sebezprezentace identity a komentáře se sexuální tematikou

(Subrahmanyam, Šmahel, & Greenfield, 2006) nebo otázky výběru partnera (Šmahel & Subrahmanyam, 2007). Virtuální prostor tak může adolescentům sloužit jako tréninková hala pro zmíněnou subjektivní a internalizovanou exploraci vlastní partnerské identity. Avšak aktivní explorace identity sebe jako partnera je pak již do značné míry podmíněna reálnou existencí partnerského vztahu (nebo lépe řečeno reálnou přítomností skutečného partnera/partnerky) a také přítomností určité míry závazku. Oproti adolescenci kvalitativně odlišná podoba této explorace partnerské identity u mladých lidí kolem dvacítky tak vychází z aktuálně řešených životních situací, problémů a konfliktů, které mohou být spojeny například s finančními otázkami společného soužití partnerů. Podle Tannerové a Arnetta (2011) tyto mladí lidé uzavírají dočasné závazky, aby se mohli seznámit s dospělou identitou. Plnění těchto dočasných závazků podle nich slouží k tomu, aby z nich postupně mladí lidé eliminovali ty, které nezapadají do jejich individuálních plánů a cílů. Otázkou zůstává, zda tato „eliminace“ probíhá skutečně záměrně v souladu s vědomě uskutečňovaným dosahováním stanovených životních cílů, nebo zda se jedná o reciproční působení, kdy dočasný závazek (například v podobě společného soužití partnerů) nevyvolá formulaci nového či změnu původně vytyčeného životního cíle.

Shulman a Connollyová (2013) upozorňují na to, že ve třetí dekádě života mladí lidé řeší více důležitých životních rozhodnutí současně, než tomu bylo v předchozím vývojovém období, a je možné, že i více než v období následujícím, kdy mnohé volby jsou již svým způsobem „uzavřeny“. Mladí lidé se tak musí rozhodovat nejen o tom, kdo bude jejich životním partnerem, ale důležité jsou rovněž zásadní otázky týkající se studia, budoucí kariéry a práce, a to vše v době značné sociální, ekonomické, ale i politické nejistoty. Osobní zodpovědnost za správné rozhodnutí při volbě životního partnera či partnerky, kterou řada mladých lidí pociťuje, může být paradoxně zvyšována současnou vysokou tolerancí společnosti vůči různým formám partnerských vztahů a nesezdanému soužití. Jednoduše řečeno, pokud mají mladí lidé možnost si partnera „vyzkoušet“ i v každodenním soužití, neúspěchy v partnerském životě potom mohou méně snadno přisuzovat nezkušenosti a neznalostem toho druhého. K náročnosti tohoto rozhodovacího procesu pak může také přispívat přetrvávající přesvědčení mladých lidí, které lze charakterizovat vlastnostmi vynořující se dospělosti, o tom, že „Pan Božský“ nebo „ta jediná pravá“ skutečně existují (Montgomery, 2005). V českých podmínkách sledovala souvislosti náročnosti preferencí charakteristik u potenciálních partnerů s implicitními vztahovými teoriemi – s přesvědčením o existenci „osudového vztahu“ nebo vztahového růstu – Rejmanová (2012). U souboru 501 mladých dospělých ve věku mezi dvaceti a třiceti lety zjistila, že existuje středně silná pozitivní souvislost mezi tím, jak lidé věří v existenci dokonalého partnera, a mírou „požadavků“ na jeho charakteristiky. Přesvědčení, že v partnerském vztahu je důležitější spíše snaha než vzájemná kompatibilita partnerů (teorie vztahového růstu), má s celkovou preferencí charakteristik partnerů jen malý vztah. V obtížnosti rozhodovacího „partnerského“ procesu může dále hrát roli také skutečnost, že společnost přestala tak výrazně sankcionovat svobodné starší muže a ženy jako dříve, ale současně lze zejména v populárních médiích zaznamenat trend negativního hod-

nocení těch, kteří uzavřou, udržují a neukončí nespokojené, neuspokojivé, popřípadě patologické partnerství či manželské svazky. Důraz na kvalitu vztahu, na vzájemné uspokojování individuálních potřeb v páru a „smysluplnost“ partnerství pak ve svém důsledku může mladým dospělým stanovovat svým způsobem nerealistické nebo přinejmenším velmi těžce dosažitelné cíle v oblasti partnerského soužití.

S tebou, či bez tebe: Partnerství na cestě do dospělosti

Vztahy se závazkem

V longitudinální studii Cesty do dospělosti jsme sledovali partnerství mladých lidí celkem třikrát, a to v ročních intervalech (doplňující otázky vztahující se k partnerství se nicméně objevovaly i v dalších vlnách sběru dat primárně tematicky zaměřených například na studium a práci, vztahy s rodiči). Kladně na opakovanou otázku „Jste v partnerském vztahu?“ odpovědělo 58 procent (v roce 2013; délka vztahu v měsících $M = 28,5$; $SD = 22,1$; min. = 0,33; max. = 110), 64 procent (2014; $M = 32,4$; $SD = 25,8$; min. = 1; max. = 133) a 66 procent (2015; $M = 37,5$; $SD = 28,9$; min. = 0,3; max. = 140) respondentů. Dotaz na uzavření sňatku zodpovědělo kladně v létě roku 2015 celkem třicet pět respondentů, nicméně ve stejném roce před Vánoce se v odpovědích objevila celá řada oznámení zasnoubení, plánování sňatků, těhotenství a narození dětí, které respondenti zmiňovali jako reakci na otevřenou otázku „co se přihodilo od posledního vyplňování dotazníku“. Tento trend zůstal zachován i v následujících sběrech dat v posledním roce celého projektu – v létě roku 2016 se jako „single“ označilo 26 procent dotazovaných, v partnerském vztahu či manželství se pak nacházelo 74 procent respondentů.

Význam partnerských vztahů v přechodu k mladé dospělosti potvrzují i zjištění, vycházející z odpovědí na otázku ohledně budoucích plánů respondentů. Mezi budoucími plány, které mladí lidé z našeho souboru udávají, patří ty týkající se partnerství mezi nejčetnější – jako široce pojatou kategorii je uvádí celkem 59 procent žen a 46 procent mužů. Četněji zastoupené jsou pouze oblasti týkající se dosahování nezávislosti a rozšiřování kariérních možností, respektive vzdělávání, tedy kategorie výsostně spjaté s daným vývojovým obdobím. Plány v oblasti partnerství je následují v těsném závěsu a lze v nich pozorovat dva základní trendy. Jedním je zaměření na samotný partnerský vztah – tedy jeho navázání, vylepšování, prohlubování a podobně (udává 28 procent žen a 23 procent mužů). Jde tedy prostě o vyjádření potřeby „být s někým“, s velmi různou mírou závazku, intimity či exploração. Druhou, stejně prevalentní formou vyjádření tohoto plánu je zaměření na budoucí rodinu – tedy explicitní vyslovení přání proměnit současný partnerský vztah v rodinu v tradičním smyslu slova. I v této oblasti převažují ženy nad muži (31 procent žen a 23 procent mužů; rozdíl četností je přitom statisticky průkazný).

Jaké jsou hlubší souvislosti těchto dvou forem představ o budoucích partnerských vztazích? Pokud uvažujeme o proměnných popisujících to, jakým způsobem se mladí lidé vztahují sami k sobě (styly identity, ISI4, Berzonsky, 1989) a jakým způsobem prožívají své vztahy s druhými (interpersonální závislost, RPT, Bornstein, 2009), docházíme k zajímavé distinkci. Mezi respondenty, kteří referovali zaměření na samotný partnerský vztah bez jasně

vyjádřené dlouhodobé perspektivy v rodině, převažovali ti, sdružení ve společném klastru charakterizovaném vysokým stupněm normativní identity, kognitivního uzavření a destruktivní závislosti, zatímco ve skupině zaměřené na budoucí rodinu převažují respondenti ze společného klastru takzvané zdravé závislosti a informačního stylu identity. Respondenti s převažujícím difuzním stylem identity přitom absentují v obou dvou specifických skupinách.

Na míru stability partnerských vztahů respondentů Cest do dospělosti lze usuzovat z několika údajů. Jak bylo uvedeno výše, během tří let sledování se postupně zvyšuje průměrná délka vztahu. Další známkou stability partnerských vztahů s pokračujícím věkem může být také skutečnost, že zatímco v roce 2015 vypovídalo o stejném partnerovi jako v předchozím dotazování 70 procent mladých lidí, o rok později to bylo už 77 procent z nich. Pokud mladí lidé byli ve vztahu se stejným partnerem po celé sledované tři roky, míra jejich zvažování, zda by třeba někdo jiný nebyl lepší či zábavnější, se i při kontrole délky jejich partnerského vztahu neměnila. Zdá se tedy, že zvažování partnerských alternativ v období třetí dekády zřejmě nevykazuje žádný vývoj v čase. Míru zvažování závazku lze považovat buď za individuální charakteristiku mladých lidí, nebo za situační proměnnou, která může souviset s životními událostmi vztahového charakteru (například nevěra partnera, setkání s atraktivním protějškem, který je zvažován jako partnerská alternativa ke stávajícímu vztahu, znovushledání a obnovení kontaktu s předchozím partnerem). Tendence vývoje podoby partnerského vztahu z hlediska společného soužití jsou následující: Podíl „chození bez společného soužití“ ve třech zmiňovaných letech po sobě klesá (konkrétně 63, 54 a 44 procent respondentů, kteří označili, že jsou v dané době ve vztahu) a komplementárně s tím vzrůstá výskyt společného soužití s partnerem/partnerkou v jedné domácnosti (37, 46 a 66 procent respondentů).

Vztahy s nízkou mírou nebo absentujícím závazkem

Mladí lidé bez stabilního partnerského vztahu mohli ve všech třech časových obdobích sběru dat pro popis svého partnerského života vybírat z několika variant, které byly formulovány s tím záměrem, aby pokryly pokud možno celé spektrum podob vztahů s nižší nebo nulovou mírou závazku. V roce 2013 jedna třetina respondentů negovala v půl roce před vyplňováním dotazníku existenci jakékoli formy partnerství včetně takzvaných „známostí na jednu noc“ (v dalších dvou letech to bylo 44 procent a 41 procent), zatímco 13 procent z podsouboru mladých lidí bez stabilního partnerství udávalo, že nemá sice dlouhodobý vztah, ale buď alespoň jednou za měsíc prožije nějaký „románek na jednu noc“, nebo mívá párkrát do roka několikadenní nebo několikaměsíční méně závazné vztahy (v dalších letech to bylo 14 procent a 17 procent). Jako „kamarády s výhodami“ popsalo formu svého partnerského života v roce 2013 celkem 11 procent mladých lidí (v následujících dvou letech to bylo 12 procent a 14 procent). Shulman a Connolly (2013) popisují relativně vysoký výskyt těchto forem partnerských vztahů s nižší mírou nebo absencí závazku u populace vysokoškolských studentů ve Spojených státech amerických. Například prevalence výskytu takzvaných přátel s benefity (*friends with benefits*) se v amerických výzkumech pohybuje mezi 49 a 62

procenty (Afifi & Faulkner, 2000; Bisson & Levine, 2009; Reeder, 2000). V českých podmínkách referuje o 39 procentech mladých lidí, kteří tuto partnerskou zkušenost mají, ve své práci Kühpastová (2014). Konkrétnímu tématu vyjednávání pravidel v rámci této formy partnerství je věnována dále v knize samostatná kapitola (viz kapitola 8). V projektu Cesty do dospělosti v prvním dotazování na partnerské zkušenosti čtvrtina mladých lidí, kteří momentálně nemají dlouhodobý vztah, uvedla, že dosud nemá zkušenost s partnerskými vztahy vůbec. V následujícím roce se jednalo o 21 procent a o rok později již o 15,7 procenta respondentů. Respondenti také využívali možnosti popsat svůj partnerský život svými slovy, pokud jim nabídnuté varianty nevyhovovaly. Někteří upřesňovali aktuální situaci, v níž se právě nacházejí (například „*Nemám dlouhodobý vztah, momentálně se vzpamatovávám z rozchodu*“), nebo vyjadřovali ve svém upřesnění podoby partnerského života svůj postoj k partnerství vůbec (například „*Nemám vztah a úlety taky ne. Teď jsem ráda sama a cítím vůči mužům averzi*“ nebo „*Nemám dlouhodobý vztah, nicméně proto, že je velice těžké pro mě si partnera najít – zamilovat se, může se stát, že jsem pak sama i déle než rok a podobně. Záleží na situaci. Krátké románeký na jednu noc nevyhledávám.*“).

Jedním z fenoménů, které se v partnerském životě mladých lidí také velmi často objevují, jsou takzvané *on-again/off-again* vztahy. Zjednodušeně řečeno se jedná o takový vztah, v němž se partneři po rozchodu „dají opětovně dohromady“, a to minimálně jednou, běžný je však i vyšší počet rozchodů a návratů. Dá se říci, že pro toto vztahové cyklení či „víření“ (*relational churning*) vzniká prostor i díky tomu, že se přijetí „definitivního závazku“ v partnerství posouvá až na konec třetí dekády života. Z výzkumů (Dailey, Pfister, Jin, Beck, & Clark, 2009; Dailey, Hampel, & Roberts, 2010; Dailey, Jin, Brody, & McCracken, 2013) lze usuzovat, že zkušenost s *on-again/off-again* vztahy ve vnořující se dospělosti má až 60 procent lidí. Tři čtvrtiny z nich pak vypovídají, že už tento typ vztahu udržovali minimálně dvakrát. Vennum, Lindstrom, Monk a Adams (2014) dokumentují výskyt *on/off* zkušenosti u 37 procent respondentů pro partnerské vztahy a 23 procent pro manželské páry, které si prošly již minimálně jedním rozchodem a znovunavázáním vztahu. V českém prostředí se na tento fenomén zaměřila Homolková (2015), která sledovala jeho výskyt u 488 mladých dospělých (65 procent žen) s průměrným věkem 23 let. Zjistila, že rozchod a návrat ke stejnému partnerovi/partnerce zažilo 43 procent respondentů z jejího souboru a že šance, že k tomuto vztahovému „cyklení“ dojde, je zvyšována nižším věkem vstupu do partnerství, ale také vyšší úzkostností citové vazby. Jak autorka konstatuje, tato zjištění jsou v souladu se skutečností, že partneři s vyšší úzkostností citové vazby hůře zvládají vypjaté či konfliktní situace ve vztazích, spíše volí nekonstruktivní způsoby jejich řešení, také více kontrolují partnera a míra jejich žárlivosti bývá vyšší. Jejich vztahy také bývají méně stabilní (Simpson, Collins, Tran, & Haydon, 2007; Collins, Cooper, Albino, & Allard; 2002; Li & Chan, 2012). Ženy s vyšší úzkostností citové vazby, podobně jako ti mladí lidé, kteří dříve zahájili milostný život, navazují vztah s partnery, kteří bývají výbušnější a agresivnější (Collins, Cooper, Albino, & Allard; 2002; Larson et al., 1999; Monroe et al., 1999). Homolková (2015) tak uvažuje rovněž o jisté provázanosti mezi těmito dvěma faktory (dřívějším zahájením partnerského života a úzkost-

ností citové vazby). Je možné, že lidé s vyšší úzkostností citové vazby dříve navazují partnerské vztahy proto, aby kompenzovali pocíťované deficity citové vazby například k rodičům (Armsden & Greenberg, 1987; Doyle et al., 2009).

Co je v partnerství pro mladé lidi důležité?

V průběhu projektu Cesty do dospělosti jsme mladým lidem položili otázku, co pokládají na partnerském vztahu za důležité a co pro ně partnerství konkrétně znamená. Pro kategorizaci volných výpovědí jsme využili kategorizační schéma z předchozí longitudinální studie věnované reprezentaci partnerských vztahů a jejich vývojovým zákonitostem ve věku 13, 15 a 17 let (Lacinová, Michalčáková, Ševčíková, & Konečný, 2011). Dle výše zmíněných teorií vývoje partnerských vztahů v adolescenci (Furman & Wehner, 1997; Brown, 1999; Connolly & Goldberg, 1999) byl v předchozí longitudinální studii sledován výskyt reprezentací v kategoriích citové vazby, afiliace, fyzického kontaktu a závazku s narůstajícím podílem výpovědí spadajících pod vymezení kategorie citová vazba a závazek. Vzhledem k vývojovým změnám a možnostem v období třetí dekády života byly do současné kategorizace v rámci projektu Cesty do dospělosti včleněny také kategorie vztahové údržby (například komunikace, svěřování, sdílení úkolů), identita a osobní růst (například prostor pro autonomii, sebepotvrzení) a konkrétní charakteristiky partnera/partnerky (jednalo se o specifické požadavky na osobu partnera). Většina odpovědí mladých lidí z prvního dotazování na partnerské vztahy v roce 2012 spadala svým obsahem do kategorie citová vazba (71 procent), zatímco méně četné byly odpovědi, které popisovaly pro partnerství jako nejdůležitější afilativní (37 procent) nebo vztahově údržbové (37 procent) charakteristiky. Závazek byl obsažen v 19 procentech výpovědí, stejně jako v odpovědích, které na partnerství vyzdvihovaly možnosti posílení osobního růstu, rozvoje vlastní identity nebo sebepotvrzení (také 19 procent). Přestože vzájemná přitažlivost a fyzický kontakt je tím, co odlišuje partnerský vztah od blízkého přátelství, mladí lidé tyto charakteristiky zmiňovali pouze v desetině ze svých odpovědí. Vysvětlením může být buď nedostatek ochoty vypovídat či sdílet takto intimní obsahy, nebo naopak to, že mladí lidé již fyzický kontakt a sexualitu pokládají za natolik samozřejmě důležitou součást partnerství, že nepovažovali za nutné ji explicitně zmiňovat ve svých odpovědích.

Na základě těchto výsledků lze usuzovat, že vývoj představ o tom, co mladí lidé považují v partnerských vztazích za zásadní a důležité, udržuje obdobný trend, který byl popsán v období adolescence (Lacinová, Michalčáková, Ševčíková, & Konečný, 2011). Nejvýraznějším prvkem je od pozdní adolescence stále rostoucí důležitost partnera jako osoby, která je považována a využívána jako hlavní zdroj opory a jistoty (více ke změnám ve vývoji hierarchie vazbových osob dále v textu). S postupně rostoucí délkou partnerských vztahů a přibývajícím počtem nesezdaných soužití partnerů v jedné domácnosti nabývají na důležitosti nejen aspekty vztahů dané vývojem citové vazby k partnerovi (naplňování funkce jistého zázemí a bezpečného přístavu, reciproční poskytování a přijímání péče), ale také nutnost partnerský vztah udržovat a pečovat o něj (zmiňované strategie vztahové údržby).

Od rodičů přes přátele k partnerům: Hierarchie citové vazby a její vývoj ve vynořující se dospělosti

Citová vazba k partnerovi/partnerce v dospělosti je jedním z výzkumně značně sledovaných aspektů partnerských a manželských vztahů v různých kontextech. Styl citové vazby nebo dimenze vazbové úzkostnosti a vyhýbavosti byly v nepřeborném množství empirických studií identifikovány jako významné prediktory kvality partnerství, jeho délky a „přežítí“ a také vnímané spokojenosti párů. Například metaanalytická studie Hadenna, Smithové a Webstera (2014) potvrdila, že negativní souvislost mezi úzkostností a vyhýbavostí citové vazby, partnerskou spokojeností a závazkem je moderována délkou partnerského vztahu, která nalezené negativní vztahy posiluje. Jak ukazují výsledky zmíněné výše, vnímání významu partnera či partnerky jako osoby, která je zdrojem jistoty, opory a péče, v pozdní adolescenci na přelomu do třetí dekády života vzrůstá. Tato skutečnost koresponduje s tvrzením Hazanové a Zeifmana (1994), Kerenové a Mayseslové (2013) a Trinkeho a Bartholomewové (1997), že partneři nahrazují v tomto období rodiče na vrcholku hierarchie vazbových osob.

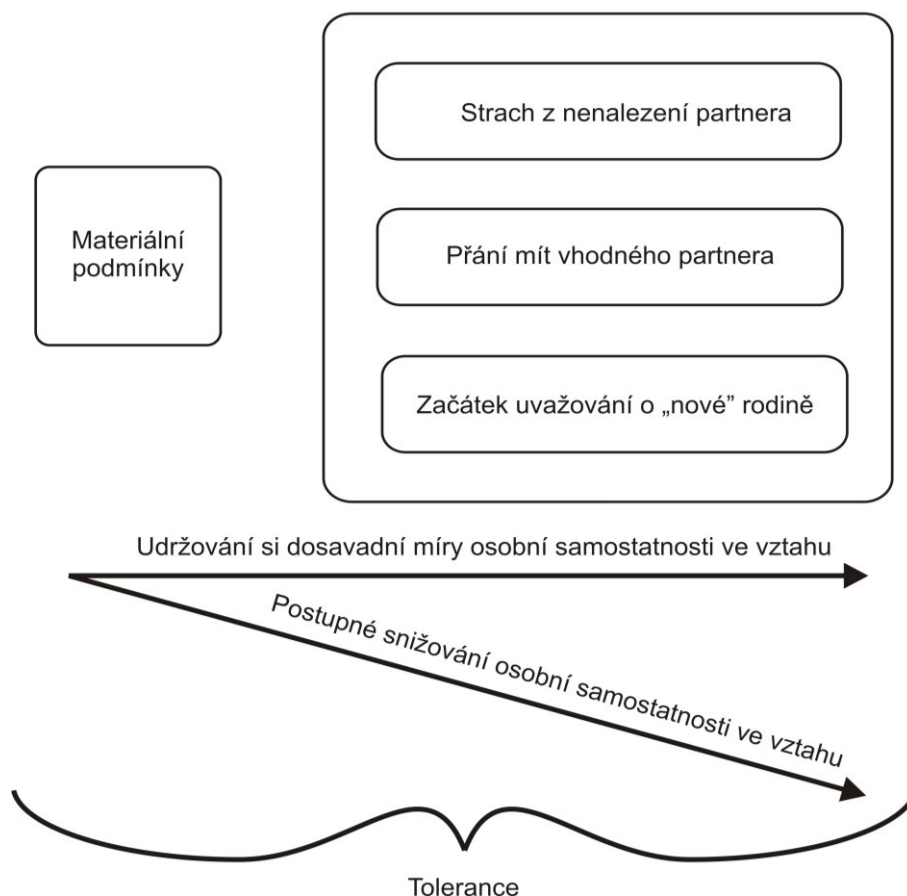
Z analýzy dat projektu Cesty do dospělosti je možno usuzovat, že tato změna v uspořádání důležitých blízkých osob není pouhou „výměnou“ blízkých osob a změnou pořadí jejich významu. Umemura, Lacinová a Macek (2015) zjistili, že preference partnera/partnerky sice negativně souvisí s preferencí přátel, ale nesouvisí nijak s preferencí matky ani otce. Z těchto průřezových výsledků lze usuzovat, že struktura vazbových vztahů v tomto věkovém období není přísně hierarchická, ale že se v případě vazby k rodičům a romantickému partnerovi spíše jedná o paralelní či souběžné vztahy. V další analýze vycházející z longitudinálních dat získaných ve dvou vlnách s ročním intervalem od stejného výzkumného souboru byla pozornost věnována stejné otázce, jak vypadá hierarchie vazbových osob, ale tentokrát v kontextu vzniku a ukončení jejich partnerských vztahů (Umemura, Lacinová, Macek, & Kunnen, 2016). U mladých dospělých, kteří neměli v první vlně sběru dat partnera, ale během roku před druhým sběrem dat do vztahu vstoupili, se zvýšila preference jejich partnera a naopak se snížila preference přátel jako vazbových osob. Naopak u těch, kteří se během roku rozešli, a v druhé vlně sběru dat tedy neměli partnera, se zvýšila preference přátel a komplementárně se snížila preference partnera. Podobně jako u předchozího průřezového výzkumu, ani v longitudinální perspektivě nedošlo k žádným změnám v preferenci rodičů. Naše zjištění podporují existenci vzájemně provázaných a vzájemně nezávislých vzorců změn v podobě hierarchie citové vazby v mladé dospělosti. Zdá se, že ve sledovaném období třetí dekády života rodiče pro mladé dospělé představují stabilní prvek v hierarchii osob, na které je možné se více či méně obracet v časech stresu a nepohody. Je pravděpodobné, že vzájemný vztah mladých lidí a jejich rodičů je již více rovnostářský, partnerský a že preference rodičů v dobách potřeby vychází z předchozí zkušenosti s jejich dostupností a senzitivitou. Dynamickým prvkem tohoto období v oblasti citové vazby a jejího uspořádání tak zůstává komplementární vztah mezi preferencí partnerů a přátel.

Jak bude podle mladých lidí vypadat jejich partnerský vztah v blízké a vzdálené budoucnosti?

Pochopení subjektivního významu partnerství a kontextu, v němž současní mladí lidé partnerské vztahy prožívají, nabízí výsledky kvalitativní studie (Neužilová Michalčáková, Bouša, Lacinová, & Macek, 2014), která prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s 24 respondenty ve věku 19–24 let (12 žen) sledovala reprezentaci partnerského vztahu v horizontu pěti a patnácti let. Respondentům byla položena otázka „*Když si představíš svoji situaci v této oblasti za pět/patnáct roků, jak to bude vypadat?*“ a získaná data byla analyzována pomocí deskriptivního a tematického kódování tak, aby byly identifikovány obsahově specifické subkategorie a kategorie. Specifické významy přisouzené respondenty dané reprezentaci partnerského vztahu v blízké i vzdálenější budoucnosti byly následně syntetizovány do témat zachovávajících bohatost těchto sdělovaných významů.

Jak je zřetelné z obou schémat (obrázky 4.1 a 4.2), která shrnují identifikovaná témata a jejich vzájemnou provázanost, představy mladých lidí o budoucím partnerství ve dvou sledovaných časových horizontech se příliš neodlišují od tradičních vývojových úkolů spojených s obdobím mladé, ale i střední dospělosti (existence intimního partnerského vztahu, zakládání rodiny, rodičovství).

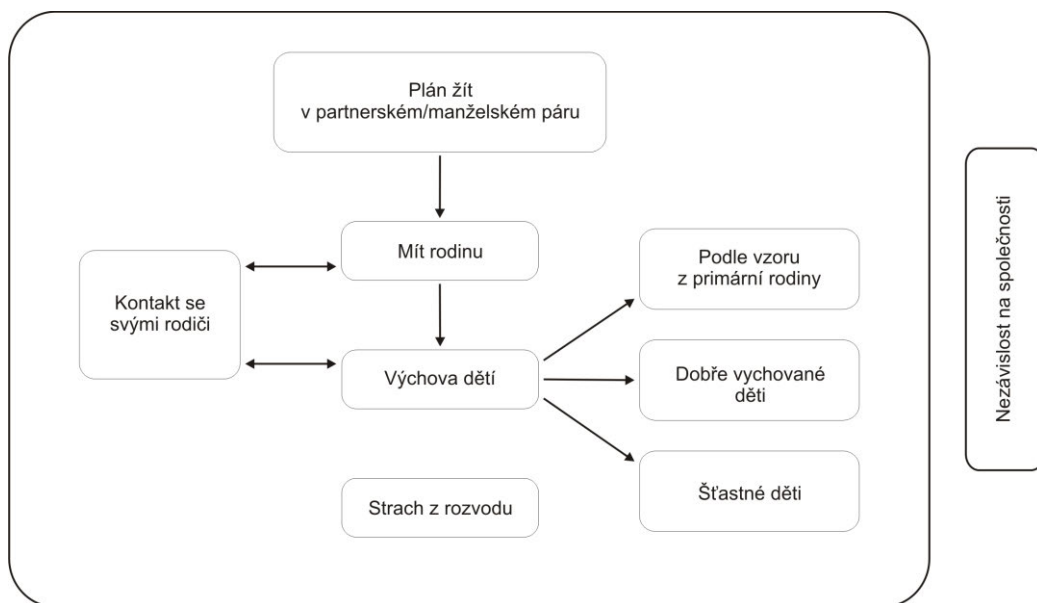
Obrázek 4.1. Představy o partnerství v horizontu pěti let

Představy o partnerství v horizontu pěti let jsou reprezentovány zejména tématem „vhodného“ partnera a deklarováním individuálních požadavků, které by měl pro potenciální vztah tento partner naplňovat. Tyto požadavky jsou doprovázeny obavami o nalezení takového vhodného partnera. V tomto kontextu lze znovu zmínit skutečnost, že síla přesvědčení o tom, že pro každého člověka existuje právě jeden pravý partner, se ukazuje s rostoucím věkem, a tedy i s přibývajících „romantických“ zkušenostmi jako poměrně stabilní. Přestože ve srovnání s adolescenty již lidé mezi dvacátkou a třicátkou méně věří v „dokonalost“ lásky, udržují si stále přesvědčení o existenci právě toho jednoho „pravého“ partnera, ale také o existenci lásky „na první pohled“ (Montgomery, 2005).

Ohledně podoby partnerství ve vzdálenější budoucnosti bylo respondenty akcentováno téma dětí a jejich výchovy, které bylo zasazeno do širšího životního kontextu, například zdraví a širší společnosti. Komplementárně k tématu dětí bylo respondenty zmiňováno i téma primární rodiny, kvality vztahů se svými rodiči i rodiči partnera jako budoucími prarodiči dětí.

Obrázek 4.2. Představy o partnerství v horizontu patnácti let

Za významné téma v kontextu představ o budoucím partnerství lze označit osobní autonomii a dynamiku jejího vývoje v partnerském vztahu. Někteří respondenti si spojují partnerský vztah s postupně narůstající závislostí na partnerovi a paralelně se snižující osobní svobodou a mírou autonomie. Druhým uváděným trendem byla vzrůstající závislost na partnerovi zhruba do školního věku uvažovaných vlastních dětí, která po tomto vrcholu spolu s narůstající samostatností dětí opět klesne. Pro některé respondenty bylo udržení si určité míry osobní nezávislosti na partnerovi nezbytnou součástí jejich představy funkčního partnerství. Uvedené trendy uvažování o míře autonomie v partnerství ilustrují různé varianty

a dynamiku vyvažování naplňování dvou základních psychických potřeb organizujících partnerské chování – vzájemné intimity/vztahovosti a osobní autonomie (Zimmer-Gembeck & Collins, 2003).

Závěrem

Otázka položená v podtitulu této kapitoly o partnerských vztazích ve vynořující se dospělosti zůstává dosud zodpovězena pouze částečně. Partnerské vztahy v třetí dekádě života mladých lidí z hlediska přítomnosti a míry explorační a závazkové jsou reprezentovány poměrně širokým spektrem forem a typů partnerství. Tato pestrost podob vztahů tak pro některé z mladých lidí představuje prostor pro zkušební pokusy, ale pro jiné již start do plně dospělého partnerského života s dlouhodobou perspektivou a závazky. Přestože počet studií, které mapují jednotlivé formy a typy partnerských vztahů a zabývají se vztahovými procesy v souvislosti s charakteristikami daného věkového období (specificky s charakteristikami přičítanými vynořující se dospělosti – například zaměření na sebe, explorační, pocit „mezi“), v posledním desetiletí výrazně vzrůstá, je stále nedostatečné povědomí o tom, zda a jakým způsobem se uvedené specifické fenomény partnerského života promítají do budoucí kvality partnerství a manželství. Zdá se také, že tuto otázku spoluformuluje přetrvávající a dosud otevřená debata o konceptualizaci samotné vynořující se dospělosti (Arnett, Kloep, Hendry, & Tanner, 2011). Nicméně, ať již se v této debatě výzkumníci přikloní na stranu zastánců vynořující se dospělosti jako vývojového období, či k táboru těch, kteří vnímají vynořující se dospělost spíše jako proces a interindividuální rozdíly v tom, jak je možné se stávat dospělým, detailní popis a pochopení procesů probíhajících v partnerství mladých lidí v současnosti jsou pro zodpovězení otázek spojených s predikcí budoucího celoživotního vývoje partnerství zcela nezbytné.

5.

Vynořující se dospělost v životní doméně studia a světa práce: Mezi vysokou školou a prací

LUCIA KVITKOVIČOVÁ, JAN MAREŠ, JAN ŠIRŮČEK & LENKA LACINOVÁ

Profesní vývoj dnešních mladých lidí mezi dvacátým a třicátým rokem života, tedy v době označované také jako vynořující se dospělost, je oproti relativně nedávné minulosti charakteristický výraznou variabilitou, a to jak na úrovni populační, tak na úrovni individuální. Samotný vstup do světa práce je teoreticky i výzkumně velmi zajímavým tématem (Arnett, 2004; Hamilton & Hamilton, 2006). V této kapitole bude tato variabilita zachycena v návaznosti na další oblasti života mladých lidí, protože fenomén profesního vývoje a jeho odlišné podoby jsou úzce provázány s vývojem a přijímáním závazků v ostatních významných životních doménách (Kunnen et al., 2008; Macek et al., 2016). Různé trajektorie vývoje z hlediska přijímání závazků v různých rolích se ukazují důležité jak z hlediska emocionálního (například subjektivní spokojenost), tak rovněž z hlediska vývoje představ o sobě samém (stylu identity, jáství) i z hlediska přístupů k řešení různých životních situací (například strategií zvládání). Profesní vývoj těch mladých lidí, jejichž neochota přijímat po delší dobu závazky v této oblasti je vysoká, bývá obecně považován za problematický (Kunnen et al., 2008). Podle Kunnenové a kolegů (2008) pak nižší míra explorační různých možností v oblasti profese zvyšuje spokojenost s výslednou volbou (v porovnání se stavem, kdy explorační chybí, nebo jí je více). Proces přijímání závazků je v tomto období života reverzibilní a změny profesního směřování neoddělitelně souvisí se situací v dalších doménách (partnerské vztahy, bydlení, studium a jiné). I profesní vývoj tedy může být popsán jednou z charakteristik vynořující se dospělosti, a to, že třetí dekáda je ve studiu a profesi pro mladé lidi rozhodně časem otevřených možností (*age of possibilities*). Paleta možností, kterou konkrétní mladý člověk disponuje, však není neomezená, je limitována jak na úrovni individuální, tak na úrovni společenské, a představuje tak potenciálně konfliktní pole. Ochota vzdát se některých možností ve prospěch dalších rolí a závazků (například partnerských) pak vlastně ukončuje období vynořující se dospělosti jako období zaměřeného na sebe (*self-focused*).

Vynořující se dospělost je charakteristická i prohlubující explorační vlastní identity (*identity-exploration*), kterou přináší reálné studijní a pracovní situace (Arnett, 2004; Hamilton & Hamilton, 2006). V nich dochází ke konfrontaci vlastních představ o sobě samém s reálným světem a přijetím profesní role. V současné době a v rychle se proměňujících podmínkách

a požadavcích společnosti může být proces formování pracovní identity velmi obtížný a stresující. Prodlužuje se doba přípravy na konkrétní profesi, což přináší prodloužení doby, v níž lze zažívat „pocit mezi“ (*feeling in between*). Mladý člověk již není z hlediska profese laikem, ale ještě ani přijímaným profesionálem (který absolvoval přechodový rituál). Nárůst obecně koncipovaných směrů či oborů studia pak může tento fenomén zvýrazňovat („*Co vlastně budeš dělat, až dostuduješ?*“ je otázkou, kterou řada absolventů vyšších odborných škol či vysokých škol řeší).

V kontextu profesní přípravy lze rozlišit mezi více a méně strukturovanými přístupy k systematické profesní přípravě a uvádění začátečníků do praxe. Některé otevírají prostor pro spíše „intuitivní“ vstupování do světa práce, ve smyslu systematické přípravy ponechané mimo rámec, tedy jakési „improvizace z nouze“. Termín „intuitivní“ může však v kontextu pracovní činnosti označovat i možnost flexibilní, citlivé a přiléhavé reakce na rozmanité pracovní příležitosti jako opozice k rigidním osvojeným vzorcům kariérního postupu (viz například Kuhl, 2000).

Řada fenoménů, které se stávají v souvislosti s vynořující se dospělostí a průběhem studia či vstupem na trh práce předmětem diskusí, jsou vlastně dokladem individuálně variabilní reakce na tento obecný vývojový trend (úkol). Konkrétně lze v tomto kontextu zmínit fenomény, jako je pasivita některých adolescentů / mladých dospělých při vstupu na trh práce, časté střídání zaměstnavatelů i pracovních pozic, opakované změny studijního oboru, prodloužení standardní doby studia a podobně. Tyto změny jsou pro současnou generaci mladých lidí výraznější a odlišují je tím od předchozích (Lyons, Schweitzer, & Ng, 2015).

Snaha vyrovnat se s rostoucí diverzitou v chápání kariérního vývoje je patrná i v kontextu alternativních přístupů mapujících změny v chování lidí nově vstupujících na vysoké školy i trh práce. V kontextu zahraniční odborné literatury se jedná o původně mediální, posléze sociologicky rozpracovaný diskurz, který používá označení jako takzvaní mileniálové (*millenials*) či generace Y (Deal, Altman, & Rogelberg, 2010). Přestože psychologická perspektiva, a tím pádem i náš přístup k uchopení dané problematiky, tento diskurz nepoužívá, je potřeba zmínit, že se nejedná o rozpor na úrovni obecně pozorovaných a popisovaných trendů. Naše výzkumná zjištění se zmíněným sociologicko-demografickým uchopením problematiky nejsou v rozporu na úrovni obecných trendů. Rozdíly lze zaznamenat spíše v rovině teoretické konceptualizace způsobu uvažování o konkrétních uzlových bodech, v nichž je možné zkoumat konkrétní procesy kariérního rozhodování a kde je možné hledat teoretické koncepty, umožňující rostoucí variabilitu názorů a postojů mladých lidí mezi dvacátkou a třicátkou lépe pochopit a predikovat.

V této souvislosti považujeme také za nutné zdůraznit, že výzkumná zjištění, která vycházejí z dat projektu Cesty do dospělosti, mají v této souvislosti konkrétní limity dané způsobem výběru vzorku popisovaným v předmluvě. Prezentované výsledky postihují spíše trendy charakteristické pro vysokoškolskou populaci a (ještě specifičtější) většinou studenty Masarykovy univerzity v Brně. Z hlediska popisu výsledků to přináší určité výhody (jakými jsou mimo jiné znalost kontextu), z hlediska vlastního zobecnění výsledků na celou kohortu

těchto mladých lidí v České republice se jedná o výrazný limit (přes snahu řešitelského týmu konstruovat vzorek jako reprezentativní).

Trendy, které budou popisovány, lze tedy přednostně chápat jako charakteristické pro vysokoškolskou populaci, kde k variabilitě řešení, která naši účastníci výzkumu považují za možná, či dokonce preferovaná, přispívá kontext městské aglomerace a zahraniční zkušenosti dané vzrůstající mobilitou a internacionalizací univerzitního studia. Zkušenost se studiem v zahraničí s sebou přináší další sociální modely chování, jež jsou reflektovány ve větší míře zahraničními prameny. Některé fenomény, které jsou aktuálně spojovány s obdobím vynořující se dospělosti a kariéřním rozvojem (například digitální nomádství), se v souboru projektu Cesty do dospělosti vyskytly jen ve velmi malé míře, a není proto možné je v tomto textu blíže prezentovat.

Pro mladé lidi je na počátku pracovní kariéry atraktivní vyhledávání takových pracovních aktivit, které jim umožňují seberealizaci a jsou také vyjádřením jejich vlastní identity. Takové pracovní aktivity jsou i emocionálně hodnoceny odlišně od aktivit čistě pragmaticky výdělečných. Typicky se proto může jednat o krátkodobé aktivity mapující různé aspekty zvolené profese s ohledem na omezení týkající se osob s neúplnou odbornou kvalifikací v konkrétní oblasti (například herní a volnočasové aktivity s klienty na psychiatrických odděleních jako příprava pro budoucí kariéru klinického psychologa). Tyto pracovní aktivity lze chápat jako zkoumání vlastní profesní identity i kariéřních možností a v důsledku rovněž přinášejí vyšší míru spokojenosti s vlastní kariéřní volbou (Blustein, Phillips, Jobin-Davis, Finkelberg, & Roake, 1997). Směs možností a motivů vedoucích k přijímání krátkodobých pracovních pozic ve směru profesního směřování, dobrovolnické aktivity uspokojující jak potřeby profesního rozvoje, tak potřeby sociální i aktivity pragmaticky výdělečné lze chápat jako jeden z dalších aspektů vynořující se dospělosti – období nestability.

Naopak úspěšné vyústění procesu hledání profesní identity přináší (v ideálním případě) silnou, autonomní (srov. Mareš & Mareš, 2014), pozitivní a flexibilní profesní identitu, která je důležitým předpokladem pro úspěšný výkon konkrétní profese. V obecné rovině je významným faktorem pro sociální adaptaci i subjektivní psychickou pohodu. Přijímání profesní identity v podobě vnímání práce jako povolání je spojeno s příznivými vlivy na duševní zdraví, zatímco vnímání práce ve smyslu kariéřního růstu může být velmi přínosné, pokud je sledován dopad na vlastní pracovní úspěch a subjektivní spokojenost (Skorikov & Vondracek, 2011).

Pracující studující nebo studující pracující: Jak mladí lidé cestou k dospělosti studují a pracují

V současné době tak jako dříve již jednoznačně neplatí, že škola a práce tvoří dvě striktně oddělené nebo na sebe časově navazující životní etapy. Daleko častěji lze pozorovat, že se tyto dvě důležité oblasti života mladých lidí prolínají, doplňují a jsou spíše vzájemně propojené. Rovněž u mladých lidí, kteří se zapojili do našeho výzkumu Cesty do dospělosti, se jedná o přibližně polovinu respondentů, kteří tyto dvě aktivity kombinují.

Z těch, kteří se hlásili ke studiu, navštěvuje drtivá většina vysokou školu. Své současné studium přitom považovala majorita z nich za přípravu na budoucí povolání. Našli se však i tací, kteří zatím neměli příliš jasnou představu, kam je jejich studium v budoucnu zavede. Když se mladý člověk se svým studiem neztotožní, je v dnešní době stále běžnější zanechat ho, nebo jej (i několikrát) změnit. Z našich respondentů se ke změně školy nebo oboru studia odhodlala přibližně sedmina. Byli to právě ti mladí lidé, kteří si svým studiem nebyli jistí a nevěřili, že je pro ně to pravé. Obecně se však během sledovaného období dvou let důležitost a také význam studia pro mladé lidi z našeho vzorku zvýšil. Vzrostla jednak míra explorační, tedy toho, nakolik o svém aktuálním studiu přemýšlí a třeba se o něm baví se svými blízkými, jednak během těchto dvou let u mladých lidí došlo také ke zvýšení závazku vůči studiu. Jejich studium přispívalo k pocitu, že ví, jak se svým životem v budoucnu naloží.

Jednou ze známek toho, že už je člověk dospělý, bývalo dříve bezpochyby dokončení studia a nástup do práce, který představoval převzetí finanční odpovědnosti. Jak už bylo zmíněno, cesty profesního směřování v současnosti bývají často klikaté a to stejné lze tvrdit o cestě k finanční nezávislosti. Nebýt závislý na penězích od rodičů je však i dnes mladými lidmi vnímáno jako jeden z nejdůležitějších znaků dospělosti. Lze to pozorovat rovněž u respondentů našeho výzkumu. Pro ty, kteří uváděli, že se necítí ani jako dospívající, ale ani jako dospělí (tedy dalo by se říci, že se jednalo o takzvané vynořující se dospělé), byla oproti ostatním méně často hlavním zdrojem příjmu vlastní mzda. I u práce určitě platí, že některou člověk vykonává jen kvůli zajištění existenčních potřeb – tedy zjednodušeně řečeno, že daná práce slouží k prosté obživě –, zatímco jiná představuje přípravu na profesní budoucnost. U našich respondentů to bylo přibližně půl na půl. Většina mladých přitom považovala svou současnou práci za výsledek shody okolností, jen pětina dotázaných se již při prvním dotazování podařilo najít práci, kterou chtěli dělat „vždycky“. Ve sledovaném dvouletém období změnilo svou práci téměř čtyřicet procent mladých lidí. Důvody pro změnu byly různorodé, stěhování, nevyhovující pracovní podmínky či příjem. Mnozí mladí lidé však uváděli, že si již našli práci v oboru, a tím pádem opustili nekvalifikované práce, jako například doplňování zboží či pokladní v obchodě nebo obsluha či výpomoc v restauraci. V této souvislosti se během sledovaných dvou let zvýšil index socioekonomického statusu povolání, které mladí lidé vykonávali, došlo tedy k nárůstu jejich profesní kvalifikace. Ve stejném období se také zvýšila explorační ve vztahu k aktuální práci. Mladí lidé však o své práci nejenom více přemýšleli, vyhledávali si informace a konfrontovali své pohledy s druhými lidmi, ale také již vnímali větší oddanost a zodpovědnost vůči této práci – tedy zvýšila se míra závazku k ní. S těmito výsledky koresponduje i skutečnost, že v druhém dotazování byli mladí lidé už také více spokojeni s naplňováním svých cílů v oblasti kariéry.

Žádný učený z nebe nespadá: Jak se akademické a pracovní zkušenosti mladých lidí promítají do procesu jejich kariérního rozhodování

Obecně se uvádí, že dnešní mladí lidé mají se stanovováním vlastních cílů v oblasti práce a jejich naplňování těžkosti (Mortimer & Larson, 2002; Gati et al., 2011). Někteří vysokoškolští studenti tápou, protože si nejsou jisti výběrem svého studijního oboru, pro jiné obtíže začnou až při střetu s realitou pracovního trhu po skončení školy. Do procesu kariérního rozhodování se promítají různé faktory, jako jsou vlohy a talent, ale i vlastní profesní preference, a toto rozhodování často vyžaduje kompromisy mezi představami a reálnými možnostmi. Pro množství mladých lidí je přítomnost období, během něhož zažívají v procesu kariérního rozhodování různé problémy, spíše pravidlem než výjimkou. Jistá míra kariérní nerozhodnosti se tak považuje za dočasnou, dokonce i normativní fází procesu kariérního vývoje (Gati et al., 2011). Otázkou pro výzkumníky však zůstává, proč někteří mladí dlouho nemají ve svých vzdělávacích či pracovních plánech jasno, zatímco jiní svou profesní cestou postupují poměrně hladce (například Creed, Prideaux, & Patton, 2005). V této části kapitoly bychom chtěli objasnit, co pomáhá mladým lidem situace spojené s prožitkem profesní nejistoty úspěšně zvládnout.

V souvislosti s naplňováním cílů v oblasti práce se nabízí otázka, jaká hnací síla v člověku určuje, zda se životních výzev chytí s plnou vervou, nebo vůbec. Je typické, že se lidé většinou pouští do takových úkolů a situací, o nichž si myslí, že jsou schopni je zvládnout, a naopak se vyhýbají těm, o nichž se domnívají, že na ně jejich schopnosti nestačí. Takové chování připisal Bandura (1997) vědomí vlastní účinnosti, tedy přesvědčení o vlastní schopnosti jednat způsobem nezbytným k dosažení subjektivně žádoucích výsledků. Vědomí vlastní účinnosti se tak významně podílí i na procesu kariérního vývoje. Pevná víra ve vlastní schopnosti totiž pomáhá člověku čelit překážkám a překonávat je, zatímco nízká sebedůvěra ve vlastní způsobilost vede k méně pravděpodobné snaze o dobrý výkon či k nízké vytrvalosti. Bandura (1997) uvedl, že nízké vědomí vlastní účinnosti se může projevit například i vyhýbáním se uskutečnění kariérního rozhodnutí. Podrobněji roli vědomí vlastní účinnosti v procesu kariérního rozhodování rozpracovali další autoři (viz například Lent, Brown, & Hackett, 1994; Betz, Klein, & Taylor, 1996). Lent, Brown a Hackett (1994) představili teorii, která analyzuje proces vývoje zájmů, uskutečňování rozhodnutí a dosahování úspěchu ve studijních i kariérních cílech. Ústředním konceptem této teorie je kariérní vědomí vlastní účinnosti, o němž autoři tvrdí, že předchází a ovlivňuje vývoj zájmů a cílů v profesní oblasti. Pokud totiž lidé vnímají v prostředí náročné překážky, s menší pravděpodobností přetransformují své kariérní zájmy do cílů a cíle pak do konkrétní činnosti a naopak. Role vědomí vlastní účinnosti v kariérním vývoji byla empiricky nejčastěji zkoumána pomocí konstruktu vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování, které představuje sebejistotu jedince při úkolech vztahujících se k procesu uskutečňování profesních rozhodnutí (Betz, Klein, & Taylor, 1996). V této souvislosti bylo prokázáno, že vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování přispívá k vytvoření stabilní profesní identity (Chung, 2002; Nauta & Kahn, 2007; Stringer & Kerpelman, 2010). Pozitivní souvislost mezi hodnotou vědomí vlastní účinnosti

v kariérním rozhodování a hodnotou pracovní identity byla identifikována rovněž u našeho výzkumného souboru.

To, že vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování má kladný dopad na profesní vývoj jedince, je tedy jasné. Jaké jsou však její zdroje a čím lze toto vědomí vlastní účinnosti posilovat? Podle Bandury (1997) je tím nejdůležitějším zdrojem informací k posouzení vlastních schopností vlastní zkušenost. Z hlediska budování vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování se klíčovým tedy jeví právě nabírání pracovních zkušeností. Čím více se totiž lidé angažují v procesu profesní explorace, tím více příležitostí k dosažení úspěchu a k posilování sebedůvěry při budování kariéry zažívají. Předchozí studie například ukázaly, že větší pracovní zkušenost přispívá k vyšší míře profesní rozhodnosti (například Earl & Bright, 2003). V této souvislosti se i v naší studii ukázalo, že pokud mladí lidé tráví více času ve své práci, vykazují také vyšší míru sebejistoty při zvládnání kariérních úkolů a silnější pracovní identitu. Avšak kromě samotného počtu odpracovaných hodin či typu pracovního úvazku hraje v procesu kariérního rozhodování roli i povaha pracovní zkušenosti. Pracovní zkušenost, která se vztahuje ke kariérním cílům jedince, je označována jako kariéře relevantní pracovní zkušenost (Stringer & Kerpelman, 2010). Ukázalo se, že to, zda mladý člověk vnímá svou pracovní zkušenost jako kariéře relevantní, může být pro jeho kariérní vývoj důležitější než délka vykonávané práce (Ohler, Levinson, & Barker, 1996). I mezi našimi respondenty se na základě jejich subjektivního vnímání kariérové relevance vlastní pracovní zkušenosti ukázaly ve stupni jejich pracovní identity významné rozdíly. Konkrétně ti, kteří považovali svou pracovní zkušenost za přímou součást svých cílů v oblasti kariéry, vykazovali vyšší stupeň pracovní identity než ti, kteří ji vnímali jako nepřímou spojenou s kariérními cíli, i jako ti, kteří si prostřednictvím ní jen zajišťovali momentální příjem. Navíc vyšším stupněm pracovní identity disponovali oproti těm, kteří svou práci vnímali jen jako způsob, jak si zajistit dostatečný příjem, ti mladí lidé, kteří ji vnímali jako něco, co jim nepřímou pomáhá dosáhnout jejich kariérních cílů. Vnímání pracovní zkušenosti souviselo i s mírou vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování. Ti, kteří svou práci považovali za přímou součást svých kariérních cílů, vykazovali vyšší míru vědomí vlastní účinnosti než ti, kteří ji považovali jen za prostředek zajištění si příjmu.

Vnímaná relevance pracovní zkušenosti však není jediným subjektivním aspektem, jehož prostřednictvím mladí lidé svou práci posuzují. Pro mladé lidi je mimořádně důležité, aby práce naplňovala jejich vlastní představy. Hledání „té pravé“ práce (*identity-based work*), která by byla vyjádřením jejich identity, tedy práce, jejímž prostřednictvím by se mohli seberealizovat a která by je naplňovala, patří k hlavním charakteristikám tohoto období (Arnett, 2004, 2011). Skutečnost, že tento aspekt preference pracovní zkušenosti v oblasti, k níž mladí lidé směřují, je významným faktorem ovlivňujícím stupeň pracovní identity, se ukázala i u našeho souboru. Mladí lidé, kteří vnímali svou práci jako to, co vždycky chtěli dělat, disponovali vyšším stupněm pracovní identity než ti, kteří ji považovali za náhradní plán namísto toho, co vždycky chtěli dělat. Jejich pracovní identita tak byla jasnější a pevnější než u skupiny mladých, kteří svou aktuální práci vnímají spíše jako výsledek shody okolností a nevědí, zda se jí budou věnovat i nadále. Více identifikováni jsou proti této skupině s prací

i ti, kteří svou aktuální práci vnímají spíše jako záložní plán. Relevance pracovní zkušenosti se vztahovala i k odlišné míře vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování. Větší sebedůvěrou ve své kariérní schopnosti disponovali ti, kteří práci považovali za to, co vždycky chtěli dělat, ve srovnání s mladými lidmi, pro něž jejich práce představuje jenom výsledek shody okolností.

V souladu s výsledky ze zahraniční literatury se v projektu *Cesty do dospělosti* ukázalo, že jednotlivé aspekty pracovní zkušenosti (konkrétně zejména subjektivní vnímání relevance a preferovanosti práce) hrají významnou roli v síle pracovní identity i v síle vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování (viz také Kvitkovičová & Máchová, 2016a). Právě tyto dva konstrukty se pak vztahují k míře kariérní nerozhodnosti mladých lidí. Ti mají ve svém profesním směřování tím jasněji, čím silnější vztah si ke své práci vytvořili a čím více jsou přesvědčeni, že si umí poradit s úkoly, kterým na své kariérní cestě musí čelit (Conneran & Hartman, 1993; Marco et al., 2003; Betz & Luzzo, 1996; Choi et al., 2011). V našem výzkumu při prvním dotazování v roce 2013 neměla pracovní identita na kariérní nerozhodnost mladých lidí žádný vliv. Při druhém dotazování v roce 2015 se však již ukázalo, že silnější pracovní identita kariérní nerozhodnost snižovala. Vysvětlení nabízejí informace, které nám mladí lidé poskytli ohledně popisu svých pracovních aktivit. Zdá se, že pro mnohé z nich byla aktuálně vykonávaná práce při prvním dotazování jen zdrojem příjmu a často neměla spojitost s jejich vlastními kariérními cíli. V takovém případě se jejich pracovní identita ke kariérové rozhodnosti či nerozhodnosti nemusela nijak vztahovat. Při následujícím dotazování o dva roky později již několik mladých lidí našlo práci v oboru a i z toho důvodu pak subjektivní důležitost vykonávané práce vzhledem k profesním cílům vzrostla. Na druhou stranu, vyšší stupeň vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování výrazně snižoval kariérní nerozhodnost v obou časových bodech. V míře vědomí vlastní účinnosti v kariérním rozhodování se totiž nezáročí jen aktuální, ale také minulé pracovní zkušenosti i zkušenosti ze stáží či ze školního prostředí. Všechny získané profesní zkušenosti pak mají na status kariérního rozhodnutí významný dopad. V souladu s jinými autory (Bergeron & Romano, 1994; Betz & Luzzo, 1996; Taylor & Betz, 1983; Choi et al., 2011) také výsledky našeho výzkumu ukazují, že na tom, jak jisti jsou si mladí lidé svým profesním směřováním, se podíívá především jejich sebedůvěra ve vlastní schopnosti spojené s kariérním rozhodováním. Podobně, jak to ukázaly některé dřívější studie (Conneran & Hartman, 1993; Marco et al., 2003), jsme také zjistili, že se na míře kariérové rozhodnosti odráží pracovní identita, a doplnili jsme, že se do tohoto vztahu navíc promítají subjektivní aspekty pracovní zkušenosti.

Domníváme se, že to nejsou jen pracovní zkušenosti a pracovní identita, které se odrážejí v procesu kariérního rozhodování. Jak uvedl už před lety Meeus (1993), škola a práce jsou součástí jednoho celku, jedné domény kariérního vývoje. Tento poznatek získává na důležitosti zejména v současnosti, kdy prodlužování doby studia často vyústí do slučování studia a práce tak, že jsou tyto dvě oblasti v životě člověka neodmyslitelně propojeny (například Branje, Laninga-Wijnen, Yu, & Meeus, 2014). Empirických výzkumů, které by se výzkumně věnovaly propojení akademické a pracovní sféry, v tomto kontextu není mnoho.

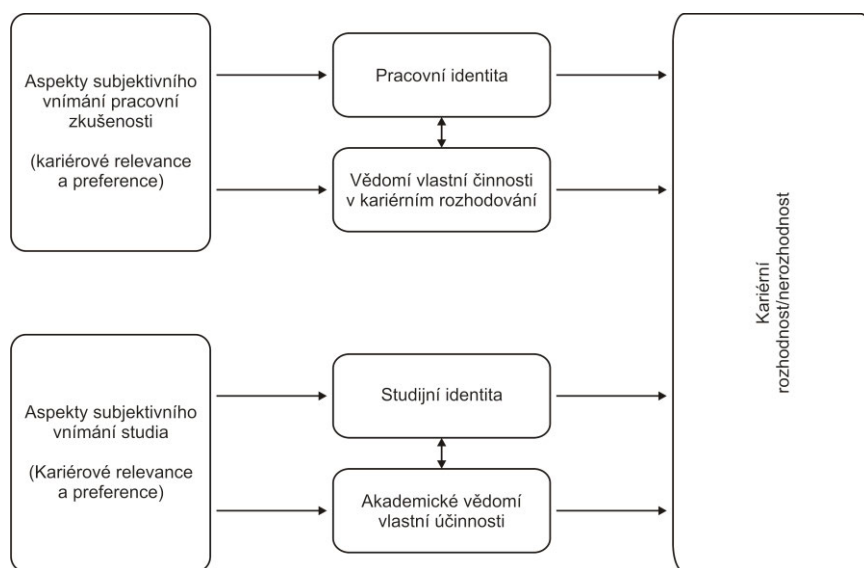
Conklinová, Dahling a Garcia (2013) však ve své studii s vysokoškolskými studenty ukázali, že emoční závazek k aktuálnímu studijnímu oboru je ve vztahu k jejich kariérnímu vědomí vlastní účinnosti, jakož i k očekáváním týkajícím se naplnění jejich budoucích kariérních cílů. Takový výsledek jasně naznačuje význam studia v procesu profesního rozhodování.

Řada autorů se v souvislosti se studiem věnovala specificky otázkám vztahujícím se k akademickému vědomí vlastní účinnosti. To, na základě tezí teorie sociálního učení, představuje přesvědčení jedince o vlastní schopnosti úspěšně zvládat studijní úkoly (Bandura, 1997; Chemers, Hu, & Garcia, 2001). Studie jasně ukázaly, že míra akademického vědomí vlastní účinnosti se promítá do podoby akademické dráhy studujících. Odráží se například v jejich studijních výsledcích či ve vytrvalosti při úspěšném dokončení studia daného vysokoškolského oboru (Elias & Loomis, 2000; Chemers, Hu, & Garcia, 2001). V našem výzkumu jsme zjistili, že pokud mladí lidé prožívali vyšší míru vlastní účinnosti v akademické sféře, byli také výrazněji identifikováni se svým studiem. Vzhledem k tomu, že se univerzity a vysoké školy v současnosti potýkají s poměrně vysokou studijní neúspěšností definovanou jako počet nedokončených započatých studií, je identifikace a porozumění tomu, jaké jsou různé aspekty přispívající k silné studijní identitě, obzvláště důležité. Z průzkumu Odboru pro strategii Rektorátu Masarykovy univerzity, který ve spolupráci s Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity mapuje příčiny studijní neúspěšnosti na Masarykově univerzitě, vyplynulo, že k závěrečným zkouškám nedospěje 43 procent zapsaných studentů. Mezi důvody patří například to, že jejich představy a očekávání neodpovídají zvolenému oboru a že nemají dostatečně silnou motivaci ke studiu (Masarykova univerzita, 2012). Můžeme tedy předpokládat, že člověk si vyvine silnou studijní identitu právě tehdy, když se se svým oborem ztotožní. A protože se mladí lidé snaží najít si především takové profesní uplatnění, které by je bavilo a naplňovalo (Arnett, 2004, 2011), je důležité přihlížet k tomu, nakolik vnímají své studium jako osobně preferovanou profesní cestu. V souladu s těmito úvahami se rovněž u našich respondentů vnímaná preference daného studia ukázala jako významný faktor ovlivňující sílu jejich studijní identity. Ti, kteří studují obor, který chtěli vždy studovat, vykazovali vyšší stupeň studijní identity než ti, kteří toto studium považují za náhradní plán, nebo i ti, kteří se k němu dostali náhodou a zatím nevědí, zda se mu budou chtít věnovat i nadále. Podobně tomu bylo i se stupněm akademické sebeúčinnosti. Součástí toho, nakolik na daném studiu mladým lidem záleží, je i jeho relevance vůči jejich zvolené kariérní cestě. Pokud totiž studenti nepovažují své studijní předměty vzhledem ke svému vybranému profesnímu směřování za důležité, nezáleží jim na nich (Galliot & Graham, 2015). A skutečně – i v našem výzkumu lze poukázat na podobný trend. Relevance daného studia vůči zvolené kariérní cestě sehrála významnou roli v míře studijní identity. Studenti, kteří vnímali své studium jako přímou součást přípravy na své budoucí povolání, disponovali vyšším stupněm studijní identity než ti, kteří ho vnímali jako nepřímou přípravu. Rovněž se u mladých lidí s odlišným vnímáním relevance studia lišila i míra akademického vědomí vlastní účinnosti v očekávaném směru.

Naše výsledky ukazují, nakolik je třeba přihlížet k tomu, zda studenti své studium vnímají jako součást své vybrané profesní cesty. Postoj ke studiu se totiž vztahuje k tomu, nakolik jim na něm záleží a nakolik jsou přesvědčeni o svých schopnostech být v něm dobří a úspěšní. Naše zjištění (viz také Kvitkovičová & Máchová, 2016b) tak podporují výsledky několika studií doposud věnovaných podobné problematice (například Elias & Loomis, 2000; Galliot & Graham, 2015). Jelikož vycházíme z myšlenky, že se školní život studenta promítá do procesu jeho kariéřního rozhodování stejně jako ten pracovní, zjišťovali jsme dále vztah mezi jednotlivými zkoumanými aspekty studijní oblasti a kariéřní nerozhodností. Ukázalo se, že při prvním dotazování síla studijní identity míru kariéřní nerozhodnosti významně snižovala. V době druhého dotazování však podobný vztah ke kariéřní nerozhodnosti vykazala jen vědomí vlastní účinnosti v akademické sféře, studijní identita už v tomto vztahu nehrála žádnou roli. Náš výsledek koresponduje s postupně rostoucí důležitostí pracovních aktivit v životě respondentů Cest do dospělosti, kterou jsme popsali dříve. Prokázali jsme však, že identifikace s daným studiem i vybudování sebedůvěry ve vlastní schopnost zvládat studijní úkoly napomáhá k uskutečnění pevného kariéřního rozhodnutí.

Naše výsledky tak akcentují dynamický charakter procesu kariéřního rozhodování, do něhož se promítají jak studijní, tak i pracovní aktivity mladého člověka. Tyto souvislosti jsou pro přehlednost znázorněny níže uvedeným modelem (viz Obrázek 5.1).

Obrázek 5.1. Proces kariéřního rozhodování na bázi akademických a pracovních zkušeností

Vztahy, studium a práce: Jak se na kariéřním vývoji „podepisují“ blízcí lidé

Když jsme v předchozí podkapitole popisovali proces kariéřního rozhodování, mladé lidi jsme pojímali jako autonomní bytosti, které si během profesní cesty stanovují své vlastní

cíle a následují je. Někteří autoři však upozorňují na to, že svá rozhodnutí člověk ne- uskutečňuje ve vztahovém vakuu a že každé, i to kariérní, je součástí sociálního kontextu (Flum, 2001; Richardson, 2012; Blustein, 2011). Tito výzkumníci se dívají na kariérní proces jako na vztahový proces a tvrdí, že všechny zkušenosti, interakce a volby člověka v pracovní oblasti jsou jistým způsobem ovlivněny jeho vztahy. V této souvislosti již množství empirických studií skutečně poukázalo na to, že pracovní a sociální život jedince jsou neoddělitelně propojeny.

Mladí lidé využívají rady a opory svých blízkých zejména v době, kdy si vybírají své profesní směřování (Phillips, Christopher-Sisk, & Gravino, 2001). Ústřední roli v procesu kariérního rozhodování hraje především rodičovská opora. Obzvláště důležitá je v tomto kontextu role matky (Germeijs & Verschueren, 2009; Helwig, 2008; Motulsky, 2010). Když se respondenti projektu Cesty do dospělosti rozhodovali pro budoucí studijní obor, jejich volbu ve většině případů podporovaly právě jejich matky (72 procent). Při výběru kariérního směřování hrají však nezanedbatelnou úlohu také vrstevníci, konkrétně přátelé a partneři (Motulsky, 2010). Estersová a Bowenová (2005) ve své studii upozornily na to, že vysokoškolské studenty v jejich kariérní volbě ovlivnili zejména přátelé, a to dokonce více než otcové. Pokud jde o volbu práce či brigády, rovněž u mladých lidí z našeho projektu ji podpořili více přátelé a partneři než otcové. Nejčastěji udávanou osobou, která se s danou volbou respondenta ztotožňovala, byla opět matka. U všech zmíněných referenčních osob byl však souhlas s vybranou prací jen mírně nadpoloviční. Důvodem může být, že se ve většině případů jednalo spíše o nekvalifikované práce (například barman, číšník, prodavačka), které okolí mladého člověka nevnímá jako kariérně relevantní. Je také možné, že získání zaměstnání představuje jisté testování vlastní autonomie, a z toho důvodu je vlastní vnitřní motivace pro mladého člověka důležitější než souhlas blízkých osob (Macek et al., 2016). Podle našich zjištění platí, že čím jsou mladí lidé starší, tím odhodlaněji a nezávisleji volí svou profesní cestu. Ti respondenti, kteří se po čase rozhodli svůj studijní obor změnit, si ve většině případů nezávisle za svým rozhodnutím stáli, často i přes nesouhlas svých blízkých.

Vliv okolí se v životě mladého člověka nepodepisuje jen na jeho konkrétním rozhodnutí ohledně výběru školy či práce, ale kvalita vztahů, v nichž se nachází, působí i na jeho celkový kariérní vývoj. Protože člověk vyrůstá v rodině, jsou to především kvalitní vztahy s rodiči, které se na formování silné profesní identity podílejí (Keller & Whiston, 2004). Pokud v rodině panuje nekonfliktní atmosféra, v níž její jednotliví členové spolu navzájem otevřeně komunikují o svých potížích a mohou se při jejich řešení na sebe navzájem spolehnout, mají mladí lidé větší šanci projít procesem kariérního rozhodování poměrně bez problémů (například Hargrove, Creagh, & Burgess, 2002). Young a kolegové (2001) se dokonce domnívají, že jelikož představy mladého člověka o kariéře formuje rodina, je možné chápat jeho kariérní vývoj jako rodinný projekt. O světě práce se totiž mladý člověk dozvídá od svých rodičů již od dětství. Ti ho navíc také jistým způsobem učí, jak přistupovat k plnění školních povinností, a pomáhají mu rozvíjet profesní plány. Všechno se pak odráží v tom,

jak bude vypadat jeho kariérní vývoj v období vynořující se dospělosti (Leal-Muniz & Constantine, 2005; Stringer & Kerpelman, 2010). Podobný proces jsme zaznamenali u našich respondentů. Pokud rodiče v minulosti vedli mladé lidi při plnění školních povinností a rozebírali s nimi jejich kariérní představy, přisuzují tito mladí lidé v současnosti větší význam svému vysokoškolskému vzdělání, dokážou také sebevědoměji přistupovat k profesním úkolům a jsou si jistější svým profesním směřováním.

I když je vliv rodičů na profesní směřování vlastních dětí nepopíratelný, rozhodně jej není možné pokládat v dynamice dospívání za konstantní a statický. Jak mladí lidé dospívají, dochází k posilování významu vztahů s vrstevníky, kdy nejdříve tráví více času s přáteli a postupně se na stále významnější místo v jejich životě dostává romantický partner (Markiewicz, Lawford, Doyle, & Haggart, 2006). Tato osobní důležitost jednotlivých osob v životě mladého člověka se promítá i do procesů jeho kariérního vývoje. V našem výzkumu jsme tento jev sledovali v kontextu teorie citové vazby (Kvitkovičová, Umemura, & Macek, 2016). Předchozí studie totiž poukázaly na skutečnost, že citová vazba facilituje proces kariérního rozhodování (například Wolfe & Betz, 2004; Wright & Peronne, 2008). Jistá citová vazba posiluje odvahu explarovat a riskovat, což umožňuje mladým lidem naplno prozkoumat škálu profesních možností (Blustein et al., 1991; 1995). Když byl průměrný věk respondentů v našem vzorku jednadvaacet let, k vyššímu stupni jejich zralosti v kariérním rozhodování přispívala jistá vazba k matce, otci, nejlepšímu příteli i k romantickému partnerovi, tedy ke všem významným blízkým osobám. O dva roky později však v tomto vztahu hrála roli už jen citová vazba k partnerovi. Je zřejmé, že jak mladí lidé dospívají a jejich partnerské vztahy se stávají stabilnějšími, partner či partnerka zastává v jejich kariérním vývoji významnější roli ve srovnání s rodiči či přáteli.

Podle některých autorů (viz Ranta, Dietrich, & Salmela-Aro, 2014; Schulman & Connolly, 2013; Luyckx, Seiffge-Krenke, Schwartz, Crocetti, & Klimstra, 2014) je období vynořující se dospělosti specifickým životním obdobím právě proto, že mladí lidé se v něm musí současně vyrovnávat se dvěma zásadními životními úkoly, kterými je budování stabilního vztahu a budování profesní kariéry. Události, které se v těchto životních doménách odehrávají, se přitom vzájemně ovlivňují (Schulman & Connolly, 2013). Je jasné, že například rozhodnutí o stěhování se za studiem či zaměstnáním bude mít vliv na podobu, fungování či případně i samotnou existenci partnerského vztahu. Výsledky pocházející z našeho výzkumu také ukazují na vzájemnou provázanost mezi oblastí partnerského vztahu a oblastí práce v životě mladých lidí v třetí dekádě života (Kvitkovičová, Hrubá, Širůček, & Lacinová, 2016). Bylo zjištěno, že závazek v partnerských vztazích pozitivně souvisí se závazkem ke studiu či práci. Síla závazku, kterou v těchto oblastech deklarují, se však může v závislosti na aktuální životní situaci v těchto oblastech výrazně lišit. Některé výzkumy ukázaly, že partnerský status, tedy to, zda mladý člověk je či není ve vztahu, ovlivňuje pracovní situaci a naopak (například Branje, Laninga-Wijnen, & Meeus, 2014). Autoři této studie argumentovali, že přechod do „vážného“ partnerského vztahu s sebou přináší finanční zodpovědnost nejenom za sebe, ale i za partnera, a proto se může význam práce při přechodu do partnerského svazku zvyšovat. Podobně mohou mladí lidé při nástupu do stabilního pracovního poměru

výrazněji pocítit potřebu stálého partnerského vztahu, který by mohl potenciálně vyústit v založení rodiny. V našem výzkumu se však míra závazku v oblasti studia či práce mezi zadanými a nezadanými respondenty nelišila (Kvitkovičová, Hrubá, Širůček, & Lacinová, 2016). Důvodem může být to, že ve více případech nemuselo jít o takzvané vážné vztahy. Jak bylo zmíněno v kapitole věnované partnerským vztahům, část mladých lidí, než vstoupí do stabilního partnerského svazku, zažije také různé typy nezávazných vztahů (o takzvaných přátelích s benefity více v kapitole 8).

Provázanost základních vývojových úkolů období vynořující se dospělosti, jakými jsou právě budování kariéry a vznik vážného partnerského vztahu, se odráží i ve formulaci osobních cílů mladých lidí. Někteří výzkumníci v této souvislosti uvažují také o tom, zda je pro současné mladé lidi důležitější kariéra, nebo partnerský vztah (Maysless & Keren, 2014). Podle některých zjištění se dnešní mladí lidé – a to především ti, kteří pocházejí ze střední třídy, a ti, kteří jsou akademicky orientováni – soustřeďují mnohem více na vzdělání a profesní směřování než na lásku (Ranta, Dietrich, & Salmela-Aro, 2014; Schulman & Connolly, 2013; Osgood et al., 2005; Shulman & Nurmi, 2010). Tento předpoklad již potvrdily výsledky několika studií, které ukázaly, že mladí lidé si častěji stanovují cíle spojené se vzděláním a prací než cíle z oblasti partnerských vztahů (Shulman & Nurmi, 2010; Ranta, Dietrich, & Salmela-Aro, 2014). I z hlediska stanovování životních plánů mladých lidí z našeho vzorku je uvažování o kariéře skutečně středobodem (Kvitkovičová, Hrubá, Širůček, & Lacinová, 2016). Naši respondenti reflektují tyto úvahy explicitně ve dvou kategoriích, které se obecně vztahují k „dosahování nezávislosti“ a k „získání vzdělání“. Žádná jiná kategorie životních plánů přitom není tak častá jako ta, která představuje snahu o získání nezávislosti (příklad konkrétního plánu: Chci si najít práci, co mě bude bavit a bude mě i živit.). Pokud jde o rozdíly v obsahu stanovovaných cílů mezi muži a ženami, na základě předešlých studií se zdá, že v období vynořující se dospělosti v nich nejsou mezi pohlavími žádné rozdíly (Salmela-Aro & Nurmi, 1997; Ranta, Dietrich, & Salmela-Aro, 2014). V tomto duchu muži i ženy (přibližně 63 procent respondentů) z Cest do dospělosti považovali za stejně hodnotné cíle vztahující se k dosažení nezávislosti. Podíváme-li se však na kategorie vztažené k nezávislosti hlouběji, zjistíme, že jeden (lze říci i stereotypní) genderový rozdíl tu přece jen vystupuje. Zatímco v úvahách o získání zaměstnání jako takového se relativní četnosti mezi muži a ženami neliší, mladí muži kladou průkazně vyšší důraz na aspekt finanční nezávislosti (12,6 procenta žen oproti 19,1 procenta mužů). Pokud jde o kategorii získání vzdělání (viz příklad konkrétního plánu: „Dostudovat VŠ, získat titul“), ukázalo se, že vzdělání se jeví důležité především ženám (83 procent žen oproti 74 procentům mužů). Takový výsledek koresponduje se starším výzkumem Nurmiho (1992), který při zkoumání lidí napříč všemi vývojovými kategoriemi prokázal u žen silnější orientaci na studijní cíle v porovnání s muži.

Každý k práci přistupuje jinak: Interindividuální rozdíly ve vztahu k budování profesní identity

Popsali jsme již vliv školních/akademických a pracovních aktivit na kariéerní vývoj mladých lidí a poukázali jsme také na to, jak do tohoto procesu vstupují jejich blízcí. Každý

mladý člověk však přistupuje k budování své profesní identity jinak. Lidé na zpracování množství informací o světě práce, které jsou kolem, totiž využívají rozdílné strategie. Navíc ne každý věří, že má nad tím, co se mu v životě děje, plnou kontrolu. Někteří lidé cítí v situacích profesních potíží beznaděj, zatímco jiní si zachovávají optimismus. A nakonec, někteří lidé kladou v životě důraz na jiné věci či hodnoty, než je budování kariéry. Je proto důležité vědět více také o tom, jak se do procesu kariérního rozhodování promítají osobnostní charakteristiky jedince.

Vynořující se dospělost je fenomén, který se vyskytuje v období, kdy mladí lidé plánují svou budoucnost. Přesto o nich poměrně často (a to zejména v médiích) bývá prohlašováno, že jsou nezodpovědní a k zitrku lhostejní. Pravdou je, že někteří z nich jsou prozíravější než jiní a dosažení svých budoucích cílů pečlivě plánují. Jiní mladí lidé žijí více přítomností a o následky svých činů se až tak nutně nezajímají (Simons, Vansteenkiste, Lens, & Lacante, 2004). Zimbardo a Boyd (1999) by řekli, že se tito lidé navzájem liší ve své orientaci na časovou perspektivu. Časová perspektiva je relativně stabilní kognitivně-motivační charakteristikou jedince, která ovlivňuje jeho každodenní rozhodování a chování (Zimbardo & Boyd, 1999; Boniwell & Zimbardo, 2004). Lze ji definovat jako nevědomý proces, při němž dochází ke strukturaci proudu zážitků do minulého, přítomného a budoucího časového rámce. Hraje tak důležitou roli v ukládání, uchovávání a vybavování zážitků, stejně jako ve vytváření očekávání a cílů (Zimbardo & Boyd, 1999). Je rozlišováno celkem pět časových rámců, v nichž se lidé orientují a rozhodují. Konkrétně se jedná o orientaci na negativní minulost, pozitivní minulost, hedonistickou přítomnost, fatalistickou přítomnost a budoucnost (Zimbardo & Boyd, 1999).

Na základě teoretických i empirických poznatků je možné předpokládat, že pro efektivní průběh procesu kariérního rozhodování bude nejuvhodnější orientace na budoucnost. Chování člověka, u něhož převažuje časová perspektiva zaměřená na budoucnost, je totiž charakterizováno usilovnou prací na dosahování stanovených cílů, a to často i na úkor momentálních požitků a prožitků. Není divu, že takoví lidé pak bývají akademicky i profesně úspěšnější než jiní (Boniwell & Zimbardo, 1999). Již několik výzkumů prokázalo spojitost mezi budoucí časovou perspektivou a příznivými školními výsledky či studijní angažovaností (Horstmanshof & Zimitat, 2007; Barber et al., 2009). Téma časové perspektivy je proto atraktivní zejména pro oblast školní psychologie při zkoumání způsobů, jak její osvojení u studentů podpořit. I výsledky z dat projektu Cesty do dospělosti dokládají pozitivní dopad budoucí časové perspektivy na kariérní vývoj mladých lidí. Ti, kteří si v životě své kroky důkladně plánovali a vynakládali při jejich následování značnou námahu, vypovídali o vyšší oddanosti ve vztahu ke svému studiu a považovali se za dobré a efektivně pracující studenty. Navíc tito lidé byli při řešení úloh na své kariérní cestě sebejistější a měli jasnější představu o svém profesním směřování.

Obecně nevýhodné jsou pro člověka naopak časové orientace na negativní minulost a fatalistickou přítomnost (Boniwell & Zimbardo, 2004). Lidé, kteří mají tendenci orientovat se na některou z nich, se totiž vyhýbají změnám a nejsou otevřeni novým zážitkům (Zimba-

rdo & Boyd, 1999; Boniwell & Zimbardo, 1999). Ti, kteří si osvojili rámec negativní minulosti, ulpívají na negativních zážitcích z minulosti, neustále se vracejí k tomu, jaké příležitosti promeškali, a litují, že se věci neodehrály jinak. Bezradným a beznadějným postojem k životu se vyznačují lidé, kteří přecenují časový rámec fatalistické přítomnosti, mají totiž pocit, že jejich budoucnost je dána osudem nebo jinými vnějšími silami a že ji svým jednáním nedokážou ovlivnit (Zimbardo & Boyd, 1999). Jelikož upínání se na některý z těchto rámců vytváří negativní sebeobraz, který znemožňuje snahy o konstruktivní chování, lze se domnívat, že mohou brzdit i proces kariérního rozhodování. Konkrétní role těchto rámců v kariérní oblasti ještě zkoumána nebyla, ale naše výsledky naznačily, že obě se na profesním vývoji odrážejí opravdu negativně. Ti naši respondenti, kteří se často zabývali tím, že se věci v minulosti neodehrály podle jejich představ, se považovali za horší studenty. Spolu s těmi, kteří měli pocit, že na svou budoucnost nemají vliv, si navíc také méně věřili při řešení výzev, které je na kariérní cestě čekají. Můžeme předpokládat, že se tito mladí lidé spíše vyhýbají zapojení do různých akademických či pracovních aktivit, a tak nebudují příliš prostor pro posilování sebejistoty potřebné k zvládnání školních a kariérních úkolů. Může jim také chybět podpora pramenící z blízkých vztahů. Zjištění totiž naznačují, že lidé s těmito časovými orientacemi mívají méně interpersonálních vztahů a navíc jsou v nich častěji nespokojeni (Zimbardo & Boyd, 1999; Laghi, D'Alessio, Pallini, & Baiocco, 2008).

V přístupu ke své profesní budoucnosti se mohou mladí lidé lišit i tím, že jednotlivým oblastem svého života přikládají různý stupeň důležitosti. Člověka totiž motivují k činnosti právě hodnoty, které působí v životě jako řídicí princip (Sagiv, 2000; Sagiv & Schwartz, 2004). Ne všichni mladí lidé si cení kariéry stejně. Z našich respondentů lépe v procesu kariérního rozhodování postupovali ti, pro něž je významnou hodnotou úspěch. Mladým lidem orientovaným na úspěch více záleželo na jejich studiu i práci. Vyznačovali se také vyšší sebejistotou při zvládnání jednotlivých požadavků svého studia i pracovního života. Dá se také říci, že celkově byli tito lidé ve výběru svého povolání daleko rozhodnější.

Když mladí lidé stojí před tak důležitým rozhodnutím, jakým je výběr povolání, zpracovávají přitom velké množství informací o světě práce, které jsou kolem. Strategie, které při takovém rozhodování využívají, však nejsou stejné. Někdo chodí s očima doširoka otevřenými neustále připraven vstřebet nové informace a své kroky na profesní cestě stále přehodnocuje a zvažuje. Jiný se zase spokojí s první volbou školy či práce a více se tím nechce zabývat nebo pro něj tato otázka není příliš důležitá. Berzonsky (1988/1990) popsal tři takové strategie obecně jako rozdílné styly identity.

Lidé s informačním stylem se rozhodují systematicky a bedlivě (Berzonsky & Ferrari, 1996). Předtím, než mají udělat nějaké důležité rozhodnutí, si vyhledají co nejvíce relevantních informací, které pak zkoumají a hodnotí. Respondenti z našeho souboru, pro něž je informační styl charakteristický, se skutečně více zamýšleli nad svým studiem a prací, diskutovali o těchto aktivitách s lidmi ve svém okolí a srovnávali možnosti. Měli také užší vztah ke svému studiu a považovali se za úspěšné studenty. Lze tedy konstatovat, že lidé disponující informačním stylem si chtějí promyslet všechny možnosti, které jim dané oblasti nabízejí.

Hledáním toho „pravého“ v akademickém světě i ve světě práce pak dělají pokroky i v procesu kariérního rozhodování, budují vlastní sebeúčinnost a uzavírají závazky.

Normativní styl je charakterizován snahou o přizpůsobení se očekáváním okolí (Berzonsky, 1993; Berzonsky & Sullivan, 1992). Vystihuje tak lidi, kteří se nechávají vést tím, co od nich blízcí očekávají. Jsou tedy náchylní přebírat od nich i profesní představy. Jelikož se navíc drží raději pevně osvědčených názorů, bývají uzavřeni vůči informacím, které by je mohly v jejich přesvědčení znejistit. Hlubší přehodnocování studijních a pracovních aktivit je tedy něčím, co u nich není příliš obvyklé. V našem výzkumu vykazovali mladí lidé s tendencí k normativnímu stylu nižší míru kariérní nerozhodnosti. Podobně jako lidé využívající informační styl, byli oddanější svému studiu a sebejistější v řešení akademických i pracovních úkolů. Zdá se tedy, že se normativní styl odráží na kariérním vývoji do jisté míry i pozitivně. V kontextu toho, že hladký průběh procesu kariérního rozhodování si s velkou pravděpodobností přejí i blízcí z okolí mladého člověka, kteří ho pravděpodobně navíc podporují, nejsou takové výsledky překvapivé. Otázkou však zůstává, nakolik je zdánlivě stabilní profesní rozhodnutí mladého člověka výsledkem aktivního zkoumání sebe sama a zda se mu v budoucnu osvědčí.

Pro difuzní nebo vyhýbavý styl identity je typická nechuť čelit problémům a rozhodnutím. Takoví lidé často nevědí, kam v životě směřují, mnohdy své úkoly a rozhodnutí odkládají, a tak jsou jejich rozhodnutí spíše výsledkem situačních nároků než procesů zvažování (Berzonsky & Ferrari, 1996). Zjištění z našeho projektu jsou v souladu s vymezením tohoto stylu. Difuzní styl se u našich respondentů spojoval s kariérní nerozhodností. Škola pro ně měla menší význam a při provádění školních nebo pracovních úkolů si příliš nevěřili.

Pokud jde o životní plány našich respondentů, role sebedefinování se ukáže ještě silněji, je-li spojena v analýze s tím, jak se dotyčný chápe ve vztazích s druhými (interpersonální závislost, RPT, Bornstein, 2009). V klastru definovaném současně vysokým skórem normativního stylu identity a destruktivní závislosti lze identifikovat relativně vyšší výskyt důrazu na získání dobrého vzdělání, naopak takový důraz zcela chybí u klastru definovaného převahou difuzního stylu identity. Respondenti s dominujícími skóry informačního stylu identity a takzvané zdravé závislosti nejčastěji referují plány týkající se získání zaměstnání, zatímco ti s převažujícím difuzním stylem identity se k tomuto plánu přihlašují relativně nejméně často. Obdobný trend je zřetelný i při souběžné analýze klastrů stylů identity a interpersonální závislosti v souvislosti s vývojem identity dle Bosmy (více viz Konečná, Neusar, Sokoliová, & Macek, 2010). Respondenti s dominujícím difuzním stylem identity vykazují nejnižší skóry závazku v oblasti vzdělávání i zaměstnání oproti společnému průměru. V oblasti exploraace přitom nejsou rozdíly průkazné.

Povolání, nebo poslání: Jak profesní identita přispívá k naplněnému životu

Na proces kariérního rozhodování bylo nahlíženo v předchozím textu z celé řady různých perspektiv. Ve všech těchto pohledech byly akcentovány zejména ty aspekty, které proces kariérního rozhodování posunují vpřed – tedy směrem k uskutečnění profesního rozhodnutí mladého člověka. Schwartz (2001) zmiňuje význam vzniku silné profesní identity

pro celkový psychický stav a vývoj člověka. Vztah člověka k jeho práci se odráží na pocitu duševní pohody a celkové životní spokojenosti. Tuto souvislost lze vysvětlit například tím, že práce může dávat prostor pro osobní růst a naplnění (Kunnen et al., 2008; Strauser, Lusk, & Cifici, 2008; Uthayakumar et al., 2010).

V projektu Cesty do dospělosti jsme se mimo jiné zaměřili na to, jak jsou mladí lidé spokojeni s naplňováním svých cílů v oblasti kariéry. Celkem očekávatelně se ukázalo, že jejich spokojenost roste spolu s narůstajícím poutem k aktuálnímu studiu i k právě vykonávané práci. Mladí lidé byli také spokojenější, čím více si byli jisti svou profesní volbou a čím více věřili ve vlastní schopnost úspěšně zvládat situace spojené s kariéřním rozhodováním.

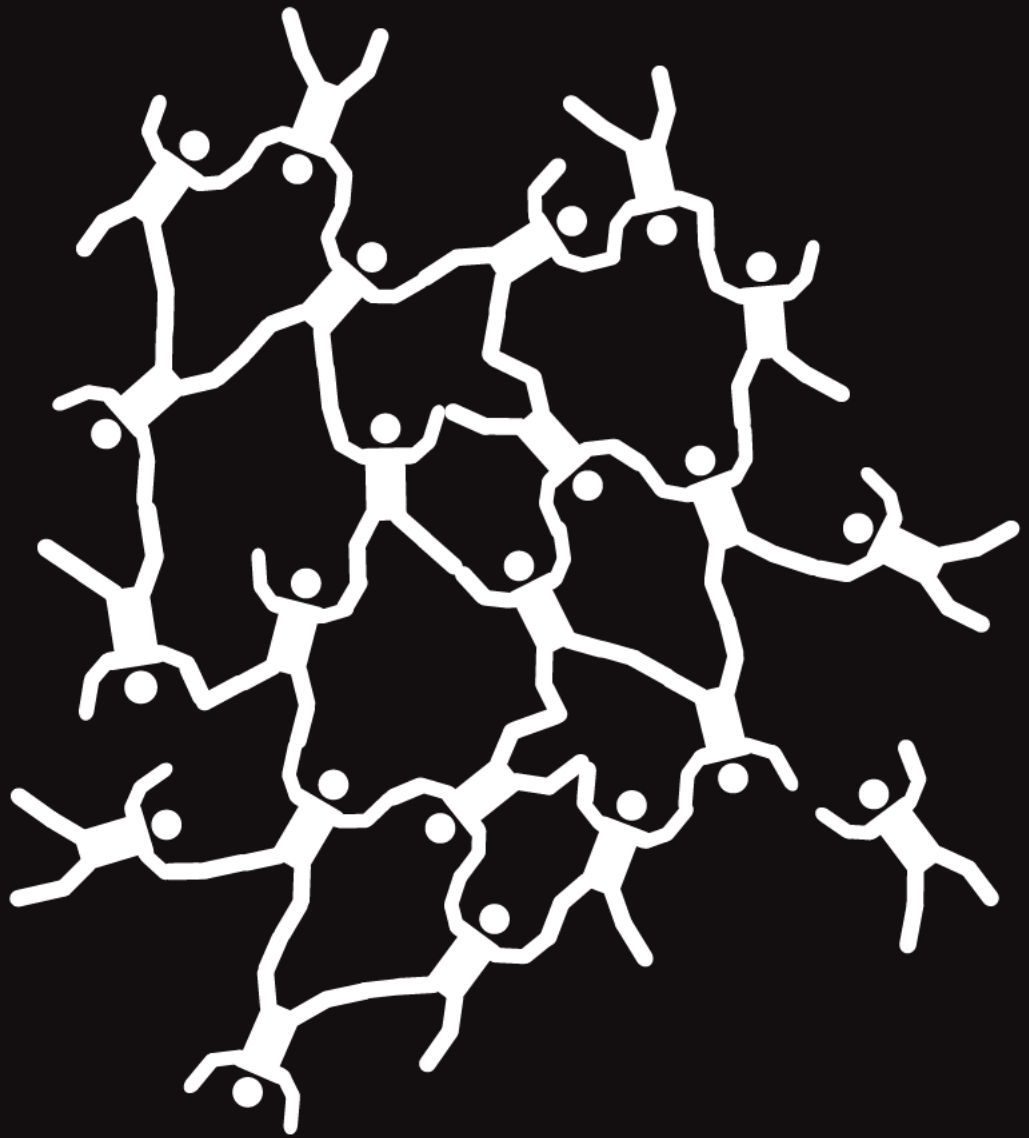
Zdá se tedy, že pro spokojenost je důležitá jistota v tom, co mladí lidé chtějí dělat a v čem věří, že budou dobří. Je zřejmé, že významnou roli v těchto pocitech a přesvědčcích hraje podoba vztahu k sobě samému. Ve výzkumech se pozornost většinou věnuje zejména sebehodnocení/sebeúctě (*self-esteem*). Práce, kterou si člověk zvolí a kterou vykonává, se stává součástí toho, jak sám sebe definuje (Super, 1963). Dlouhodobý efekt míry sebehodnocení na profesní kariéru prokázal longitudinální výzkum Salmely-Ara a Nurmiho (2002). Jejich výsledky ukázaly, že úroveň sebehodnocení během vysokoškolského studia vykazuje vliv na pracovní život ještě celých deset let po absolutoriu. Mladí lidé s vysokým sebehodnocením během studií spíše považovali svou práci za zdroj naplnění a radosti a také v ní byli úspěšnější a spokojenější. Autoři studie se při interpretaci výsledků přiklání k názoru, že zdravé sebehodnocení u člověka posiluje schopnost chopit se kariéřních úkolů a vytrvat v cílech i navzdory překážkám. Mechanismus vzájemného ovlivňování sebehodnocení a kariéřní rozhodnosti však může být vysvětlen i jiným způsobem. V rámci některých studií (Smith & Betz, 2002; Baumeister et al., 2003; Emmanuelle, 2009) bylo předpokládáno, že vysoká nebo nízká sebehodnocení může ovlivňovat vývoj v procesu krystalizace kariéřní volby, ale také, že se naopak kariéřní rozhodnost či nerozhodnost může odrážet ve vnímání vlastní hodnoty. Data našeho projektu Cesty do dospělosti bohužel neumožňují určit směr kauzality popsaného vztahu. V souladu s předchozími studiemi jsme nicméně potvrdili, že vyšší sebehodnocení vykazují ti respondenti, kteří mají více jasno ve svých profesních zájmech a stanovují si také stabilní kariéřní cíle. Souvislost mezi tím, jak se mladý člověk rozhoduje ohledně své kariéry, a tím, jak sám sebe obecně hodnotí, může být zprostředkována vědomím vlastní účinnosti v oblasti kariéry (například Betz & Klein, 1996; Creed, Muller, & Patton, 2003). Bandura (1997) uvádí, že vědomí vlastní účinnosti působí na celkové sebehodnocení člověka v tom případě, pokud od úspěchu nebo selhání v jednotlivých životních oblastech odvozuje pocit vlastní hodnoty. Přesvědčení mladých lidí z našeho souboru o vlastní schopnosti zvládat profesní i akademické úkoly vedlo k jejich vyššímu sebehodnocení, přičemž síla zjištěných vztahů ukazuje na poměrně silný význam profesních a akademických faktorů na to, jak se mladí lidé obecně oceňují.

To, jak lidé vidí a vnímají sebe sama, se neskládá pouze z hodnocení a srovnávání s ostatními. Sebepojetí vychází také z toho, do jaké míry člověk zná sám sebe a do jaké míry jsou tato přesvědčení o sobě samém jasná a koherentní (tzv. *clarity of self*, Campbell, 1990).

Zjednodušeně řečeno, pokud má člověk jasnou představu o tom, kým je a jaký je, jeho sebehodnocení bude vyšší než u člověka, který se sám v sobě nevyzná (Campbell, 1990). Celkem logicky tedy lze předpokládat, že tato jasnost sebepojetí se bude promítat do uvažování o práci, kariéře a profesi podobně jako sebehodnocení. Z výsledků našeho projektu lze dokonce usoudit, že to, jestli je mladý člověk více přesvědčen o tom, že sám sebe zná, že ví, kým je, a podobně, hraje ve vývoji představ o budoucí kariéře významnější roli než jeho přesvědčení o tom, zda je obecně dobrý, lepší nebo horší člověk. Jasnost sebepojetí se prokázala oproti sebehodnocení v našich datech jako silnější prediktor kariérní rozhodnosti.

Závěrem

Při povrchním pohledu zvenčí se proto mohou mladí lidé mezi dvacítkou a třicítkou v oblasti světa práce zdát dokonce mimo jiné jako narcističtí, s vysokými nároky a líní (Lane, 2015). Jak upozorňují Arnett (2013) a Twenge (2013), tento způsob argumentace je z principu cirkulární, normativní, nálepkující a neodpovídá potřebě pochopit specifika práce s touto skupinou. Pro lepší pochopení jejich kariérních potřeb je naopak nutné zdůrazňovat fakt, že v tomto věkovém období s charakteristikami vynořující se dospělosti mladí lidé čelí řadě významných životních změn a změn v sociálních rolích, které mají významný vliv na jejich další život. Tyto změny však probíhají v jiném společenském a kulturním kontextu než u generací předchozích, a jsou tím pádem reakcí na současné podmínky. Podobně jako v dalších životních doménách, i pro oblast kariérního vývoje platí, že kterýkoli z předkládaných výsledků lze vyjádřit negativně – explorační profesní identity jako profesní nevyhraněnost, akademické vědomí vlastní účinnosti a změny v oboru jako nezodpovědnost, citovou vazbu, četnost kontaktu a respekt k názorům rodičů jako infantilní závislost a tak dále. Ve skutečnosti se můžeme na proces kariérního vývoje v tomto období podívat vlídnějšíma očima a chápat jej jako proces zvládnání velkého množství závažných změn v situaci, kdy zdroje pro jejich zvládnání jsou přetěžovány a sociální opora není vždy dostupná, protože se mění její dostupnost i struktura (například Lane, 2015). V této perspektivě se pak současná generace mladých lidí ukazuje mnohem lépe a zaslouží si respekt nejen u starších generací.

6.

Hubnutí a chování spojené s jídlem u žen ve vynořující se dospělosti: Zdravotní důsledky a možnosti intervence

CARLOS A. ALMENARA & NICOLA KOCIÁNOVÁ²

Ovlivňování váhy je v celosvětovém měřítku multimiliardovým průmyslem. Jeho hodnota byla stanovena na 158 miliard dolarů (Euromonitor International, 2015a), z čehož lze usuzovat, že ovlivňuje velké množství lidí snažících se hlídat si váhu. Podle sociodemografických dat jsou klíčovou skupinou zákazníků tohoto průmyslu mladé ženy – 40 procent mladých žen si hlídá jídelníček za účelem udržet si svoji váhu (Euromonitor International, 2015c). V této kapitole se pomocí sociokulturního a vývojového přístupu pokusíme vysvětlit fenomén hubnutí během vynořující se dospělosti (od 18 do 29 let). Zároveň zde prezentujeme data z naší studie o chování spojeném s hubnutím u mladých českých žen v tomto období. Nastíníme možné zdravotní důsledky držení diet a hubnutí, na něž navážeme závěry našeho zkoumání a doporučeními pro zákonodárce zabývající se zdravotnictvím a veřejným zdravím.

Jelikož většina studií zabývajících se těmito jevy a tématy vznikla v zahraničí, mají jinou kulturní, ale i jazykovou a terminologickou základnu. Přestože jsme se snažili zachovat při překladu zavedených pojmů z anglického jazyka jejich obsah, je možné, že námi použitá slova mají v naší kultuře vžitý jiný význam, než který jsme měli při psaní této kapitoly na mysli. Příkladem může být *držení diet*, tento pojem používáme ve stejném významu jako anglické slovo *dieting*. Výsledkem nemusí být pouze snížení váhy, což je pravděpodobně nejrozšířenější význam držení diety. Váha může zůstat stejná (nebo se dokonce může zvýšit, záleží na účelu diety), důležitý je spíše způsob stravování a skladba potravin. Podobně jsme *weight control behavior* překládali jako *udržet si váhu* či *hlídat si váhu*, i když důležitějším obsahem je právě chování spojené s hlídáním si váhy (i kdyby váha zachována nezůstala – tedy i pokud by se snížila, nebo zvýšila). Věříme, že tato kapitola přispěje k rozšíření výzkumného zájmu českých odborníků o témata, jimiž se v ní zabýváme.

² Za překlad kapitoly z anglického jazyka děkujeme Radimu Lacinovi.

Sociokulturní tlaky na hubnutí: ve společnosti zakořeněný jev působící již od nízkého věku

V roce 1776 zemřela v Dijonu ve Francii osmnáctiletá dívka, neboť se řídila radou pít ocet alespoň jeden měsíc, aby zhubla. Tento a další podobné případy byly zaznamenány několika tehdejšími francouzskými autory, kteří tento fenomén přisuzují nové módní vlně, vyznačující se strachem ze ztloustnutí (pro další informace viz Almenara, 2006). Tyto záznamy patří mezi jedny z prvních novodobých textů popisujících mladé ženy, které se cítí špatně kvůli svému vzhledu a snaží se hubnout, aby se vyhnuly tloušťce i negativnímu hodnocení svého vzhledu od ostatních lidí. Tento příklad, stejně jako případy jiných žen využívajících různých postupů k tomu, přiblížit svou postavu co nejvíce kulturním standardům krásy (například Habermas, 2015), upozorňuje na roli společnosti u podobných vzorců chování.

Antropologická pozorování identifikovala, jak důležitou roli hrají média a jejich prezentace západních kulturních standardů krásy v rozvoji hlídání si váhy u žen. Nejvýznamnějším příkladem těchto pozorování je etnografická studie provedená Anne Beckerovou na Fidži. Beckerová ve své studii zjistila, že poté, co se v letech 1995 až 1998 v zemi rozšířila západní média (charakteristická silným důrazem na vzhled a neustálým zobrazováním extrémně štíhlých modelek), 83 procent fidžijských dívek začalo pocítovat, že televize ovlivnila jejich postoj k váze a tvaru těla. U těchto dívek se po rozšíření západních médií v zemi začaly projevovat negativní postoje k vlastním tělům a objevila se i touha zhubnout (Becker, Burwell, Gilman, Herzog, & Hamburg, 2002). Stejně tak studie zaměřené na současná média zjistily, že média většinou zobrazují štíhlé ženy, což může vést k dojmu, že ideálem je právě velmi štíhlá postava (Katzmarzyk & Davis, 2001; Seifert, 2005; Sypeck et al., 2006). Je nutné zmínit, že takové vnímání ideálu krásy se může šířit prostřednictvím tradičních i nových médií (Jung & Forbes, 2010; Slater, Tiggemann, Hawkins, & Werchon, 2012; Swami, 2015; Yan & Bissell, 2014), což vede k jeho udržování, či dokonce prohlubování.

Vzhledem k těmto a dalším podobným zjištěním, které Thompson, Heinbergová, Altabeová a Tantleff-Dunnová (1999) zmapovali v přehledové studii, se právě sociokulturní přístup jeví jako relevantní rámec pro porozumění souvislostem mezi společenskými tlaky šířícími určitý ideál krásy a snahou zhubnout objevující se u mnoha žen. Obecně lze tuto sociokulturní perspektivu popsat jako „takový přístup k chápání lidského chování, který se soustředí na kulturní kontext a jeho vliv na chování lidí“ (Jackson, 1992, s. 35). Z tohoto úhlu pohledu se tedy západní hodnoty oslavující ideály krásy (typicky štíhlé, až hubené ženské tělo), důležitost fyzického vzhledu a strach z tloustnutí šíří světem především prostřednictvím obrázků a fotografií v médiích. Tato obrazová média se podílejí na rozvoji nespokojenosti s vlastním tělem i na tom, že si ženy hlídají váhu (Calogero, Broughs, & Thompson, 2007; Dittmar, 2008; Grogan, 2008; Jung & Forbes, 2010; Levine & Smolak, 2010; Soh, Touyz, & Surgenor, 2006; Thompson et al., 1999; Yan & Bissell, 2014). To by mohlo vysvětlovat, proč se většině žen žijících v západní kultuře líbí štíhlé tělo a proč se pokoušejí hubnout. Autoři jedné rozsáhlé studie provedené ve dvaceti šesti zemích s různými kulturami zjistili, že muži i ženy žijící ve městech považují za ideál ženského těla štíhlost, či dokonce velmi štíhlou postavu (Swami et al., 2010). Jiný mezinárodní průzkum

provedený ve dvaadvaceti zemích ukázal, že okolo 51 procent žen se snaží zhubnout (Wardle, Haase, & Steptoe, 2006).

Pokud se však na věc podíváme z vývojového hlediska, jsou postoje ke vzhledu vytvářeny již v raném dětství. Už dívky v předškolním věku dávají přednost štíhlému tělu a mají negativní postoj k větším tělesným rozměrům (Damiano et al., 2015; Fraňková & Chudobová, 2000; Harriger, 2015; Worobey & Worobey, 2014). Člověka v životě jako první ovlivňují rodiče a bylo zjištěno, že postoje rodičů ke vzhledu souvisí s tím, jaké tělesné rozměry jejich děti preferují. Například Damianová a kolegyně (2015) zjistily, že pozitivní postoj předškolních dívek ke štíhlému tělu souvisí s tím, že jejich matky si hlídají jídelníček (například omezují množství přijatého jídla s cílem udržet si váhu nebo zhubnout). Kromě rodiny se postupně stávají důležitým zdrojem sociokulturních vlivů média a vrstevníci (Dohnt & Tiggemann, 2006). Jak již bylo zmíněno, média šíří stereotypní obrázky a články, které propagují v zásadě nedosažitelný ideál štíhlého ženského těla, a odsuzují tak plnoštíhlost jako něco méněcenného (Greenberg & Worrell, 2005; Levine & Harrison, 2009). Užívání nových médií, jako jsou sociální sítě, poskytuje dívkám další možnost posilovat své postoje k tělesnému vzhledu (de Vries, Peter, de Graaf, & Nikken, 2015) a v některých případech i příležitost naučit se nové způsoby hubnutí (Rodgers, Lowy, Halperin, & Franko, 2016; Rouleau & von Ranson, 2011). Podobně jako rodiče mohou působit i vrstevníci, kteří dívkám poskytují zpětnou vazbu o fyzickém vzhledu. Vrstevníci mohou k hubnutí inspirovat, nebo mohou snahu zhubnout dokonce podporovat (Wang, Peterson, McCormick, & Austin, 2014). Sociokulturní vlivy pocházející od rodičů, vrstevníků a z médií spolu navzájem interagují a postupem času mohou mít i kumulativní efekt (například Kostanski & Gullone, 2007; Veldhuis, Konijn, & Seidell, 2014), což dále formuje postoje žen k jejich tělům.

Důsledkem těchto vlivů je, že ženy mohou přijmout způsob, jakým společnost definuje atraktivní postavu. Tento jev se nazývá internalizace (Thompson & Stice, 2001) a jejím následkem je vyšší pravděpodobnost výskytu chování spojených se snahou o změnu postavy. Studie zahrnující vývojové hledisko naznačují, že již dívky před pubertou přijímají společenské ideály krásy (například Blowers, Loxton, Grady-Flessner, Occhipinti, & Dawe, 2003; Sands & Wardle, 2003), přičemž během puberty se tento proces ještě posiluje (Suisman et al., 2014). To není nic překvapivého vzhledem k tomu, že dospívání může být pro dívky stresujícím obdobím. Jedním ze zdrojů stresu je právě jejich tělesná hmotnost. Kvůli fyzickým změnám v dospívání, i kvůli významu, který svému vzhledu připisují (Harter, 2000; Levine, Smolak, Moodey, Shuman, & Hessen, 1994), jsou dívky od počátku adolescence mnohem citlivější ke společenským názorům týkajícím se vzhledu než před nástupem adolescence. S fyzickými změnami, které doprovází i větší osobní autonomie nebo větší orientace na vrstevníky, souvisí rovněž změny ve vnímání vlastního těla (Krch & Csémy, 2009). Pokud dívka vidí diskrpanci mezi svým tělem a ideálním tělem, může reagovat například změnou jídelníčku, nebo dokonce rozvojem patologických stravovacích návyků či nadměrným cvičením (Krch & Csémy, 2009; Rašticová, 2009).

Jídelní návyky a držení diet v období vynořující se dospělosti

V období přechodu mezi adolescencí a dospělostí dívky a ženy stále čelí společenskému tlaku a začíná se projevovat kumulativní efekt přijatých společenských hodnot. To platí především pro ženy, které hodnotí fyzický vzhled jako velmi důležitý a začínají ke změně své postavy využívat radikální strategie. „Poselství médií je jasné: ‚Kdo není hubený, je nejen šeredný, ale i celkově méně hodnotný.‘ Toto poselství vnímají ženy, u nichž je krása jedním z hlavních měřítek úspěchu. Mají-li pocit, že neuspěly, cítí se mizerně a pokoušejí se hubnout“ (Pavlová, 2010, s. 46). Jasným důkazem svědčícím pro ochotu využít ještě radikálnější strategie ke změně postavy je, že záměrů využít služeb plastické chirurgie z čistě estetických důvodů přibývá nejvíce ve věkové skupině mezi 19 a 34 lety. Konkrétním příkladem může být zvětšení prsou. Tento chirurgický zákrok podstoupilo ve Spojených státech amerických například v roce 2014 1,2 procenta žen pod 18 let, zatímco u věkové skupiny 19 až 34 let se jedná o 50,5 procenta žen, což je mnohem více než u jiných věkových skupin (The American Society for Aesthetic Plastic Surgery, 2014). Dalším důkazem jsou rovněž výsledky sedmileté studie mapující období mezi dospíváním a ranou dospělostí, jejíž účastníci tvořili v rámci Spojených států amerických reprezentativní vzorek, které ukazují, že prevalence držení diet u žen vzrostla z 20,7 procenta na 27,3 procenta případů a nejextrémnější chování spojené s hubnutím (například zvracení) se více než ztrojnásobilo z 1,5 procenta na 5,8 procenta případů (Liechty & Lee, 2013).

Je pravdou, že během vynořující se dospělosti dochází k tělesným změnám, jako je například změna distribuce tuků v těle, zvýraznění vrásek nebo celulitida, které ovlivňují celkový vzhled a jsou v rozporu s kulturním ideálem krásy (Rašticová, 2009). Změna vzhledu může mít následně vliv na vnímání vlastní identity člověka (Kroger, 2007) a na vznik pocitů nespokojenosti s vlastním tělem (Field, Camargo, Taylor, Berkey, & Colditz, 1999). Z toho vyplývá, že pro ženy, které svou identitu a sebehodnocení odvozují od společenského ideálu krásy, mohou být tyto změny problematické (Kroger, 2007) a mohou vést ke hledání různých strategií, jak změnit svůj vzhled k lepšímu. Studie zabývající se obdobím vynořující se dospělosti skutečně naznačují, že explorační identity, což je klíčová součást tohoto období zahrnující zkoumání a zkoušení různých možností v mnoha oblastech života (Arnett, 2015), může ovlivnit postoj k tělesnému vzhledu. Navíc je možné, že někteří lidé jsou náchylnější k přijímání společenských norem týkajících se ideálu krásy, a to tehdy, pokud jim chybí jasně definované já (Vartanian, 2009).

Kromě výše zmíněných společenských tlaků čelí ženy ve vynořující se dospělosti několika vývojovým úkolům. Tyto úkoly hrají v jejich vývoji důležitou roli, protože se jedná například o osamostatňování se od rodičů a navazování trvalejších partnerských vztahů (Harter, 2012; Norona, Preddy, & Welsh, 2016). Z toho vyplývá, že mladé ženy upravují své stravovací návyky na základě změn ve svém životě, například podle pracovního režimu nebo rozvrhu na univerzitě či podle potřeb partnera nebo spolubydlících (ačkoli zatím nevíme, zda i v naší kultuře mají na stravovací návyky vliv spolubydlící). Nové zkušenosti mimo rodinu se mohou stát podnětem pro přezkoumávání hodnot, názorů a postojů spojených s jídelním a stravováním (Larson, 2007). Některé mladé ženy se například začínají samy

rozhodovat, jaké potraviny si koupí, a jednají na základě vlastních preferencí, finančních možností a možností lokální nabídky. Stejně tak si některé mladé ženy začínají tvořit svůj vlastní stravovací režim a stravovací návyky. Také se rozhodují, kde a s kým budou jíst a jak to bude při přípravě jídla a stolování vypadat u nich doma. Všechny tyto změny mohou ovlivnit příjem potravy, a to buď pozitivně směrem ke zdravému stravování, nebo negativně, tedy k nezdravému stravování (Larson, 2007). Pokud ke změnám ve stravování nebo k hubnutí dochází bez odborného dohledu, je potřeba tomuto chování věnovat zvýšenou pozornost. Díky nedávnému rozsáhlému průzkumu, který byl proveden ve Francii, bylo zjištěno, že ze všech žen, které se v uplynulých třech letech snažily hubnout, pouze 2,4 procenta mělo plán navržený odborníkem a pouze jedna třetina dodržovala doporučené složení potravy, včetně živin a vitamínů (Julia et al., 2014). Navíc se předpokládá, že někteří lidé, kteří se snaží hlídat si váhu, se soustředí hlavně na snížení kalorického příjmu, ale už nikoli na nutriční skladbu potravin (Lin, Gao, & Lee, 2013). Na tomto místě je vhodné zmínit případ jedné mladé ženy, která se snažila zhubnout nezdravým způsobem. Vynechávala jídla, navíc měla nedostatečný příjem základních živin (omega-3 nenasycené mastné kyseliny, železo, vitamín B12, zinek, jód nebo vápník). Podobné chování může zhoršit již existující zdravotní problémy nebo se stát základem závažnějších onemocnění v budoucnu. Mladé ženy mají například větší pravděpodobnost anémie (chudokrevnost) než muži, přičemž tento rozdíl mezi pohlavími je největší u věkové skupiny mezi 20 a 34 lety (Kassebaum et al., 2014). Přestože největší podíl nedostatku železa u anémie způsobují gynekologické potíže, bylo zjištěno, že i malnutrice (nedostatečný nebo nevyvážený příjem živin v potravě) s anémií souvisí (Kassebaum et al., 2014). Na základě tohoto zjištění je možné říci, že nezdravé stravovací návyky i nedostatečný příjem potravin se mohou podílet na vzniku či zhoršení anémie.

České ženy ve vynořující se dospělosti a jejich snahy o hubnutí

V období socialismu nebyl v Československu západní ideál štíhlého těla rozšířen, a chyběly tedy i společenské tlaky k jeho dosažení. Po pádu východního bloku v roce 1989 došlo v zemích, které byly jeho součástí, k rozvoji „tržní ekonomiky podle západního vzoru, společně s nevídanými změnami ve všech oblastech lidského života“ (Rathner, 2001, s. 86). Během devadesátých let začali lidé v bývalém Československu pociťovat dramatické změny, jejichž součástí byla rovněž transformace mediální sféry (viz Kettle, 1996). Po pádu socialistického režimu byla česká média čím dál tím méně omezována a česká společnost se otevřela západním médiím (Papezova, 2002), nastal také ekonomický boom v oblasti reklamy. Obraz žen v médiích se změnil (viz Kaneva & Ibroscheva, 2013) z „pečovatelky“ na „estetický objekt“ a zároveň se rozšířilo zobrazování oblečení v nejmenších velikostech a dietního jídla (odtučněné výrobky, výrobky se sníženým obsahem tuku atd.) (Pavlova, Uher, Dragomirecka, & Papezova, 2010). Zatímco v roce 1991 bylo v Československu známo jen několik diet a na trhu nebylo mnoho nízkokalorických potravinových náhražek, v následujících třech letech se toto číslo mnohonásobně zvýšilo (Krch, 1995). Došlo k rapidnímu růstu dietního průmyslu a k rozšíření kultu štíhlosti a strachu z obezity (Papezova, 2002).

Není proto překvapivé, že šest let po pádu komunismu bylo ve výzkumu zjištěno, že některé české ženy se snaží zhubnout především z estetických důvodů a kvůli nespokojenosti s vlastním tělem (Krch, 1995). Studie zabývající se tržními trendy ukazují už od roku 2000 prudký a stabilní nárůst spotřeby produktů na hubnutí, a to i navzdory negativním důsledkům celosvětové ekonomické krize v roce 2008 (Euromonitor International, 2014). Tržby z prodeje produktů určených k ovlivňování váhy se během posledních patnácti let více než zdvojnásobily, přičemž v roce 2015 za tyto výrobky Češi utratili okolo 359 milionů korun. Přípravky na hubnutí jsou nejoblíbenější kategorií, jelikož 50 procent tržeb z prodeje produktů určených k ovlivnění váhy pocházelo právě z této kategorie (Euromonitor International, 2015b).

Krch a Csémy provedli v roce 2009 studii, která se zabývala prevalencí symptomů mentální anorexie u české školní mládeže. Výsledky jejich studie naznačují, že chování, které je možné označit jako příznaky mentální anorexie, je poměrně časté už mezi dětmi na počátku dospívání, tedy okolo jedenácti let. Někteří účastníci studie se i přes svou nízkou váhu domnívali, že přibrat nepotřebují, nebo chtěli dokonce ještě zhubnout. Tato zjištění potvrzují předpoklad, že někdy možná až extrémní štíhlost je ve společnosti považována za atraktivní a žádoucí (Krch & Csémy, 2009). Obsahová analýza příspěvků dívek s poruchami příjmu potravy v diskusních fórech naznačuje, že mediálně šířený ideál krásy reprezentovaný velmi štíhlými těly může skutečně být jedním z rizikových faktorů pro rozvoj poruch příjmu potravy, jelikož dívky se snaží připodobnit herečkám či modelkám, které znají z těchto obrazových médií (Sládková & Vybíral, 2008). Podle Papezové (2002) jsou, nebo alespoň ještě nedávno byla, česká média po sametové revoluci charakteristická tím, že ze západních médií převzala články zaměřující se na tělo a propagující ideály krásy, ale už se nevěnují jiným ženským tématům. Pokud bychom srovnali ženské časopisy u nás a na západě, najdeme stejné množství obsahu zaměřeného na tělo, ale v našich časopisech budou chybět články s obecně ženskými tématy, která v těch západních jsou. Ženy a dívky jsou tedy prostřednictvím médií pro ně určených vystaveny především reprezentaci a propagaci štíhlých těl. Novák (2007) zjistil, že dívky mladší dvaceti let jsou k těmto vlivům náchylnější, ženský štíhlý ideál krásy přijímaly mnohem snadněji než starší dívky a ženy. Uvažuje nad tím, že tento jev souvisí s obdobím dospívání a typickým chováním v tomto období, tedy s konformitou s vrstevníky nebo například s citlivostí k hodnocení od okolí. Nabízí se však otázka, zda se v době, kdy je po období dospívání relevantní hovořit ještě o vynořující se dospělosti, které již bylo popsáno výše, tato zjištění stále platí. Také je otázkou, zda u těchto dívek přijímání štíhlého ideálu nepřetrvává i ve starším věku.

V tomto kontextu jsme v roce 2012 zahájili projekt Cesty do dospělosti, longitudinální studii zaměřenou na psychosociální vývoj mladých lidí ve věku mezi 18 a 29 lety v České republice (Macek et al., 2016). Za účelem dále zkoumat fenomén hubnutí v České republice jsme se účastníků (v roce 2014) ptali na jejich pokusy o držení diet a hubnutí. Konkrétně jsme se účastníků zeptali: „*Kolikrát jste v posledních dvanácti měsících (tj. od loňského jara) držel(a) nějakou dietu?*“ a dle doporučení pro dotazníkový design (Oppenheim, 1992) jsme pojem dieta

naším účastníkům definovali jako „změnu v jídle či jídelníčku s cílem zhubnout“. Pro analýzy, které zde prezentujeme, jsme následně pracovali pouze s daty získanými od žen. Stejně jako v předchozích studiích (Loth, MacLehose, Bucchianeri, Crow, & Neumark-Sztainer, 2014) jsme následně účastnice označili jako „dietářky“, pokud odpověděly, že v posledním roce alespoň jednou držely dietu. Pro přehledný popis byly ty, které držely dietu v tomto období alespoň pětkrát, klasifikovány jako chronické dietářky. Dále byla účastnicím položena otázka: „*Dělal(a) jste v uplynulých dvanácti měsících (tj. zhruba od loňského jara) některou z následujících věcí s cílem udržet si váhu nebo zhubnout? Pokud jste něco z následujícího dělal(a), ale ne kvůli váze, třeba ze zdravotních důvodů, odpověďte ,ne‘.*“ Tuto otázku jsme položili za účelem zjistit frekvenci nejčastějších nezdravých způsobů hubnutí u žen (viz Tabulka 6.1), a to včetně extrémních praktik (tj. užívání léků na hubnutí či projímadel, zvracení).

Tabulka 6.1. Frekvence nezdravých způsobů snižování váhy u mladých žen v ČR

<i>Nezdravé způsoby snižování váhy</i>	N = 798
Vynechávání jídel	18,20 %
Konzumování velmi malého množství jídla	15,60 %
Užívání potravinových doplňků (prášky, speciální nápoje)	10,60 %
Držení diet s vysokým obsahem bílkovin a nízkým obsahem sacharidů (například Atkinsonova dieta či jiné)	4,60 %
Hladovění	4,00 %
Kouření většího množství cigaret	3,70 %
Léky na hubnutí	1,70 %
Vyvolávání zvracení	0,90 %
Užívání projímadel	0,10 %

V našem výzkumu jsme zjistili, že 41 procent žen v období vynořující se dospělosti drželo v posledním roce alespoň jednu dietu a 33 procent žen uvedlo minimálně jeden typ nezdravého způsobu snižování váhy. V Tabulce 1 je vidět, že nejčastější nezdravou cestou ke snížení váhy je vynechávání jídel nebo konzumace velmi malého množství jídla. Tyto dvě kategorie v součtu tvoří 33,8 procenta případů. 8,5 procenta žen ze všech účastnic výzkumu bylo označeno jako chronické dietářky. 2,5 procenta žen uvedlo, že za poslední rok zkusily aspoň jeden extrémní způsob hubnutí. Celkově lze na základě těchto výsledků říci, že mnoho českých žen se snaží zhubnout, ale bohužel velká část z nich to dělá nezdravým způsobem, který může ohrozit jejich zdraví.

Doporučení pro zákonodárce a jiné zúčastněné strany v oblasti zdravotnictví a veřejného zdraví

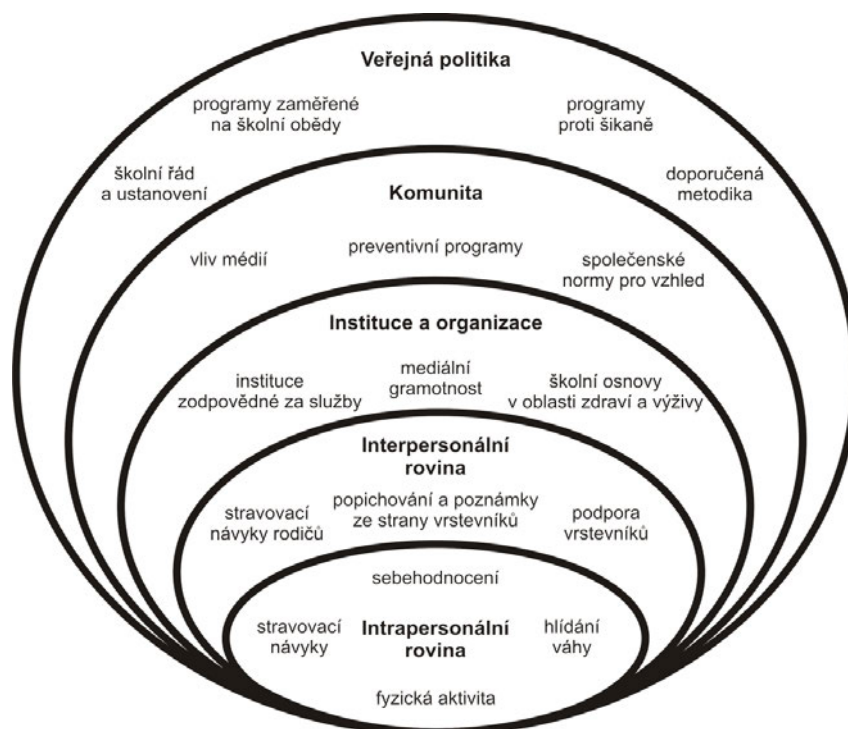
Jak již bylo zmíněno, výzkumy ukazují, že jen málo dospělých žen pokoušejících se zhubnout tak činí ve spolupráci se zdravotnickým odborníkem (Julia et al., 2014). Podobně jako v jiných výzkumech provedených v zahraničí (například Kruger, Galuska, Serdula, & Jones, 2004; Liechty & Lee, 2013) jsme i v naší studii zjistili, že mnoho mladých českých žen se snaží zhubnout nezdravými způsoby, jako je vynechávání jídel, ale i mnohem extrémnějšími cestami, například vyvoláváním zvracení. Vzhledem k tomu, že takovéto chování může vést k nedodržování doporučeného složení potravy a může mít v dlouhodobém horizontu negativní zdravotní následky, je nutné v oblasti veřejného zdraví zavádět intervence s cílem zamezit potenciálním zdravotním problémům spojeným s nezdravým hubnutím.

Někteří autoři doporučují v oblasti preventivních aktivit užívat širší přístup. Příkladem může být zaměření na zdravý životní styl místo soustředění se pouze na váhu (například Tylka et al., 2014). Výzkumy skutečně ukazují, že sdělení zaměřené na váhu mohou vyvolat obavy spojené s naší hmotností a také stigmatizaci na základě tělesné hmotnosti. Proto se doporučuje zavést ekologičtější přístupy (Pinhas et al., 2013). Je tedy nutné zavádět preventivní programy, které jsou založeny na důkazech z různých oborů a jež zahrnují různé postupy cílené na zvyšování a podporu životní pohody lidí (Levine, McVey, & Piran, 2014). Lze najít několik příkladů zavedení podobných integrativních preventivních programů, běžné jsou třeba programy, které zahrnují prevenci poruch příjmu potravy i obezity najednou. Poukazují především na sdílené rizikové faktory těchto potíží, například na nespokojenost se svým tělem a nezdravé hubnutí (například Massey-Stokes, Barton, Golman, & Holland, 2012; Mazzeo, Gow, & Palmberg, 2015).

Dalším důležitým doporučením je, že by se intervence měly soustředit na ty věkové skupiny, u kterých jsou pokusy o hubnutí spojeny s vyšším rizikem vzniku vážných zdravotních potíží, například se vznikem poruch příjmu potravy. Mnoho preventivních programů je cíleno na děti a dospívající, jelikož epidemiologické studie ukazují, že prvním rizikovým obdobím pro rozvoj poruch příjmu potravy (a především mentální anorexie) je věk okolo čtrnácti let (Keel, Eddy, Thomas, & Schwartz, 2010). I podle longitudinálních výzkumů dvojčat je období mezi ranou a střední adolescencí „kritickým obdobím pro vznik genetické náchylnosti k poruchám příjmu potravy“ (Klump, Burt, McGue, & Iacono, 2007, s. 1409). Z těchto důvodů se doporučuje zaměřovat preventivní programy na období rané adolescence a především na dívky s vyšším rizikem rozvoje poruch příjmu potravy. To jsou například ty dívky, které jsou při držení diet velmi striktní. Cílem je maximalizovat preventivní snahy (Rohde, Stice, & Marti, 2015). Nicméně na základě výsledků epidemiologických studií a studií dvojčat bylo identifikováno i druhé rizikové období pro rozvoj poruch příjmu potravy. Jedná se o období pozdní adolescence, věk kolem osmnácti let, a proto bychom měli pozornost v rámci preventivních programů věnovat také ženám a dívkám v období pozdní adolescence a vynořující se dospělosti (Fairweather-Schmidt & Wade, 2015; Keel et al., 2010).

V neposlední řadě je důležité zmínit, že intervenční programy by měly být zacíleny na rizikové faktory, například na obavy o vzhled, nevyváženou stravu, vysokou míru internalizace ideálu krásy, nízké sebehodnocení, genetické faktory a další (viz Thomas, Schwartz, & Brownell, 2010). S ohledem na skutečnost, že existuje mnoho vlivů podněcujících tyto faktory, je možné použít k nalezení vhodných intervenčních strategií ekologické modely (například Bronfenbrenner & Morris, 2006). Příkladem může být socioekologický model navržený Diannou R. Neumark-Sztainerovou, který obsahuje několik sfér vlivu, přičemž každá z nich zahrnuje několik faktorů ovlivňujících potíže s tělesnou hmotností a s příjmem potravy (Neumark-Sztainer, 2005). Na základě této, ale i jiných prací Massey-Stokesová a kolegyně (2012) ukázaly, jak lze ekologický model využít k prevenci poruch příjmu potravy u dětí a adolescentů (viz Obrázek 6.1). Tento ekologický přístup i konkrétní příklady intervencí je možné aplikovat v oblasti veřejného zdraví. Cílem je nalezení vhodných strategií ke snížení možných negativních důsledků hubnutí u mladých žen.

Obrázek 6.1. Ekologický model aplikovaný na prevenci poruch příjmu potravy u dětí a dospívajících (Massey-Stokes et al., 2012; upraveno)

Nicméně vzhledem k výše nastíněnému integrativnímu přístupu doporučujeme brát v úvahu i jiné faktory, které mohou ovlivnit stravování a pro něž existují přesvědčivé argumenty. Tyto faktory jsou však při plánování intervencí v oblasti veřejného zdraví často přehlíženy. Prvním příkladem přehlíženého faktoru mohou být materialistické hodnoty a konzumerismus, což je stav vyspělé společnosti, ve které se prodává a kupuje velké množ-

ství zboží (Consumerism, n.d.). Materialismus je spojován s hledáním dokonalého těla, s potížemi s identitou (například sebevyjádření prostřednictvím spotřeby) a v důsledku toho i s nižší životní pohodou (Dittmar, Bond, Hurst, & Kasser, 2014; Dittmar, 2008). Jak již bylo řečeno, vynořující se dospělost je vývojovým obdobím, které je charakteristické exploračí vlastní identity (Arnett, 2015), přičemž ti, kterým chybí jasně definované já, mohou být náchylnější k přijímání společenských norem ideálu krásy i k usilování o dosažení tohoto ideálu (Vartanian, 2009). Proto tedy mohou intervence zaměřené na mladé ženy podporovat společensky zodpovědnou (trvale udržitelnou) spotřebu, která nám může pomoci lépe si uvědomit naši roli spotřebitele ve společnosti i to, že máme podíl na negativních důsledcích, který má konzumerismus na naši planetu a všechny její obyvatele. Existují příklady iniciativ, které se snaží propagovat trvale udržitelnou spotřebu (Fischer, 2013). Vzhledem k tematické blízkosti by tyto snahy mohly být propojeny s iniciativami zaměřenými na podporu zdravých stravovacích návyků, na orientaci ve výživových hodnotách a živinách a na zdravé stravování (například Brooks & Begley, 2013; Carbone & Zoellner, 2012; Katz et al., 2011; Vaitkeviciute, Ball, & Harris, 2015), na intuitivní a všímavé stravování, které je založeno na záměru pečovat o sebe a věnovat pozornost jídlu, jeho chuti a jeho vlivu na naše tělo (například Lofgren, 2015; Schaefer & Magnuson, 2014) a na pozitivní vnímání těla (například Cook-Cottone, 2015).

Závěrem

Pokusy o hubnutí jsou u žen v období vynořující se dospělosti velmi časté. Toto chování může souviset s kumulativním efektem společenských tlaků a se zvnitřněním společenského ideálu krásy, stejně jako s hledáním identity v tomto období. Nezdravé způsoby kontrolování váhy a hubnutí mohou vést ke zdravotním problémům, a proto jsou intervenční programy v oblasti veřejného zdraví důležité. Je vhodné, aby se tyto intervence zaměřovaly spíše na podporu zdravého životního stylu než pouze na váhu samotnou, protože tyto obsahy mohou vést k zaujetí vlastní váhou a k obavám s ní spojeným. Dále by intervence měly vycházet z integrovaného přístupu, který sdílí, a tím usnadňuje snahu preventivně předcházet širšímu okruhu chování a situací spojených se zdravotními riziky.

Bikulturní zkušenost a její vliv na identitu mladých Vietnamců v České republice

MAI HOA NGUYENOVÁ & JAN ŠIRŮČEK

Ačkoli jsou Vietnamci jednou z největších národnostních menšin u nás a druhá generace původních přistěhovalců již dospěla a začíná zakládat rodiny, skutečnost, že se jimi psychologická odborná literatura v Česku téměř nezabývá, může být stále opakována jako mantra. Přitom právě v případě druhé generace (těch, kteří se již v Česku narodili), respektive jedenapůlté generace Vietnamců (těch, kteří se sem s rodinou přistěhovali během dětství či dospívání) badatelům nemůže překážet jazyková bariéra. Tito mladí lidé totiž díky svému vyrůstání v českém prostředí zdatně ovládají nejen jazyk, ale také si osvojili mnoho znalostí, které s místním kulturním povědomím souvisí. Zároveň se však odmalička setkávají s kulturou, která s tou českou může stát v příkrém kontrastu – s kulturou vietnamskou, pocházející ze země mnoho tisíc kilometrů vzdálené. Jak lze tuto bikulturní zkušenost charakterizovat? A jak může ovlivnit formování identity těchto mladých lidí, kteří na prahu dospělosti přemítají nad podobnými otázkami jako jejich čeští vrstevníci – tedy kým jsou a kam patří? Těmito otázkami se kromě samotných Vietnamců zabývali rovněž autoři této kvalitativní studie, jež má vzhledem ke stavu psychologické odborné literatury v tuzemsku explorativní charakter a představuje příspěvek k možné diskusi nejen na téma mladých Vietnamců, ale také o životě a integraci cizinců v naší zemi obecně.

Výzkumu, který tato kapitola shrnuje, se účastnilo osm mladých Vietnamců a Vietnamek, pocházejících z různých měst v České republice. Všichni se v České republice buď narodili, nebo sem přicestovali před sedmým rokem věku, přičemž patřili do věkové skupiny, již lze označit za vynořující se dospělost (mezi 18 až 25 lety). Mnoho mladých lidí tráví tuto dobu studiem na vysoké škole, a to bez výjimky platilo také pro respondenty tohoto výzkumu. Společná etnicita, tj. oba rodiče vietnamského původu, zaručovala, že respondenti budou sdílet podobnou zkušenost s vyrůstáním ve velmi odlišném kulturním prostředí, než je to majoritní, v prostředí, které jejich rodiče a také další členové komunity vytvořili na základě toho, co si ze své původní vlasti pamatují.

Rodiče respondentů emigrovali z vlasti v posledních dvou dekadách minulého století. Česká republika zaznamenala dvě největší vlny vietnamské imigrace – v sedmdesátých letech, spojených s ukončením vietnamsko-americké války, a po sametové revoluci, kdy přestaly platit bilaterální smlouvy mezi dřívější Československou socialistickou republikou a Vietnamskou socialistickou republikou. Původně sem Vietnamci přijížděli, aby získali profesní zkušenosti a vzdělání v klíčových oborech, nezbytných pro obnovu jejich válkou zničené

domoviny. Po uplynutí dohodnuté doby odjížděli zpátky, ačkoli později zde vyvíjeli ekonomické aktivity nad rámec pracovní doby, aby se domů vraceli v lepší situaci, tedy lépe ekonomicky zabezpečení. Po roce 1989 se řada Vietnamců usídlila v Česku natrvalo a přestěhovala sem část svých rodin (Martínková, 2008).

Své ekonomické aktivity provozují s cílem uživit svou rodinu v České republice, zabezpečit své potomky a rovněž své staré rodiče ve Vietnamu (Brouček, 2003). Rodina je vskutku centrální hodnotou, která souvisí nejen s často praktikovaným kultem předků, jímž si Vietnamci připomínají význam a důležitost zesnulých rodinných příslušníků, ale také například s dědictvím konfuciánského myšlení, jež klade důraz na dodržování hierarchického uspořádání v rodině, prokazování úcty starším a péči o mladší (Kocourek, 2001). Lepší podmínky pro život dětí mohou být hlavní motivací, proč se Vietnamci rozhodli emigrovat z rodné země a zároveň proč se v cizí zemi rozhodli zůstat, ačkoli původně přijeli pouze vydělat peníze. Uvědomují si, že po delší době strávené mimo Vietnam může být přivykání na způsob života ve vlasti velmi obtížné (Brouček, 2003).

Stejný důvod – tedy blaho dětí – však může mít i zcela odlišné rozhodnutí, tedy odjet do Vietnamu natrvalo, případně tam dokonce děti zanechat. Je pro ně sice důležité, aby jejich děti dostaly ty nejlepší možné příležitosti a vzdělání a aby se dokázaly v českém prostředí co nejsnadněji pohybovat, proto je intenzivně vedou ke studiu. Zároveň si však považují tradice, hodnot a zvyků ze země svých předků. Pevná víra, že jejich potomkům může nejlépe prospět výchova v zemi a národě, kde sami vyrůstali, tak může vietnamské rodiče vést k podobným neobvyklým krokům (Martínková, 2008; Hofírek & Nekorjak, 2009). I ti, kteří se k těmto krokům nerozhodnou, se ovšem mohou maximálně snažit vychovávat děti v souladu s vietnamskou kulturou a smýšlením. Nejčastěji se respondenti setkávali s požadavkem na výborný prospěch ve škole, který ve Vietnamu může usnadnit přístup na vysokou školu i získat lepší zaměstnání, což v České republice tolik neplatí; lze tak vysvětlit stereotyp pilných žáků a jedničkářů, který je spojen s vietnamskými dětmi. Zároveň se od nich očekávalo určité genderově specifické chování – děvčata neměla chodit večer ven, na návštěvách mají povinnost pomáhat v kuchyni, všichni se musí chovat velmi skromně atd. Respondenti museli dodržovat některé tradice a pověry (na nejdůležitější svátek lunárního Nového roku nesmí vstoupit do domu jako první žena, jinak by rodině přinesla neštěstí) a usilovat o plynulou znalost vietnamštiny. Rodiče také preferovali, aby si jejich potomek našel partnera stejné národnosti.

Taková a podobná stanoviska se mohla často lišit od české kultury, s níž se mladí Vietnamci setkávali všude mimo domov, a byli s ní tedy v mnohem intenzivnějším kontaktu než jejich rodiče (Hofírek & Nekorjak, 2009). Mnohým z nich ji už v dětství přiblížily takzvané české babičky, zpravidla starší ženy, jimž vietnamští rodiče svěřovali své potomky na hlídání, když byli příliš zaneprázdnění prací (Brouček, 2003). Zatímco v českém prostředí většinou nemají mladí Vietnamci problémy, s kulturou svých rodičů nemusí být navzdory rodičovské snaze tak sžití. Řada příslušníků mladší generace zcela neovládá vietnamštinu a chybí jim znalosti týkající se jejich národa (Martínková, 2008). I to, co z kulturního dědictví svých rodičů znají, však může ostře kontrastovat s českou kulturou a stát se zdrojem nejen mezigeneračních, ale i vnitřních konfliktů. Vyrůstáním ve dvou odlišných kulturách si totiž člověk

tyto kultury i hlasy jejich příslušníků zvnitřňuje; a jsou-li mezi nimi velké rozdíly nebo pokud se jejich příslušníci dokonce staví proti sobě, může to přispívat k pocíťované disharmonii mezi kulturními identitami člověka (Benet-Martínez & Haritatos, 2005).

Integrace bikulturní identity

Kulturní identita zahrnuje určitý náhled na svět, hodnoty, normy, cíle a charakteristiky, sdílené příslušníky určité kultury, které dále ovlivňují chování a prožívání jedince (Taylor & Louis, 2004). Podobně jako teorie sociální identity, z níž vychází, se zakládá na předpokladu, že skupiny lidí, kam patříme, hluboce ovlivňují to, jak se na nás dívají ostatní, a také to, jak vnímáme sami sebe (Hogg, 2003). Od svého členství v nich odvozujeme určité charakteristiky sebe sama (Taylor & Moghaddam, 1994), a proto je dle klasického výkladu Tajfela a Turnerova (2004) pro nás důležité zachovat pozitivní hodnocení těchto skupin.

Bikulturní jedinci se mohou ke svým dvěma kulturním kontextům stavět různým způsobem – mísit pro sebe jejich reprezentace (fúze), což může někdy vést ke vzniku nové kultury, či „přepínat“ je, přecházet mezi nimi (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993). Martínková (2008) a Brouček (2003) dokládají případy mladých Vietnamců, kteří se uchylují ke strategii „dvojího života“ – zatímco doma a v komunitě se snaží vyhovět pravidlům východní kultury, ve škole a mezi kamarády se chovají jako jejich čeští vrstevníci. Alternace a fúze však nemusí být strategiemi chování jedince, nýbrž odlišnými aspekty bikulturnosti jako takové – zatímco alternace asociuje spíše behaviorální aspekt, smíšenost (fúze) odkazuje k charakteristice identity. Benet-Martínez, Leu, Lee a Morris (2002) se proto zaměřili na intraindividuální rozdíly u bikulturních jedinců. Jejich konstrukt *integrace bikulturní identity (bicultural identity integration, BII)* se skládá ze dvou dimenzí: a) kulturní smíšenost (versus oddělenost) a b) kulturní harmonie (versus konflikt). Zatímco smíšenost zachycuje míru překrývání se mezi dvěma kulturními identitami jedince a reprezentuje behaviorální komponenty bikulturnosti, harmonie popisuje to, nakolik člověk vnímá mezi těmito identitami konflikt anebo kompatibilitu, což je afektivní složka integrace kulturní identity (BII). Tato integrace zdůrazňuje subjektivní zkušenost bikulturního člověka, jeho vlastní vnímání vztahů mezi oběma kulturami a internalizovanými já, které z nich vyrůstají, nikoli „vnější“, objektivní rozdíly mezi kulturami (Benet-Martínez & Haritatos, 2005).

Právě konfliktní vztah mezi vlastními kulturními identitami může být jedním z vysvětlení, proč některé mladé Vietnamce frustruje vnímaná neschopnost kamkoli se zařadit nebo se identifikovat se svými dvěma kulturními kontexty. Jak doslova píše blogerka MyColourfulLife7 (2014): „Jsem Vietnamka. Narodila jsem se v Čechách. A at' jdu kamkoliv, tak nikam nepatřím.“

V adolescenci a vynořující se dospělosti je totiž hledání vlastního místa ve světě jednou z hlavních otázek, kterou se mladí lidé v industrializovaných společnostech začínají zabývat. V období, kdy ještě nemusí přijmout závazky dospělosti, mnoho z nich pocíťuje potřebu ujasnit si, kým jsou a co chtějí, a experimentovat s rolami, jež se jim nabízejí (Arnett, 2004). Potvrzuje se tak stále větší důraz na hledání „pravého já“ v těchto společnostech (Macek, 2003). Zatímco během adolescence mladí lidé bydlí u svých rodičů a chodí do školy, během

následujících let to již nemusí být nutností. Vynořující se dospělost nabízí největší prostor pro exploraci identity v oblasti milostného života, práce a názorů, mimo jiné i proto, že většina lidí odchází na univerzitu, začíná pracovat a osamostatňuje se od rodičů. Nestabilita, střídání zaměstnání či partnerů, cestování a stěhování jsou pro toto období charakteristické (Arnett, 2000). I po jeho skončení však nemusí být otázka hledání identity uzavřena – současná psychologie celoživotního utváření na ni nazírá jako na proces, jenž navzdory svému počátku v adolescenci končí až okamžikem smrti (Macek, 2003).

Mladí Vietnamci jsou svými rodiči často motivováni ke studiu na vysoké škole, nejlépe oborů považovaných ve vietnamské společnosti za prestižní. Vzhledem k často citované přísné výchově (Martínková, 2010) pro ně příslovečná svoboda, která provází studentská léta, může nabývat jiného významu než pro českou majoritu. Jak tedy tyto možnosti a celoživotní zkušenost s odlišnými kulturami mohou přispět k formování identity svých nositelů v době, jež se vyznačuje velkou svobodou a malou nutností přijímat závazky?

Bikulturnost jako přizpůsobení

V rozhovorech s osmi mladými Vietnamci z různých koutů republiky byla prostřednictvím tematické analýzy nalezena tři stěžejní témata. *Bikulturnost jako přizpůsobení*, „české“ a „vietnamské“ jako opačné póly a *bikulturnost jako aktérství* zachycují nejen flexibilní aspekt bikulturnosti, ale také porozumění a významy, které respondenti svému „světu“ přisuzují, a rovněž jejich vlastní aktivní roli v ovlivňování tohoto světa.

Bikulturnost spočívá nejen v přizpůsobení se odlišným kulturním kontextům a v chování, které je s nimi konzistentní, ale také v identifikaci s těmito kontexty (Schwartz & Unger, 2010). Lidem, kteří je v danou dobu obklopují – pro ně osobně členové významné společnosti –, připisovali respondenti zásadní vliv na utváření vlastní osobnosti, včetně toho, která kultura je jim bližší, s níž se více ztotožňují. Záleželo zde nejen na respondentově vztahu k této skupině lidí, ale také na jejím kvantitativním zastoupení – zda v daném období pro něj tvořila vnímanou většinu. Vliv dané skupiny, ať už šlo o rodinu a vietnamskou komunitu, nebo českou společnost, mohl být umocněn nepřítomností blízkých z druhé skupiny. Pro Cuonga seznámení se s takovými lidmi představovalo zlom v jeho kulturní orientaci:

„A jaké to bylo pro tebe... vyrůstat v české kultuře? Nebo...“

Cuong: *„No takhle. Rodiče hodně ctíli ty vietnamský tradice, takže jako... Když jsem byl mladej, tak jako jsem v tom žil... Byl jsem víc Vietnamec, protože víš co. S Čechama jsem se moc nestýkal, jenom ve škole. A rodiče mě učili, co oni znaj – z Vietnamu. No a potom časem... asi kolem osmý, devátý třídy, jsem začal chodit s kamarádama na ty oslavy a tak, na český věci. Tak jsem poznal trochu českou kulturu. A ta se mi hodně líbila. (smích)“*

Období, kdy respondenti inklinovali k té či oné kultuře, se mohla střídát. Nguyet Anh toto střídání pomohlo ujasnit si, co pro ni každá z kultur znamenají, přičemž nyní se její vztah k oběma z nich vyrovnal. Zároveň byla jednou z těch, kteří si všimli svého rozdílného projevoování se i pocitování a uvažování v obou kulturních, ale i jiných společenských kontextech. William James toto nazval mnohonásobným self-systémem reprezentací, z nichž

každá sdružuje specifické seberelevantní informace, které si člověk v určitých sociálních kontextech asociuje (Roberts & Donahue, 1994).

Někteří respondenti měli pro tato self dokonce i jméno. Vzhledem k tomu, že jejich vietnamské jméno bývá pro Čechy obtížně vyslovitelné, volili si participantů české či počeštěné přezdívky. Ty se pak staly, stejně jako jejich vietnamská jména, symbolem určitého typu chování, uvažování a emočního ladění. Nguyet Anh rozlišovala mezi tím, kdy vystupovala jako Nguyet Anh a kdy jako Aňa:

„Takže jak bys popsala tu Anh? Nebo sebe jako Anh.“

Nguyet Anh: *„Taková, jako že si strašně hodně hledí, co říká, hlavně mezi dospělými. Jako... zakřivená není, ale jako že by byla výřečná, to taky ne. [...] Jako že ta Aňa, která se nezná s těma lidma, je docela podobná s tou Nguyet Anh, co je mezi dospělými. Prostě je tam taková rezerva.*

[...] Teďka jsem asi víc ta Aňa, no. Nejsem tak často doma. Nebo jako jsem hodně často doma, ale ne tak často... a víc se stýkám s těma Čechama, tak určitě ta Aňa, no.“

„A jaké to pro tebe je, být víc ta Aňa?“

Nguyet Anh: *„Hm... Neřekla bych, že zrovna osvobozující, to až tak dramatický ne... ale jako cítím se víc otevřenější a je to příjemnější...“*

„České“ a „vietnamské“ jako vzájemně vylučné významy

Alenka, jež má podobnou zkušenost jako Nguyet Anh, si uvědomuje, jak rozdílná její self mohou být, avšak nepocítuje mezi nimi rozkol – ví, že je spojuje náležení k jakémusi globálnímu já, že „se všechny už dlouho znají“. Proč však i přesto v sobě pocítuje rozpolcenost? Proč hovoří o tom, že ji vietnamská a česká kultura dokážou ještě víc vyvést z rovnováhy (viz dále)?

Odpověď možná nalezneme v tom, jak někteří respondenti rozumí vztahu mezi svými dvěma „světy“ – vietnamským a českým. Chápu je jako určité materie, které mají „v sobě“ obsaženy, a v závislosti na množství té či oné se mohou definovat více či méně jako prototypičtí zástupci jednotlivých národů na kontinuu mezi českým a vietnamským pólem. V tomto kvantitativním pojetí respondenti počítají s jakýmsi neměnným „celkovým množstvím“, v jakém si může člověk internalizovat kultury. Znamená to tedy, že pokud se označují *více* jako příslušník jednoho národa, jsou *méně* příslušníky toho druhého:

Ly: *„[...] proto já si o sobě myslím, že jsem spíš víc Češka než Vietnamka.“*

Chápání „českého“ a „vietnamského“ jako kontrastujícího pramení zřejmě z neustálého porovnávání jejich životních kontextů. Setkali se s mnoha situacemi, kdy něco, co bylo v jedné kultuře žádoucí, mohlo být v druhé zapovězeno. Vznik vzájemně se vylučujících, a tedy nekompatibilních reprezentací je tak nasnadě.

Převládajícím pocitem v příbězích respondentů byl pocit odlišnosti – přičemž nejviditelnějším zdrojem byl jejich asijský vzhled. Kvůli němu někteří věří, že se nikdy nebudou moci zcela zařadit mezi Čechy. Vzhled ovšem není jediné kritérium, neboť těmto respondentům zároveň chybí pocit náležení k Vietnamcům. Adriana je jednou z nich:

Adriana: *„A u Vietnamců vím, že tam jsou prostě taky nějaký věci, který... prostě... jsem ovlivněná tou českou kulturou a tak. Takže tam taky nebudu úplně stejná jako jiný Vietnamci.“*

Svou odlišnost od národa svých rodičů mohli nejvýrazněji pocítit během návštěv ve Vietnamu, kam se jezdí zpravidla za rodinou. Místní dokázali hned poznat, že tito mladí lidé přijeli z ciziny – ať už podle přízvuku, problémů s jazykem nebo netypického chování. Podle Nguyet Anh Vietnamci ve Vietnamu označují Vietnamce (zvláště mladou generaci) v České republice jako *đàn* – pomalé, apatické a hloupé. Tento výraz se mimo jiné používá pro označení mentálně retardovaných lidí.

To, co respondenty od obou prostředí odlišuje, je však zároveň sblížuje s jinými lidmi, kteří se rovněž pohybují na hranici mezi českým a vietnamským „světem“. Podle Hong Hanh je to nejen neevropský vzhled, ale i podobné zkušenosti s rodiči, tradice, které každá rodina dodržuje, vyrůstání v „cizí“ zemi a tak dále. Zároveň dodává, že této zkušenosti nemusí porozumět pouze mladí Vietnamci v Česku, ale i potomci jiných cizinců:

Hong Hanh: „*Ted'ka moje hodně blízká kamarádka je třeba černoška. (smích) Protože máme taky určité společné věci nebo společné smýšlení tím, že jsme jakoby děti imigrantů.*“

„*Takeže ona už se tady narodila?*“

Hong Hanh: „*Ona už se tady narodila, ale jako je na ní fyzicky vidět, že je jiná.*“

Jestliže jsem však jiný než jedna nebo druhá skupina lidí, s nimiž se nejčastěji stýkám, kým pak jsem? Pocit odlišnosti totiž respondenty vedl k přemítání nad tím, že se nemohou vlastně definovat ani jako Vietnamci, ani jako Češi. K tomu by se potřebovali považovat za prototypičtější zástupce ať už jednoho, nebo druhého národa, jak se jim zdá většina jiných lidí, které potkají, včetně vlastních rodičů. Jak se tedy mají nazývat? Pro tuto část jejich identity, zvnitřněné části dvou kultur, zatím někteří ještě nenašli pojmenování. Tato nejistota sebe sama možná přispívá k pocitu nestability a vratkosti a rovněž tlak na přizpůsobení se a snaha stát se plnou součástí „vietnamského“ nebo „českého“ prostředí vede k pocitu rozpolcenosti:

Alenka: „*Prostě mně přijde jako dobrý, aby si člověk našel nějakou harmonii, aby prostě nebyl rozpolcený z toho. Což... někdo jako třeba není, že jo, někdo ví, jak to má, ale... může to někdy mít takový... že člověk se někdy ztrácí i sám... v tom světě. A... je to strašně taková malá stabilita, protože když... vlastně tady ta kultura, tady ty věci, to dělají taký zázemí, že jo. A když člověk má ty zázemí dvě, ale jako balancuje na obou, tak má pořád strach, že uklouzne. Že by bylo dobrý najít nějakou rovinu, aby obě ty podlahy prostě... se nekolíbaly. I když jako... možná je to na celý život, možná pořád jako budeme, že jo, objevovat, zjišťovat novy věci a tak.*“

Socializační teorie Bergera a Luckmanna (1999) mohou poskytnout užitečný náhled na problém identity, ačkoli náležejí do oboru sociologie. Pocit vratkosti a nestability může v participantech vyvolat i samotná alternace subjektivních realit čili vietnamského a českého prostředí. Mladí Vietnamci by z jejich pohledu byli nuceni neustále procházet procesem identifikace se subjektivní realitou (tedy její přijetí a zvnitřnění) a procesem zrušení identifikace a alternace, jež jsou údajně doprovázeny citovými krizemi.

Ne všichni si však připadají rozpolcení a stísnění. Chung kupříkladu možnost života ve dvou kulturách oceňuje a stejně tak si váží možnosti tyto dva kontexty srovnávat. Moci si vybrat, kde, s kým a jak bude žít, případně kam se uchýlit, když se mu nebude v jednom kontextu dařit, vidí jako výhodu.

Ti, co o nemožnosti zařadit se někam přemýšlejí, vidí jedno z možných východisek v integraci obou kultur do jednoho celku, do své vlastní kultury. Adriana kupříkladu označuje svou zkušenost jako „vlastní styl pocitování toho, kdo jsem“. Alenka uvažuje o vzniku jakési hybridní kultury, která by obsahovala prvky z obou původních:

Alenka: „*A... tady ty dvě kultury jsou jakoby další věc, která mě jakoby víc dokáže rozpolit, no a já nevím, no, já prostě se snažím, to už jsem asi říkala, si vzít něco, co mi dala ta vietnamská kultura, něco, co jakoby můžu najít zase v český... a já nevím, jestli z toho něco udělat nebo si to vzít... a vzít si to za svoje hodnoty a mít... mít jako třetí identitu jako... že to bude jedna identita, ale bude to... Čechovietnamec. Prostě jakoby nová věc.*“

Alenka zároveň v předchozím úryvku nastiňuje další možné řešení pocitu nestability, jež by vycházelo i z přístupu Bergera a Luckmanna (1999) – pokud je tedy alternace subjektivních realit záležitostí, jíž se člověk nemůže v životě vyhnout, stává se stálým prvkem chápání sebe sama a jako taková může být i přijata.

Bikulturnost jako aktérství

Pokud lze za symbol přízpusobení považovat množství jmen, které někteří respondenti používají v různých sociálních kontextech, může být volba těchto jmen zároveň také výrazem snahy o integritu a sjednocení svých eventuálně odlišných „já“. Několik respondentů totiž v českém kulturním kontextu používá jména, která jsou odvozena z jejich vietnamského jména, či využívají jeho lehce pozměněné, snadněji vyslovitelné podoby jména. Docházejí tak k jakémusi osobnímu kompromisu mezi tím, co získali z vietnamské kultury a co upřednostňuje kultura česká. Trinh tak vystupuje jako Tinh, Hong Hanh se nechává volat Han, Nguyet Anh Aňa a podobně.

Dva participantů trvají na používání svého vietnamského jména – zatímco Ly to usnadnila jednoduchost jména, Cuongovi vadilo, že ho pokaždé někdo volá jinak. Nguyet Anh je citlivá na to, když její přezdívku, už tak vybranou jako kompromis mezi vietnamským a českým jménem, někdo komolí:

„*Proč tě to štve?*“

Nguyet Anh: „*Protože to není moje jméno! (smích) Oni se mě vždycky ptají, jak mi mají říkat, a já vždycky, že Aňa. Nevím, jak přicházejí k tý Aniče! [...] Já prostě počítala s tím, že jak mám poslední jméno jako to Anh, tak to Aňa je k tomu nejbližší, to prostě Anička není!*“

Podobně jako mnoho jiných mladých lidí, i druhá a jedenapůltá generace Vietnamců čelí neshodám s rodiči v touze osamostatnit se. Zde však spory mají kulturní dimenzi – nejčastěji respondenti vyjednávali, až „bojovali“ za to, aby měli stejné příležitosti jako jejich čeští kamarádi. Moci jít večer ven, nemuset chodit domů jen se samými jedničkami, vybrat si partnera nezávisle na tom, jaké národnosti je, vybrat si školu podle sebe – to všechno byly třecí plochy mezi nimi a jejich rodiči. Ačkoli se střetu snažili vyhnout různými strategiemi a uvědomovali si, že rodiče své omezující požadavky kladou v dobré víře a ve snaze vychovat je tak, jak byli sami vychováni ve Vietnamu, většina respondentů se domnívala, že dříve či později k určité konfrontaci dojde, pokud se chtějí stát sami sebou:

„*A jaké to pro tebe bylo čelit jakoby... kritice těch rodičů, že...?*“

Ly: „*No jako občas to bylo těžký, občas to bylo, jako že jsme se jako dost hádali, ale... ten... podle mě to k tomu patří... já jsem si to svoje musela probojovat. A abych já řekla: mami, já mám Čecha, a ona: ne, nesmíš, a já bych jenom: hm, tak já se s tebou rozcházím, tak to ne. Prostě jsou věci, za kterými si stojím...“*

Jakkoli jim může být česká kultura blízká, mají v sobě (alespoň jak to pocit'ují) také kulturu vietnamskou, kterou jim předali právě rodiče. Někteří měli pocit, že v jejich životě dlouho převažovala a převažuje česká kultura. V té vietnamské pak pocit'ovali deficit – neznají vietnamštinu, nemají historické a kulturní povědomí, neví, jak Vietnam vypadá, vyjma návštěv příbuzných, a tak dále.

Svůj vietnamský původ respondenti vnímají jako závazek – vůči rodině, národu samotnému či sami vůči sobě. Stále totiž hledají, kým „doopravdy“ jsou, a vzhledem k tomu, že jim chybí ucelené povědomí o vietnamské kultuře, nedokážou o své identitě rozhodnout, neví, která kultura je jim vlastně bližší. Převaha české kulturní identity je pro ně tím pádem dočasná. Potřeba doplnit si chybějící znalosti a zkušenosti z vietnamského kulturního kontextu tak může být vykládána nejen jako snaha dostat závazku, ale zejména také jako snaha o vyrovnání kulturních vlivů ve vlastním životě.

Možností poznat zemi a kulturu své rodiny je pro mladé Vietnamce v této oblasti poznávací cesta do Vietnamu. Je pro ně šancí doplnit si zkušenosti a informace, které jim o důležité části jich samotných – části, jež je „svázána“ s vietnamskou kulturou – chybí. Hong Hanh se před třemi lety rozhodla takovou cestu podniknout sama.

Hong Hanh: „*No a... spíš jako potom byla jsem na návštěvě ve Vietnamu před třemi lety a tam... to bylo jako moc pěkné, že se mi nějak otevřely oči a pochopila jsem hodně smýšlení rodičů, jako proč se tak chovají a čím si procházeli na začátku...“*

Hong Hanh i někteří další respondenti hovoří o nutnosti najít rovnováhu pro tyto své dva kulturní kontexty, o potřebě dát prostor i tomu, co do té doby zanedbávali. Alenka, jež pocit'uje mezi kulturami rozkol, touží dosáhnout harmonie a doplnění vietnamského kulturního a historického povědomí by jí mohlo pomoci; přispělo by to k lepšímu pocitu zakotvenosti, protože se stejně jako někteří jiní respondenti domnívá, že kultura utváří část vlastní identity a pocitu zázemí. A stejně jako jiní ji hodlá explorovat – ať už cestou do Vietnamu, nebo doma/nedoma v Česku.

Závěrem

V příbězích osmi mladých Vietnamců, které se zabývaly otázkou, kým vlastně jsou, byly nalezeny tři hlavní kategorie. Konstrukce světa, vystavěná na dvou kulturách – tvořená vším, co chápali jako „české“, a vším, co chápali jako „vietnamské“ –, vycházela z jejich pocitu vzájemné vylučnosti a kontrastu těchto dvou kultur a společností. Vedla k převládajícímu pocitu odlišnosti, který je vzdaloval od kultury a společnosti, v níž se nacházeli, a zároveň sblížoval s těmi druhými. U některých tento pocit souvisel s myšlenkou, že se nedokážou skutečně začlenit ani do jedné z kultur a národů.

Takovéto pojetí světa plynulo z určitého přizpůsobení se oběma kulturním kontextům, v nichž žijí, a lidem, kteří je pro ně reprezentují. Vztah k těmto lidem měl pro respondenty

velký vliv na to, jak se s jednotlivými kulturami identifikovali. Někteří respondenti se v současné době identifikují více s českou kulturou, což však nevnímají jako „konečný stav“. Plánují explorovat vietnamskou kulturu (což u několika zahrnuje také snahu zlepšit svou úroveň vietnamštiny) a národ, k čemuž pocítují závazek; to by vyrovnalo do té doby převládající český kulturní vliv a také by jim pomohlo poznat vlastní etnickou a kulturní identitu. Aktérství, což bylo třetím tématem v příbězích respondentů, projevovali například také ve vyjednávání své pozice ve vztahu s rodiči, kteří se je snažili vychovávat po vzoru konzervativní vietnamské výchovy, a při volbě jména, jež u některých odráželo nejen částečné přizpůsobení se oběma kontextům, ale také snahu o integritu.

8.

Spíme spolu, ale nechodíme spolu: Komunikace o nastavování pravidel ve vztahu přátelé s benefity

MARIE SZOPOVÁ & LENKA LACINOVÁ

Termín „přátelé s benefity“ (*friends with benefits* = FWB) se začal objevovat v médiích relativně nedávno. O FWB lze mluvit také jako o jednom z typů vztahů spadajících do kategorie nezávazných sexuálních vztahů (*casual sex relationships*). Jako další pojmenování a typy lze uvést například *one night stands*, *booty calls*, *fuck buddies*. Jednotlivé typy nezávazných sexuálních vztahů pak mohou být definovány na základě toho, kde se nacházejí na kontinuu různých vztahových charakteristik, jako je frekvence setkávání, typ kontaktu (sex versus sociální kontakt), přátelství, sebeodhalování a diskuse o vztahu (Wentland & Reissing, 2011). Vztah FWB lze definovat jako vztah mezi přáteli, který obsahuje také společnou sexuální aktivitu, ale zároveň jej aktéři tohoto vztahu nedefinují jako vztah romantický/partnerský (Hughes, Morrison, & Asada, 2005).

Výskyt vztahu FWB bývá typicky spojován právě s fenoménem vynořující se dospělosti. Uvádí se, že 50–84 procent mladých lidí se během třetí dekády života setkává s některou z forem „neromantických“ vztahů, k nimž patří i FWB (Bisson & Levine, 2009; Gute & Eshbaugh, 2008). Fenomén vynořující se dospělosti bývá spojován s hledáním vlastní identity a s experimentováním, zejména v lásce a práci, a to i z toho důvodu, že lidé v tomto období nepocítují větší existenciální problémy nebo tlak okolí (Arnett, 2000). Právě FWB může být jedním z takových experimentů, čemuž nasvědčuje i velmi nízká míra závazku v tomto vztahu. Tato skutečnost koresponduje s tím, že v tomto období mladí lidé ještě nemají nebo nepocítují tolik závazků jako později v dospělosti (Arnett, 2000). To potvrzují i výsledky studie Erlandssonové a kolegů (2012), dle nichž mladí lidé hledají výhody romantického vztahu, ale nemohou do něj investovat mnoho úsilí, a proto se rozhodnou pro „kompromis“ v podobě přátel s benefity. Respondenty v tomto výzkumu byli adolescenti ve věku 16–18 let, tedy pozdní adolescenti na prahu vynořující se dospělosti.

Weaver, MacKeigan a MacDonald (2011) uvádějí, že 84 procent mladých lidí ve věku 18–24 let popsalo FWB jako vhodný pro jejich věk a životní období. Zmiňovali, že se cítí příliš mladí na to, aby se soustředili na nějaký vážný vztah. Navíc ti, kteří studovali na univerzitě, považovali studentské období za čas, který je určen k tomu, aby si lidé užívali zábavy. Lze zde tedy spatřit možnost vyhnout se závazku a velkým investicím do vážných vztahů.

Dle „neviditelného kontraktu“³ zmíněného v práci Erlandssonové a kolegů (2012) a také dle odpovědí respondentů Weaverové, MacKeiganové a MacDonalda (2011) o spolehání se na nepřímé znaky,⁴ které je možné u partnera ve vztahu FWB pozorovat, lze předpokládat, že typ vztahu FWB se bude vyznačovat určitou mírou nejistoty. Afifi a Burgoonová (1998) se zabývali právě mírou nejistoty ve vztazích muž–žena (partnerských i přátelských) ve spojitosti s vyhýbáním se určitým tématům. V rámci výzkumu byla sledována míra obecné nejistoty, míra vztahové nejistoty, vztahová spokojenost, prožívání žárlivosti a její vyjadřování, sociální žádoucnost, témata, kterým se páry vyhýbaly, romantický zájem a vztahová blízkost. Z analýzy odpovědí vyplynulo, že vyšší míra nejistoty byla spojena s větší snahou vyhnout se přímé redukci této nejistoty. Ve skutečnosti to znamená, že účastníci této studie, kteří se cítili ve vztahu nejistí (například ohledně pojmenování či charakteru vztahu), se obvykle nesnažili získat od partnera informace, které by jejich nejistotu snížily, naopak se na tyto okolnosti vztahu vůbec neptali. Ve srovnání s partnerskými vztahy, vykazovaly přátelské páry muž–žena větší míru nejistoty stejně jako větší snahu vyhýbat se vztahové komunikaci, a to především v oblastech statusu vztahu a vztahových norem. Přímemu srovnání mezi partnery v romantickém vztahu a partnery ve FWB vztahu s ohledem na komunikaci především v sexuální oblasti se věnovali také Lehmiller, VanderDriftová a Kellyová (2014). Výsledky jejich analýzy ukázaly, že lidé v romantickém partnerském vztahu oproti partnerům ve FWB se spolu více bavili o sexuálních tématech, jako jsou sexuální problémy, tužby, hranice (ať už vně, či uvnitř vztahu) a otázky týkající se bezpečného sexu (sexuálně přenosné choroby a užívání antikoncepce).

Nejvíce se prozatím tématu komunikace v rámci vztahu FWB věnovala ve své studii z roku 2014 Kendra Knightová, v níž si o tomto tématu povídala s celkem dvaceti pěti studenty ve věku 18–25 let. Z výsledků vyplynulo, že pokud se podle respondentů o vztahu mluví, znamená to rovněž, že se na něm „pracuje“, což je v rozporu s tím, co si představují nebo jak vnímají vztah typu FWB. Odpovídá to výpovědím respondentek ve studii Weaverové a kolegů (2011), že konverzace o těchto tématech bývá vnímána jako větší zainteresovanost a zájem o vztah, což je považováno v tomto typu vztahu za nežádoucí. Udržování vztahu je tedy spojováno spíše s tradičním partnerstvím, a ne se vztahem typu FWB. Výsledky Knightové (2014) dále poukazují na to, že respondenti tento typ vztahu vnímají jako nenáročný, ať už mentálně, či emočně. Vztahovou komunikaci, kterou vnímají jako práci na

³ Mladí lidé ve švédské studii Erlandssonové a kolegů (2012) definovali vztah FWB jako nenáročný a bez pravidel, i když v podstatě měli na mysli pravidla nepsaná a nevyřčená, dle autorů studie takzvaný „neviditelný kontrakt“.

⁴ Účastníci studie Weaverové, MacKeiganové a MacDonalda (2011) se shodli na tom, že pokud došlo v mluvené konverzaci na téma pojmenování vztahu či ujasnění podmínek, byla komunikace vedena spíše povrchně, nejistě a většina účastníků studie uvedla, že se spíše spoléhali převážně na nepřímou komunikaci prostřednictvím chování a vystupování partnera.

vztahu, pak naopak označovali jako nezábavnou, vážnou a podle nich k takovému jednoduchému vztahu nepatří. Především pro respondentky-ženy pak bylo typické vyhýbání se vztahové komunikaci spojeno s obavami z označení ženy za „šilenou“, „příliš řešící“, „bláznivku“ a podobně. Oproti tomu ti, kteří se vztahové komunikaci nevěnovali, byli označováni za „pohodáře“. Vztahová komunikace byla tedy respondenty označena za klíčovou ve vztahu k tomu, jak budou nadále vnímáni. Dalším důvodem vztahové „nekomunikace“ jsou potlačované emoce aktérů těchto vztahů. Ti často zažívají především pocity žárlivosti, ovšem komunikovat o nich a vyžadovat si nějaké „právo exkluzivity“ nechťejí, protože jim v tomto typu vztahu „nenáleží“. V některých případech respondenti tyto pocity dali najevo, nicméně reakce partnerů byla většinou taková, že si znovu ujasnili, že jejich vztah je založen jen na sexu a není zde žádný prostor pro partnerskou exkluzivitu. Jindy respondenti potlačovali vztahovou komunikaci proto, že to byla jakási jejich strategie udržení vztahu v takovém stavu, v jakém je, což souvisí s již zmiňovanou prací na vztahu. Někteří se tak naučili o vztahu nekomunikovat, protože věděli, že jejich partnery to obtěžuje a reagují tak, jak jim není příjemné. Jedná se tedy o zvláštní typ strategie vztahové údržby.

Hlubší prozkoumání komunikace v těchto vztazích, především tedy komunikace o vymezení vztahu, pravidlech a nastavování podmínek, by mohlo umožnit odhalení určitých komunikačních strategií, které lidé v těchto vztazích využívají. Jejich užívání může být dobrým podkladem pro tvorbu následných hypotéz, například v kontextu rodinného prostředí či individuálních osobnostních charakteristik. Předkládaný výzkum, který jsme realizovali v českém prostředí, má explorativní charakter a jeho cílem bylo prozkoumat subjektivní prožívání a vnímání mladých lidí ve vztahu FWB v otázkách komunikace o pravidlech a podmínkách tohoto vztahu a zjistit, co tuto komunikaci dle jejich zkušenosti ovlivňuje.⁵

Prostřednictvím analýzy bylo pojmenováno šest témat (Očekávání, Otevřená versus vyhýbavá komunikace, Nechci se o tom bavit = tabu témata, Motivy vstupu do vztahu, Bublina spokojenosti a Jak to bude dál?), která jsou v souvislosti s komunikací ve FWB vztahu pro mladé lidi klíčová. Jednotlivá témata budou postupně popsána tak, jak je mladí lidé vnímají, a pro lepší pochopení také doplněna o jejich citace, které celkový obrázek dokreslují.

Očekávání

Očekávání spojené se vstupem do FWB vztahu jsou něčím, co dále určuje podmínky vztahu a v podstatě i to, jak se o nich ve vztahu hovoří. V podstatě lze říci, že tato očekávání jsou právě ony podmínky, které by si mladí lidé ve svých FWB vztazích chtěli nastavit. A to přesto, že si to zpočátku neuvědomovali. Po určité době plynutí rozhovoru respondenti

⁵ Výzkumný soubor tvořilo pět respondentů (dva muži – Teodor a Jiří; tři ženy – Pavlína, Kateřina a Markéta) ve věku od 18 do 26 let. Se všemi byl veden polostrukturovaný rozhovor, pro jehož analýzu byla následně zvolena interpretativní fenomenologická analýza (IPA). Snahou tohoto výzkumu bylo tedy co nejvíce porozumět vnímání a prožívání komunikace mladých lidí ve vztahu FWB.

často zpětně zmínili to, že toto očekávání je v podstatě jejich vnitřním pravidlem či podmínkou, kterou očekávali automaticky, případně se snažili o to, aby vyplynulo z jejich chování. V kontextu očekávání se všichni z nich shodli na tom, že je to velmi individuální pro každého člověka, stejně jako vztah FWB obecně. Někomu může tento specifický typ vztahu vyhovovat, jinému ne. I přes zmiňovanou individualitu se však většina mladých lidí v tomto výzkumu shodla na několika podobných očekáváních ovlivňujících následnou komunikaci o podmínkách. Volnost a bezstarostnost je dle jejich zkušeností jedním ze základních znaků FWB, a proto ji také ve svém vztahu očekávali. Tuto bezstarostnost a volnost mladí lidé vnímají především v tom, že s partnerem nejsou nuceni probírat a řešit osobní problémy a starosti. Dále se pak ve vztahu FWB dle nich nevyskytují „nevýhody“ běžného partnerského vztahu jako kontrola partnerova chování. Ve FWB o sobě partneři v podstatě nemusí moc vědět. Jednoduše řečeno nemusí s partnerem nic řešit. Zajímavé je, že i když se všichni shodli na tom, že vzájemná důvěra je ve FWB žádoucí a důležitá, a považovali ji za jeden z rozlišujících znaků mezi FWB a jinými neromantickými vztahy, minimálně u tří z mladých lidí v tomto výzkumu se objevila výrazná snaha o některých tématech nekomunikovat vůbec. Tato témata se však zároveň vesměs překrývají s tabu v komunikaci mezi muži a ženami zkoumanými Baxterovou a Wilmotem (1985). Jednalo se především o téma jiných partnerů (mimo FWB vztah) a téma „označení“ vztahu, tedy přiznání vztahu určitý status. Přestože mladí lidé vnímali volnost a bezstarostnost jako důležitou součást vztahu, někteří z nich hovořili rovněž o citové či psychické podpoře a blízkosti druhého. Nejvíce tuto potřebu v rozhovoru zmiňovala Kateřina: *„Já jsem měla určitým způsobem očekávání, že to vyřeší nějaké takové ty... že jo, každý se někdy cítí opuštěně nebo má špatné nálady, tak když jsem měla nějakou takovou situaci, tak spíš v tom prvním vztahu to bylo tak, že když jsem prostě byla smutná nebo jsem potřebovala za někým jít, tak jsem prostě jela za tím klukem nebo jsem mu řekla, ať za mnou přijede. S tím, že většinou to skončilo tak jako obvykle, ale jako by to byla pro mě nějaká opora, a to bylo i očekávání od tobo vztahu, že jsem doufala, že je to můj kluk, ale jen když chce...“*; a také Teodor: *„[...] a taky je fajn se večer občas k někomu přitulit, to už je zas psychika“*, pro něž byl jejich FWB partner zároveň někým, za kým chodili, když jim bylo smutno a potřebovali podporu a blízkost svého FWB partnera.

Celkově lze v tématu *očekávání* vidět jistou paralelu s některými rysy vynořující se dospělosti, a to s vymezením vynořující se dospělosti jako období *možností, času zaměření sama na sebe a vlastní potřeby*. Vztah FWB skýtá dle výpovědí z rozhovorů velmi otevřenou možnost především v tom, jak jej lze „nastavit“, a často tak mladí lidé činí dle svých ideálních představ a scénářů. S tím se pojí také to, že nastavení pravidel a komunikace o nich jsou obvykle zaměřeny dle toho, jaké potřeby pocítuje daný člověk, nikoli na to, co by bylo prospěšné pro vztah jako takový. To lze pozorovat například u případu sexuální exkluzivity ve FWB. Rozdílné názory se projevíly v rozdílné komunikaci o této podmínce. Ti, kteří vnímali sexuální exkluzivitu jako důležitou, ji zároveň vyžadovali po partnerovi, ať už o ní hovořili přímo či nepřímo. Naproti tomu ti, kterým na sexuální exkluzivitě nezáleželo, toto téma v komunikaci neotevírali vůbec.

Vyhýbavá a otevřená komunikace a tabu témata

Komunikaci ve FWB vztahu lze rozlišit na vyhýbavou a otevřenou. Tyto dvě roviny se prolínaly celým výzkumem, a to u všech mladých lidí, s nimiž rozhovory proběhly. Někteří vedli komunikaci celkově více vyhýbavou, u většiny se však komunikace přizpůsobovala jejímu obsahu. Pod „otevřenou komunikací“ si obvykle představovali upřímnost a přímochařost. Vyhýbavou komunikací je v tomto kontextu myšleno různé oddalování komunikace, nevyřčená pravidla a další. Jedním z tabu témat byli i další partneři. Pokud už se o jiných partnerech bavili, omezovala se komunikace pouze na téma sexuální exkluzivity, a to především kvůli sexuálním rizikům. Otevřená však byla komunikace o sexu jako takovém v rámci FWB vztahu, explicitně tuto skutečnost zmiňovaly dvě respondentky. Jejich výpovědi lze opět v jistém smyslu vnímat jako zapadající do vymezení typických rysů vynořující se dospělosti, kterým je označení této doby jako období prozkoumávání a explorační. V průběhu prozkoumávání možností (především v lásce či práci) si lidé ujasňují i svou identitu (Arnett, 2000). Vztah FWB tuto potřebu dle výpovědí mladých lidí zcela uspokojuje, neboť právě tento typ vztahu jim ve srovnání s běžným romantickým vztahem umožnil s partnerem více probírat sexuální témata a experimenty.

S výjimkou tabu v komunikaci, které se stalo samostatným tématem, se stále objevovaly některé situace či podmínky, které mladí lidé v tomto výzkumu v podstatě považovali za důležité, aby partner věděl, avšak zdráhali se mu to říct. Právě to je hlavní rozdíl mezi touto vyhýbavou komunikací a tabu, která často obsahovala témata, jež mladí lidé ani vědět či sdílet nechtěli. Pro některé z nich bylo označení vztahu, a tedy určení nějakého statusu jejich vztahu, tabu, někteří o tomto tématu hovořili spíše nepřímou a vyhýbavě. O tom, zda měli s partnerem nějaké pojmenování tohoto vztahu, hovoří Pavlína: „*Ne... jako vůbec asi... já si nemyslím, my si z toho spíš dělali srandu, že si vzájemně vypomáháme... mně přijde, že tady o těch věcech, když už ti dva do toho jdou, tak si říkají, je to tak a tak, ale název tomu nedávají asi, nebo těžko říct no... nevím.*“ I v tomto ohledu se tedy potvrzuje zjištění Baxterové a Wilmota (1985) – přestože pro některé toto téma nebylo explicitně tabu, konkrétnímu pojmenování se vyhýbali. Stejně jako ve studii Erlandssonové a kolegů (2012), mladí lidé v tomto výzkumu zprvu definovali FWB jako vztah nezávazný, bezstarostný, a tedy bez pravidel. Po detailnějším dotazování a v průběhu rozhovoru přece jen určitá pravidla jmenovali. Mnohdy to však byla jejich vnitřní pravidla, která s partnerem primárně nesdíleli, a často také tato pravidla označovali za nepřímá, automatická nebo nevyřčená, což také připomíná „neviditelný kontrakt“ ze studie Erlandssonové a kolegů (2012). Oproti poznatkům Lehmiller a kolegů (2014) se ve FWB vztazích mladých lidí tohoto výzkumu neobjevila jejich výrazná snaha povídat si s partnery o zkušenostech s partnery jinými. Naopak se toto téma často objevovalo jako tabu v komunikaci. Jiří to zdůvodňuje tím, že je pak možné docílit větší spokojenosti, a udržet tak vztah dlouhodobě ve FWB rovině: „*[...] tak to je vlastně ta podmínka na začátku, že vlastně vůbec jsme o tom nemluvíli, nechtěli jsme to rozdělat. [...] Ano, to je jedna z těch podmínek, prostě nechci to vědět a asi jsme spokojenější, když to nevíme. [...] Vůbec, myslím si, že právě tady tohleto (komunikace o očekáváních a pochybnostech), to už bylo takové moc ty ‚partner talks‘, jakože takové věci jsme nevedli.*“

Existence vyhýbavé komunikace a nevyřčených pravidel může naznačovat i to, že vztah FWB je vztahem nestabilním a nepředvídatelným. Jednou z typických nejistot v takovém vztahu je právě sexuální exkluzivita. Jako záminka k hovoru o sexuální exkluzivitě často sloužilo téma sexuálních rizik, za něž byly skryty pocity žárlivosti či nespravedlnosti. U Kateřiny byla tato nestabilita ve vztahu patrná. Jednak měla pocit, že do vztahu FWB tato komunikace nepatří a že by si její partner mohl myslet, že snad chce „něco víc“, a opustil by ji, jednak toto téma přece jen otevřela: „*Mluvila, ale brala jsem to za určitou svou slabost, že jakoby jsem do toho šla dobrovolně, a teď se něčeho bojím a jakoby jim nadávám za to, že nemůžou být s někým jiným. [...] Řekla jsem mu to na rovinu, že mi to vadí, když to udělal, a on řekl, že v pohodě, že to chápe, ale cítila jsem se u toho špatně a jakože ponížene, že já vlastně chci od něj něco, co bych měla chtít, kdybychom spolu chodili, ale my vlastně spolu nechodíme, takže on si může dělat, co chce, a já bych si vlastně taky mohla dělat, co chci, ale prostě... nějaký ty pravidla tam musí být.*“

Motivy vstupu do vztahu FWB

Další z charakteristik vynořující se dospělosti, kterým je určitý „*pocit mezí*“ či období přechodu, je zastoupena především v motivech, které respondenty vedly ke vstupu do FWB vztahu. Velmi často se v rozhovoru mladí lidé zmiňovali o potřebě volnosti a bezstarostnosti. Do FWB vztahu často vstupovali právě z tohoto důvodu. Většina se tímto způsobem chtěla vyhnout běžnému partnerskému vztahu, v němž vidí specifické partnerské nevýhody jako kontrolu, žárlivost, závislost na druhém, výčitky a další. O FWB tedy můžeme hovořit jako o vztahu „mezi“, kdy člověk sice není v běžném partnerském vztahu, ale také není sám. Jako další výhodu a motiv pro vstup do FWB vztahu často uváděli to, že mají také nějaký čas a prostor pro sebe a nemusí s FWB partnerem trávit tolik času. Pavlína tuto skutečnost dávala do souvislosti s životním obdobím po maturitě, kdy si člověk chce jen užívat: „*[...] byla jsem sama půl roku, bylo to po maturitě, takže takové to divočejší období, kdy si chceš jako užít, že jo... tak prostě se to tak nějak zvrtilo...*“; podobně hovořila také Kateřina, která nechtěla mít partnera, kterému by „patřila“: „*Pro mě osobně to bylo mnohem víc lákavý, protože nemám ráda jakoby... vztah, nebo ono je to těžké říct v tomhle věku, ale nemám ráda takovou tu vázanost na jednu osobu a nemám ráda jakoby to, že bych někomu patřila. [...] A přišlo mi to mnohem jednodušší a výhodnější, než abych šla s tím klukem do vztahu.*“ I toto zjištění se shoduje s výsledky Erlandssonové a kolegů (2012), a to konkrétně v tom, že mladí lidé nechtějí do vztahu tolik investovat (času ani úsilí) a FWB je pro ně jakýmsi kompromisem. Zároveň koresponduje rovněž se zjištěními dalších studií (Bisson & Levine, 2009; Weaver, MacKeigan, & MacDonald, 2011), především v tom, že FWB jsou jednoduchým přístupem k sexu bez závazků. Žádný z respondentů však nevnímal tento typ vztahu jako ideální. Když se totiž objevila možnost mít „běžný“ partnerský vztah, neměli problém do něj vstoupit. Teodor tuto skutečnost explicitně vyjádřil, když říkal, že FWB nejsou ideální, ale spíš jediná možnost, která se nabízí. FWB jsou tedy lepší než nic. Zde lze sledovat podobnost se strategií „ber, co můžeš mít“, o níž hovoří Karlsonová a Træenová (2012).

Bublina spokojenosti aneb komunikace o vztahu FWB s okolím

Důležitým tématem a pravidlem, které mladí lidé často řešili, bylo to, zda a jak o svém FWB vztahu komunikují se svým okolím. Všichni se se svým FWB partnerem dohodli na tom, že o svém vztahu primárně mluvit nebudou, a bude to tedy jejich tajemství. Přesto však všichni toto pravidlo více či méně porušili alespoň nějakou komunikací se svými přáteli, a to proto, že se chtěli někomu svěřit a popovídat si o tom, pochlubit se nebo získat od nich podporu, které se jim většinou také dostalo. Zároveň se žádný z mladých lidí nesetkal s přímým odsouzením či neschvalováním přáteli, které právě Hughes, Morrison a Asada (2005) jako jednu z reakcí také zmiňují.

Pro Pavlínu byla důležitým důvodem, proč o FWB vztahu přátelům neříkat, skutečnost, že po takovém „prozrazení“ nastává spousta otázek, které předtím neřešila a nemyslela na ně, případně je potlačovala. Bez tohoto „odhalení“ se tedy partneři nachází v „*bublině spokojenosti*“, která jim vyhovuje: „*A teď se začnou ptát, jestli ti to stačí. A jakmile se začnou ptát tady na ty otázky, tak ty si je sama třeba nepokládáš, protože jsi spokojená v té bublině, ale jakmile z ní vylezeš, tak oni vlastně začali klást tady tyto otázky a já se nad tím začala zamýšlet, a už mě to začalo štvát, už to nebyla taková sranda jako předtím.*“ Pro mladé lidi v období vynořující se dospělosti jsou kromě rodiny důležité také vztahy s vrstevníky. Jejich význam může být umocněn i tím, že například vysokoškolští studenti, kteří nežijí s rodiči, jsou o to více v kontaktu s těmito vrstevníky. I v této studii se ukázalo, jak reakce přátel mohou partnery ve FWB ovlivňovat. O ovlivnění těmito reakcemi hovořily v podstatě všechny mladé ženy v tomto výzkumu. Podpora přátel jim pomohla utvrdit se v tom, že se kvůli FWB vztahu nemusely cítit špatně a stydět se za něj. Zde tedy vyvstává otázka, zda tento typ vztahu a potažmo nezávazný sex nějakým způsobem snižoval úroveň well-being mladých žen (tak, jak tvrdí Kamp Dush a Amato, 2005), a proto tuto podporu potřebovaly. Pouze jedna z nich (Kateřina) však tuto existenci studu a špatného pocitu sama ze sebe explicitně zmiňovala: „*Bylo mi to určitým způsobem nepřijemný, protože jsem se za to styděla a asi se za to stydím i teď, ale jako nedělalo mi to nic špatného, takže jsem v tom pokračovala. Ale určitě strach z toho, že se to někdo doví a že budu považována za špatnou.*“ Zároveň pro ni byla velmi důležitá reakce a hlavně podpora, kterou od svých přátel po svém „přiznání“ dostala: „*Možná jsem se necítila tak špatně, protože když mi řekli, že hlavně at' já jsem v pobodě a já at' jsem fajn, ten kamarád mi řekl takový to ‚kdyžtak ho zbiju‘[smích], tak jsem se cítila jakoby víc v pobodě, a jakože když mi to tři lidi schválili, tak proč bych v tom nepokračovala, a že je to vlastně fajn a nemusím se cítit tak úplně špatně. I když jsou to mí nejlepší kamarádi, takže mi to můžou i nalhat, ale cítila jsem se víc v pobodě, že v tom můžu pokračovat a nebudu nejhorší člověk na planetě a bude to fajn.*“

Jak to bude dál?

Jedním z témat, které se v analýze ukázalo jako důležité v komunikaci o podmínkách ve FWB vztahu, bylo téma pokračování a budoucnosti vztahu. Všichni mladí lidé v rozhovorech hovořili o tom, že na začátku bylo v podstatě jasné, že půjde jen o FWB vztah, přestože si jej s partnerem explicitně nenazvali. Tomuto tématu se v přímé komunikaci vesměs vždy vyhýbali, přičemž sami udržení FWB statusu pocítovali jako důležitou podmínku FWB

vztahu. Teodor o tomto tématu mluví takto: „Teda prvně jsem si možná úplně na začátku myslel, že by z toho mohlo něco být, ale pak jsem si velmi rychle řekl, že ne. A u té druhé... tam jsem si myslel, že by z toho mohlo něco být taky, a taky jsem pak usoudil, že ne-e. Takže jsme to drželi nebo spíš já jsem to držel na té uzdě. [...] Já si myslím, že spíš, že já bych nechtěl. Věděl jsem, že ta holka pro mě není ideální, a to byl asi ten blávný důvod, že jsem věděl, že k sobě nepatříme. V některých věcech jsme si teda rozuměli, ale věděl jsem prostě, že bych s ní nechtěl žít.“ Lze zde tedy hovořit o podobné strategii vztahové údržby, o níž hovoří i Knightová (2014) a kterou lze chápat jako jistý aspekt další charakteristiky období vynořující se dospělosti – nestabilitu. Na jednu stranu je totiž partnerská komunikace v podstatě tabu, protože dle mladých lidí do takového typu vztahu nepatří. Na druhou stranu však právě absence této komunikace mohla způsobovat onu nestabilitu vztahu. Je však třeba zmínit, že u dvou mladých žen se projevila snaha o vyřešení jejich vnitřní potřeby prostřednictvím otevřené komunikace. Ve chvíli, kdy už cítily, že vztah takto udržovat nelze, toto téma s partnery otevřely a došly s nimi ke vzájemné dohodě. Markétu k tomu vedl několikrát stejný důvod – začátek „běžného“ partnerského vztahu s jiným partnerem: „Tak většinou jsou vzteklí, naštvaní, že taky mohli mít celou dobu přítelkyni, ale taky byl celou dobu se mnou, ale tak to byla prostě jeho volba, moje volba je taková. A když jim to vadí, tak pak ten kontakt ukončíme, ale to se mi snad asi nestalo, že bych si našla přítele a úplně vlastně ten kontakt ukončila. Protože mně ten kamarád s výhodami musí sedět i jako člověk, není to vyložené jen o té posteli, ale i o tom, co to je za člověka, jak se chová.“

Závěrem

Kromě výsledků, které jsou v souladu s poznatky z dřívějších studií (například o tabu v komunikaci mezi partnery ve FWB), přinesla tato studie také jiné poznatky. Oproti předchozím výzkumům bylo detailně popsáno i téma týkající se komunikace o budoucnosti vztahu a také jiný pohled na to, proč se partneři ve FWB nechtějí svěřovat svým přátelům (tedy nejen z důvodů studu či strachu z kritiky, ale i kvůli zachování vlastní pohody a setrvání v takzvané „bublině spokojenosti“). Zároveň se ukázalo, že ne vždy musí být komunikace mezi FWB partnery nepřímá a vyhýbavá, že záleží na konkrétním tématu či podmínce, které mladí lidé komunikují. Kromě toho, jak tyto podmínky partneři komunikují, tato studie sledovala rovněž, proč tomu tak je a jaké důvody k danému typu komunikace respondenty vedly. Limitem tohoto výzkumu je skutečnost, že všichni mladí lidé byli studenti (většina navštěvuje vysokou školu, jedna respondentka střední školu), a je otázkou, zda by zjištěné závěry byly validní i pro mladé lidi mimo studentské prostředí. Jak vyplynulo z výzkumu Weavera, MacKeiganové a MacDonalda (2011), mladí lidé hodnotili právě studentské období jako to, v němž by si měli nezávazně užívat.

Závěrem je důležité zmínit, že ve výpovědích mladých lidí o charakteristikách komunikace ve vztahu FWB lze vidět paralely v podstatě se všemi základními znaky vynořující se dospělosti. Otázkou pak také zůstává, jak velkou roli může tento typ vztahu spolu s dalšími nezávaznými sexuálními vztahy, potažmo pak jejich medializace a společenská akceptace, hrát napříč kulturami v kontextu odkládání manželství, zakládání rodiny a v dalších důsledcích, které se v rámci zkoumání vynořující se dospělosti diskutují.

9.

Před svatbou ne: Partnerské vztahy a otázky kolem předmanželského sexu u mladých věřících žen

MARIE GALATÍKOVÁ, LENKA LACINOVÁ & STANISLAV JEŽEK

V předchozích kapitolách jsme přiblížili podobu života současných mladých dospělých a popsalí řadu faktorů, které ji ovlivňují a které lze svým způsobem pokládat za „nové“. I dnes však na mladé lidi mají vliv letité instituce, pro něž jsou tradice a dodržování pravidel z nich vyplývajících zcela zásadní. Jednou z nich je římskokatolická církev, která lpí na tradicích a vyzdvihuje například ideál rodiny. Uzavření manželství patří dokonce mezi jednu ze sedmi takzvaných svátostí, a proto církev trvá na dodržování takzvané „předmanželské čistoty“, tedy zákazu sexu před svatbou, což většinová společnost považuje za překonanou tradici. Jak jsme uvedli již dříve, doba uzavírání sňatků se v současné době posunula téměř o celou dekádu. Mladí lidé déle studují a zakládání rodiny je krom jiného spojeno také s řadou ekonomických nároků. Mladé věřící ženy se tak ocitají ve zcela jiné životní situaci než jejich matky a babičky. Jak se s těmito protichůdnými vlivy vyrovnávají? Na zodpovězení této otázky a seznámení se zkušenostmi některých mladých věřících žen⁶ se zaměřila kvalitativní studie, jejíž výsledky přináší tato kapitola.

Nejprve je třeba ve stručnosti shrnout, že ve dvacátém století byl vývoj náboženství v České republice ovlivněn podobnými společenskými trendy jako v zemích euroamerického prostoru, jež způsobily zeslabení vlivu tradičních náboženských institucí a vyšší poptávku po neinstitucionalizovaných formách zprostředkovávajících religiózní zkušenost (Hamplová, 2013; Václavík, 2010). Dále je pozorován proces deprivatizace náboženství, kdy se zvyšuje důraz na individuální a subjektivní vztah k náboženství a k Bohu, k čemuž dochází i v rámci náboženských institucí (Nešpor, 2004; Bartošová, 2008).

Při zkoumání vztahu člověka s Bohem se z psychologické perspektivy uplatňují zejména poznatky o teorii citové vazby. Stejně jako ve vztahu k blízké osobě, i ve vztahu k Bohu se věřící k této metabytosti utíkají ve chvílích nejistot (Proctor et al., 2009). Dále se při zkoumání náboženství užívá dvou konstruktů, a to *religiozity* a *spirituality*. Asi nejběžněji

⁶ Do vzorku byly záměrně vybírány pouze ženy, neboť role věřících žen a mužů ve vztahu není stejná. Věřící ženy více vnímají nutnost nastavovat hranice „předmanželské čistoty“ (Taylor et al., 2013). Jednalo se o čtyři ženy splňující stanovená kritéria: a) dosud svobodné; b) 18–25 let; c) římskokatolické vyznání; d) v současnosti v dlouhodobém vztahu. V textu jsou respondentky označovány iniciálami F., L., V. a A.

přijímaná definice popisuje religiozitu jako spjatou s náboženskými institucemi, které svým členům nabízejí systém přesvědčení, rituálů a propracované symboliky, a spiritualitu jako individuálně prožívanou zkušenost s transcendentnem a hledání smyslu. Spiritualita se tedy více prolíná s citovým vztahem k Bohu, jak bylo popsáno výše. Občas dochází k polárním definováním religiozity jako negativní a spirituality jako pozitivní, což však nereflktuje skutečné fungování těchto konceptů v lidském životě (Zinnbauer, Pargament, & Scott, 1999).

Někteří výzkumníci na religiozitu nazírají spíše jako na sociálně-skupinový fenomén. Identifikace s určitou náboženskou institucí člověka včleňuje do konkrétní sítě sociálních vztahů a poskytuje mu pevný rámec odpovědí na existenciální otázky a norem týkajících se běžného života. Z takového základu je možné budovat identitu, která redukuje životní nejistotu (Hogg, Adelman, & Blagg, 2010). Pokud budeme uvažovat o kontextu vynořující se dospělosti, která s sebou nese mnoho nejistot, pro mladé lidi může být velmi důležité podržet si svou náboženskou identitu, ale zároveň kriticky přehodnocovat své dřívější duchovní zkušenosti a proklamovaná duchovní dogmata (Carolyn & Nelson, 2005). Méně často se také účastní aktivit spojených s jejich náboženskou obcí, jak mohou napovídat výsledky studie z amerického prostředí, a lze se domnívat, že podobně bude formována i náboženská identita mladých věřících v České republice.

Vliv religiozity či spirituality se pochopitelně odráží nejen na konzervativnějších postojích k sexu, ale také na chování, kdy u osob s vysokou mírou religiozity dochází k pozdějšímu započatí sexuálního života, případně mají tito lidé nižší počet sexuálních partnerů a méně sexuálních zkušeností, což dokládají jak transverzální, tak longitudinální výzkumy (Wilcox, Rostosky, Randall, & Wright, 2001; Burris, Smith, & Carlson, 2009). Mladí věřící dospělí a adolescenti však dokážou akceptovat předmanželskou sexuální aktivitu jako možnou, jestliže k ní dochází ve vztahu dvou milujících se lidí (Taylor, Rappleyea, Fang, & Cannon, 2013; Murray-Swank, Pargament, & Mahoney, 2005).

Stávající výzkumy o tématu předmanželského sexu u věřících jsou zaměřeny zejména na postoje a chování, avšak neumožňují prozkoumat význam, jaký mu přisuzují sami ti, kteří s ním žijí. Jsou tak vyloučeny důležité aspekty této zkušenosti, například její vliv na partnerské vztahy a duchovní život respondentů. Dále pak většina výzkumů vychází z prostředí, kde věřící nepředstavují tak výraznou minoritu společnosti, jako je tomu v České republice, tudíž lze předpokládat i některé odlišné vlivy vyplývající z této pozice (Belzen, 2009; Hamplová & Řeháková, 2009).

V následujícím textu představíme interpretativní fenomenologickou analýzou získaná zjištění popisující proces utváření partnerských vztahů pod vlivem normy zakazující předmanželský sex. Uchopení vlastní víry i partnerské vztahy u mladých žen se v čase proměňují a nejsou také odtrženy od dalších vlivů, které však nebyly v centru výzkumného zájmu.

Jeden člověk na celý život

Mladé ženy napříč rozhovory shodně vyjadřovaly své rozhodnutí hledat a najít celoživotního partnera, s nímž jediným je možné mít sexuální vztah. Tato skutečnost je v souladu s církevní naukou, přestože se na ni ženy přímo v rozhovorech neodvolávaly. Zdá se,

že ji považují spíše za implicitně danou. Úspěšné nalezení jednoho jediného partnera dodává životní dráze smysluplnou kotvu, již je možné se držet – stejně tak jako víry. Ženy zmínily i motiv významu panenství jako daru, který by měl být darován pouze tomu pravému, kterého žena opravdu miluje.

F.: „*Tak pro mě je na tom asi důležité to, že jakoby fakt to budu dělat jenom s jedním člověkem jakoby, že se mu jakoby odevzdám jakoby nebo takhle, jakože... že... ta žena má asi jakoby, žena má to panenství, no a jako muž panictví, jakoby jenom jedno, a že prostě to dá fakt někomu, koho miluje a s kým prostě plánuje být celý život, tak jakoby to pro mě znamená, že se mu jakoby odevzdá nebo takhle prostě celá jako, ale... ale je to těžké prostě, tak... bych to asi sbrnula... v dnešní době tak.*“

Uskutečňování představy o nalezení jediného partnera bývá oproti očekávání ne snadné. Pokud nedojde k jejímu naplnění, ženy se musí vypořádávat se zklamáním. Jako obtížnou vnímají především dlouhou dobu „chození“, která v podstatě nereflektuje přirozenou dynamiku zamilovanosti a vývoje vztahu, jak také zmiňuje respondentka v úryvku výše. K odkládání vstupu do manželství dochází kvůli takovým důvodům, jako například nedostatku financí při studiu na vysoké škole. Tyto okolnosti typické pro období vynořující se dospělosti, které formují většinu populace, pro mladé věřící ženy představují výrazný problém, s nímž se generace jejich matek i všech ostatních křesťanských žen doposud nesetkala. Respondentky tak teprve hledají řešení a stále znovu se co nejpoctivěji snaží nalézt odpověď na otázku, co je vlastně správně. Dostávají se k vlastním úpravám normy anebo zpochybnění jejího striktního znění jako historického reliktu.

L.: „*Jako já jsem věděla, že je to hřích, ale věděla jsem, že je to – já jsem si tak, já jsem si prostě říkala, že je to pořád ten stejný člověk, a jestli si ho za dva roky vezmu, jo, tak už je vlastně jako jedno, jestli s ním spím teď, nebo až potom [...].*“

Ať již si tuto normu upravují jakkoli, vnímají, že vzájemné závazky se mezi partnery nevytváří pouze v sexuální oblasti, ale i na dalších rovinách. Samotná intimita je již druhem závazku, a proto není smysluplné věnovat energii budování vztahů, jež postrádají příslib dlouhodobějšího trvání.

L.: „*[...] nebo takhle, kdybych prostě byla fakt jako do čtyřiceti s někým, vystřídala nějaké takové ty delší vztahy, s někým se fakt jako poznávala víc a tak, a pak si teda toho posledního vzala a měla ten sex až po svatbě, tak mi to přišlo, jo, že předtím jsem měla fakt jakože lidi, se kterými se zas nějak jako... musím rozjet.*“

Přesto není nutné setrvávat v každém již navázaném vztahu za každou cenu, jen pro představu ideálu celoživotního partnera. Jestliže vztah nefunguje, nelze ho dále udržovat.

Sex může být bariérou ve vzájemném poznávání partnerů

Ačkoli kromě V. (viz níže) netrvají ženy striktně na odložení sexu až do manželství, vnímají jako důležité správné načasování a dávkování intimity ve vztahu. Uvažují tak, že pokud dojde k tělesnému sblížení příliš záhy, ztrácí tím samy možnost poznávat osobnost partnera, jeho hodnoty a budovat s ním pevné přátelské pouto, jež přetrvává i úvodní fázi zamilovanosti. Takovou poslušnost formuje silně náboženská výchova, a právě proto považují ženy za správné snažit se sex přece jen odložit až do manželství.

V.: „[...] *myslím si, že tím, že když ten člověk toho druhého do té svatby jako poznává a snaží se poznávat fakt jako se vším všudy kromě té sexuality, tak... má takový o hodně větší základ, protože toho člověka pozná pořádně... a tady ty věci si nechá na potom... že ví, ví koho si bere asi líp si myslím... že, že ta sexualita je prostě úplně taková jiná dimenze, která by se měla nechat až... až na to požehání.*“

Sex – svět věřících a nevěřících

Dalším faktorem přispívajícím k vybudování pevného přátelství mezi partnery je důležitost shody v náhledu na život, a to nejen v oblasti intimity. Je poměrně očekávatelné, že v rozhovorech bylo zmiňováno zejména náboženské vyznání. Většina mladých žen se určitým způsobem v rámci rozhovoru vymezila vůči „nevěřícím“, kteří jsou vnímáni jako nositelé jiných hodnot a názorů. Svět nevěřících není přípustné přijímat, neboť by mohl narušit koherenci vlastního světa žen.

L.: „[...] *pro mě není tak užitečný názor těchto lidí, když oni to mají jinak a vychází z úplně něčeho jiného a nedokážou mně k tomu poradit tak, jak bych to potřebovala já, jo, že prostě nerychází z toho, z čeho vycházím já, takže... si myslím, že by to ani nebylo pro mě nějak jako užitečné...*“

L. odmítá pohled svých nevěřících přítelkyň na partnerské vztahy, protože s ní nesdílejí stejné hodnoty. Zároveň však příliš nevěří, že by ona mohla být se svými hodnotami inspirací svému okolí. Naopak F. si názoru mnoha svých nevěřících kamarádů velmi cení. Často s nimi téma vztahů probírala a vnímá silně rozdílnost těchto světů. Cítí se být obohacena pohledem druhé strany a svět nevěřící většinové společnosti při rozhovoru označuje jako „normální“. Předmanželskou čistotu ze světa věřících sama stále dodržuje, k čemuž ji vede jakýsi neuchopitelný „vnitřní pocit“. Rozhodnutí čekat do svatby obhajuje i díky kladnému ohlasu nevěřících kamarádů.

I další z žen hovoří o určitém druhu obdivu okolí k jejímu rozhodnutí čekat.

V.: „[...] *já nemám problém... popovídat si o tomleto s nevěřícím člověkem, s kolegyní v práci... jako, samozřejmě, že se setkávám s tím jako, ty jsi dobrý blázen [smích] nebo... nebo že jako jak, jak to můžeme takhle dlouho vydržet, my jsme spolu skoro dva roky... že to jako málokdo tady z těch lidí pochopí... ale docela často se setkávám s tím jako, že to obdivuju... jo, že takové lidi neznejí a... když s tím sami třeba jako přímo nesouhlasí nebo tak, tak [smích]...*“

Svému předchozímu nevěřícímu partnerovi se snažila svůj svět věřících přiblížit, neboť je o pravdách své víry přesvědčena. Stěžuje si, že pro ně neměl pochopení, kvůli čemuž se nakonec rozešli. Zdá se, že pro sílu svého přesvědčení se snad ani nepokusila nahlédnout na svět z jeho perspektivy. Možná právě to jí však umožnilo víru si zachovat.

Souvislost začátku a konce vztahu se změnou ve víře

U jiné z žen došlo ke ztrátě dosavadní náboženské identity, když nebyla schopna svou víru před nevěřícím partnerem obhájit.

A.: „[...] *ale já jsem jako si furt držela to svoje a myslela jsem si jako, že v tom mám jasno no... ale pak zlom byl v těch dvaceti, kdy teda jsem zjistila, že nemám jasno vůbec v ničem a [smích] ... a všechno se to začalo měnit no.*“

Zdráhá se nyní sama sebe označovat jako věřící. Změny ve víře započaly již na začátku vztahu, kdy se podřídila partnerově rozhodnutí o započetí sexuálního života. Tuto skutečnost považuje za zradu svého vyznání. Porušení zákazu je totiž církví klasifikováno jako jeden ze sedmi těžkých hříchů. Pokud se věřící nerozhodne ze svého hříchu vyznat při takzvané svátosti zpovědi zpovědníkovi, nemůže se plně účastnit církevního dění, tedy chodit ke svátosti přijímání při bohoslužbě. Proto tato žena nyní bohoslužby navštěvuje pouze nepravidelně, ačkoli dříve se jich účastnila každou neděli, a tím se postupně odcizuje církevnímu společenství. Zároveň se postupně izoluje také od své osobní víry, což ji velmi mrzí.

L. byla přesvědčena, že našla celoživotního partnera, a proto se rozhodla nedodržovat zákaz předmanželského sexu. Rozchod s ním tím pádem silně narušil její dosavadní představy o partnerství. Velmi ji zranilo, že se dala někomu „nesprávnému“. V současném vztahu si hranice intimity hlídá více.

L.: „[...] *takže jsem potom do toho druhého vztahu šla hodně opatrně a... a... nebo takhle, strašně jsem si říkala, jako už jsem nad tím přemýšlela celou tu dobu, co jsem byla sama, tak jsem prostě věděla, že tohle bude jedna z věcí, kterou... v dalším vztahu musím udělat jinak a... musím se nad ní... víc zamyslet, musím si ji víc oséřovat, že jo, protože v těch... dvaceti letech už do toho člověk jde zase jinak...*“

V mezidobí mezi vztahy přemýšlela mnoho také o své víře, která pro ni byla oporou během vyrovnávání se s rozchodem. Bez ní si nedokáže představit, jak by situaci zvládla, a ještě více se do víry ponořila.

Souvislost jistoty v partnerství se vztahem k Bohu

U žen se změny ve vztazích odráží také ve vztahu k Bohu. Jedna z žen hovořila o nynějších těžkostech v blízkých vztazích, byť zrovna ten partnerský považuje za vcelku stabilní. Zároveň popisovala, jak je její vztah s Bohem nyní komplikovaný.

F.: „*No, jaký je můj vztah s Bohem, no... takový... snažím se, aby to bylo takové... kamarádké, přátelské... jinak ono je to takové složité... ono někdy jako mi přijde, že není žádný... ale právě poslední dobou se teďka snažím, aby byl aspoň jako nějaký a... nevím... tak, tak jako... nevím... tyjo, to je na mě moc těžká otázka asi teďka [smích] ...*“

Přes nynější nejistotu pro ni Bůh představuje oporu. Další žena vnímá ve vztahu s Bohem odcizení, což odpovídá ztrátě její dosavadní náboženské identity. Cítí však, že i přes odcizení Boha ve svém životě potřebuje.

A.: „[...] *že mi přijde, že možná ani tolik nepocítuju, že by mi to nějak chybělo, ale... to možná není taky úplně pravda [smích]... že zase si myslím, že naopak to, že jsem prostě strašně jakoby nevyrovnaná teďka a mám v sobě broznej zmatek, že kdybych jako do toho toho Boha pustila, tak že by to asi bylo lepší, ale... já se ho bojím do toho pustit, protože mi přijde jako, že by mi vzal to, co nechci...*“

Na rozdíl od ostatních žen V. ve své víře a ve vztahu s Bohem nyní žádné pochybnosti nenalézá, za což je ráda. Ovšem určitou míru pochybování o víře považuje za běžnou. I svůj vztah s Bohem hodnotí jako velmi jistý, nicméně v rozhovoru zmiňovala, že i tak na něm musí pracovat, aby zůstal funkční, a tím i její víra, kterou si přeje předat dětem. Mimo to svůj vztah s přítelem vnímá jako jistý a skutečně ten celoživotní. Ohledně předmanželské čistoty

mají jasno, jelikož jsou oba věřícími. Pokud by jim to podmínky dovolily, s partnerem by se nejdříve vzali co nejdříve. Během studia vysoké školy nepovažovali za možné se vzít.

Sex – hledání správné cesty

Křesťanské normy ohraničují život věřícího člověka. Určují, jak by měl vypadat, čímž vytváří jistotu. I když je zákaz předmanželského sexu ženami v rozhovorech vnímán spíše jako dobrý a smysluplný, ne vždy se jim ho daří dodržovat a někdy selhávají. To je vede k hledání možných cest integrace stávající zkušenosti selhání a nároků na ně kladených. Dodržení zákazu představuje spíše jakýsi ideál, k němuž je třeba směřovat. Všechny ženy si pod zákazem předmanželského sexu představují více než jen sex samotný, tedy i další projevy intimity mezi partnery, ač každá si hranice vymezuje trochu jinak.

L.: „[...] *No podle mě překročením zákazu... je víceméně jako... [...] spíš bych řekla, že všechno, co jde za držení se za ruky a pusy, tak už, už jako... patří... [...] že takové nějaké jako... i taková ta soukromá pusa, když už to přechází do nějakého, jo, že když je to taková ta pusa na veřejnosti, taková, jakože... běžně... sdílená v prostoru lidí, tak jako asi v pohodě, ale myslím si, že dál, už je to považováno, nebo aspoň z toho, co jsem zatím měla možnost... si k tomu vyslechnout nebo...“*

L. rozpad předchozího vztahu velmi narušil dosavadní představy. Do rozchodu věřila, že s přítelem zůstane celý život. Nepovažovala tedy svatbu za nezbytný milník pro rozvíjející se intimitu, a proto přistoupila na možnost mít spolu sex. V novém vztahu si zpočátku hranice nastavila mnohem striktněji. S postupem času z nich však přece jen slevuje, čemuž paradoxně přispělo i setkání se zpovědníkem. Ten dle ní dostatečně neocení její snahu, což považuje za křivdu. Stále však usiluje o nalezení integrity mezi vnějšími nároky a svou žitou zkušeností.

F. ve svém hledání správné cesty velmi tápe. S přítelem se stále snaží čekat až do svatby. Zároveň uvádí řadu argumentů, proč považuje požadavek absence sexu před svatbou za problematický.

F.: „[...] *jako je to pěkné, já s tím na jednu stranu souhlasím, a na druhou stranu, když někoho potkáš, já nevím, v sedmnácti osmnácti, chodíš s ním třeba celou výšku, což máš šest let, a pak až se třeba vezmete, protože předtím jako, když se budete brát na výšce, tak třeba nemáte peníze a tak... a vezmete se až po výšce po těch a – teda ten sex bude až po té svatbě, po těch šesti letech, tak... ten vztah, na jednu stranu je s tím člověkem úplně jiný... ale na druhou stranu se ten vztah musí nějak přirozeně jakoby vyvíjet a prostě šest let...“*

V minulosti byla doba „chození“ zpravidla podstatně kratší a její prodloužení kvůli vysokoškolskému studiu je typické právě pro dnešní mladé dospělé. Další z žen se navzdory těmto okolnostem snaží předmanželskou čistotu dodržet. Vyčkání do svatby nepovažuje za samozřejmost, nicméně doufá, že s přítelem nepoleví.

V.: „*Tak, že... ona se ta čistota netýká samozřejmě jenom, jenom tobo... sexu přímo, že jo... takže... my se snažíme vyvarovat i, i těch věcí kolem... ale to, to blávní, ten potom manželský sex, ten opravdu chceme nechat... nechat až po té svatbě... a... to právě, abysme to zvládli, tak s tím se nese plno těch dalších věcí... které... samozřejmě, že se, že se vyskytují, že člověka prostě... vždycky... nějaké to pokušení na něho přijde [náběh na smích], ale... ale snažíme, snažíme se oba...“*

V. je přesvědčena, že ve většině případů je sex před manželstvím špatný, neboť škodí rozvíjení vztahu. S tím také spojuje další negativa jako zvyšování potratovosti a rozvodovosti, přičemž právě rozvody mají neblahý dopad na děti. Proto vidí jako důležité budovat celoživotní vztahy.

Přesvědčení o Božím náhledu na hranice

Ženy se shodují v tom, že odmítání vznikající intimity mezi partnery není přirozené. Ačkoli církev zákaz předmanželského sexu formuluje striktně a pro ženy pod něj spadá řada projevů intimity, kupodivu Bůh dle nich naopak přesné hranice nehlídá, neboť se zabývá životem člověka ve větší šíři.

L.: „[...] asi já pořád, vím, že to tak jako není, že... bych byla odepsaná z toho důvodu, že něco, jo, že prostě... hodně taky... přemýšlím nad tím, jak to teda jako je, že jo, prostě je tady nějaký ten zákon, nějaký to pravidlo, ale... asi si nemyslím, že... si Bůh dělá čárky, že jo, kolikrát člověk tady překročil... toto příkázání.“

Zdá se, že tato představa – Boha s nadhledem nad pravidly ustanovenými organizací, kterou sám zakládal – jim pomáhá uchovat si víru v něj a také pozitivní obraz sebe samých.

Přesvědčení o vyšší náročnosti držet zákaz po započetí sexuálního života

Ženy soudí, že zahájení sexuálního života je na překážku při následných pokusech opět zákaz dodržovat, přičemž se opírají o zkušenosti vlastní i načerpané z blízkého okolí. F. ještě k vystižení svých představ používá následující přirovnání:

F.: „[...] mně to přijde takové jako, tak jasně, že má nějaké ten člověk ten sexuální pud nebo tak, ale prostě, když nevím, jak... jaké to je prostě [...] nebo když jsem nikdy nejedla nějaké jídlo, tak mi to taky nechybí, protože nevím prostě, jaké to vůbec je a tak...“

Navíc sdílení sexuálních zážitků mezi partnery vytvoří jedinečné pouto.

A.: „[...] a mně přijde, že je to... když jako s někým sexuálně začne někdo žít, tak že to strašně potom svazuje ty dva k sobě... nebo jako... že já jakoby si ani neumím představit, že bych měla mít někoho po něm, že mi to přijde brozně blbý, nebo [smích] ... nechtěla bych prostě jakoby s někým jiným takhle intimně jako žít, no...“

Sex jako tabu

Všechny mladé ženy se přímo či nepřímo v rozhovorech dotkly problematičnosti tématu sex v křesťanském prostředí. Uvažují nad vlivy, které k tomu přispívají. F. používá označení tabu. Popisuje svou zkušenost z jedné náboženské akce, kde většina účastníků nechtěla k tématu hovořit. Uvádí také, že kvůli silnému propojení přátelských vazeb mezi katolíky se obává zavádět řeč se známými věřícími na téma sex, aby pak důvěrné informace nesdílela celá komunita v jejím rodném městě.

F.: „No právě, to jsem říkala, že jako docela složitě, že ti... pro ně je to jako trochu tabu nebo ty... takové ty věci, o kterých se nemluví [...] ale právě mi přijde, že to je hodně nastavené tím vyrůstáním v té katolické rodině, že kdyby, kdyby to byli nevěřící lidé, tak jako jim to tak úplně asi nevdí řešit, takové věci...“

L. poukazuje na nevhodnost negativní formulace normy. Důraz na zákaz probouzí právě ve věku adolescence ještě větší potřebu překročit jej a hledat vlastní cestu. Dále má pocit, že stávající edukace v církvi není dostatečná, i když existují různé křesťanské akce, kde se téma vztahů a sexu otvírá.

L.: „[...] protože tam se strašně kladl důraz na to ne, jo, že se to nesmí, že prostě je to špatně, ale nikdo neřekne proč, nikdo neřekne ty vybody, nikdo prostě neuvede, že i když na začátku ten vztah vypadá strašně ideálně, tak může přijít cokoli a, a o to víc do toho potom člověk chce jít, žejo, když to všichni zakazují, a já mám pak ten pocit, že já jsem si vlastně našla úplně ideální vztah a já teď, jako jo, všem ukážu, že vlastně to jde i jinak, než jenom někoho celý život střídat, a tak, myslím si, že by tam... ten zásab v těch patnácti šestnácti měl být jiný.“

A. zmiňuje, že ačkoli jí samotné diskuse o sexu nijak nevadí, pro její rodiče byla nepřijemná a vyhýbali se jí. Názory na tuto oblast prý přejali v nezměněné formě zase od svých vlastních rodičů. Opět se tedy ukazuje, že situace, v níž se ženy nacházejí, je nejspíš pro řadu tradičních katolických rodin zcela nová. Rozdílnost zkušeností tedy nepřináší těžkosti jen do partnerských vztahů, ale působí také v dialogu mezi generacemi, pakliže se názorově rozcházejí.

Role zpovědi ve hledání hranic

Bylo by možné očekávat, že kněží budou ve svých názorech jednotnější, zejména když reprezentují církevní instituci při takzvané svátosti zpovědi. Ženy se však spíše setkávají s jejich nejednotností, což je může jak podporovat, tak je i v jejich snahách oslabovat. V. rady kněží ohledně „předmanželské čistoty“ vyhledává a následně se jimi řídí.

V.: „[...] právě třeba to, být víc mezi, mezi lidma, mezi kamarádama než vyloženě sami se sebou... modlit se spolu, ale ne tak, aby to, ta modlitba jako byla záležitost toho být spolu, jo... [...] ... co byly ještě takové světlé body, co nám... co nám pomohly... [...] ... někdy je to třeba... i to, jaké pokání ten kněz udělí... jo, že jsem... zadržela... i třeba to, že jsem měla někam jít, třeba na nějaké jakože svaté místo, jo, nemuselo to být vůbec jako daleko, ale jít někam...“

Stěžuje si však na nízkou míru ochoty některých kněží k otevírání tématu, což přisuzuje jejich nedostatečné informovanosti. Dále však již nerozebírá možné příčiny jejich neochoty diskutovat o tomto tématu. Další z žen názor zpovědníků vůbec neuznává a jejich autoritu zpochybňuje, neboť sami nežijí v partnerských vztazích, ale v celibátu.

Výchova a automaticčnost víry

Všechny ženy vnímají, že víra je pro ně určitou samozřejmostí, jelikož k ní takto byly vedeny rodiči, vyjma L., kterou k víře vedla babička. Samozřejmě tak pro ně byly i pravidelné návštěvy nedělních bohoslužeb či modlitby v rodině.

A.: „No, tak já jsem to brala úplně, no, všechno automaticky, protože jsem neznala nic jinýho. Takže, takže prostě takhle to bylo, jako že se chodilo do kostela, a třeba, když se nám nechťelo potom kolem třinácti nebo když jsme byli tak v té pubertě, tak jsme stejně museli chodit [smích].“

A. se snaží podle důležitých hodnot a norem vycházejících z víry řídit. Jsou pevným bodem, o který se dá opřít. Víra pro ostatní ženy představuje jistotu, která dává životu smysl.

V. víru považuje za oporu v krizích. Ví, že se o ni Bůh stará, i když se na něj přímo neobrací. Jeho péče není závislá na žádání zásahů ze strany člověka. Neohrožuje ji tedy zoufalství a stále má v životě naději.

V.: „[...] *takové to, že když člověk... už neví, kudy kam, a... a má nějaké trápení, tak... tak ví, že prostě je tady Někdo nad náma a... a stará se... a naštěstí jsou i důkazy, proč to tak je, já už jsem zažila plno, plno situací, kdy už jsem... už jsem možná ani naboru nevolala... jenom jsem byla strašně naštvaná a zklamáná... stejně to vždycky dopadlo tak, jak to mělo dopadnout... dopadlo to dobře...*“

F. říká, že rodiče dělají za člověka v dětství volbu o jeho víře. Jakmile už dítě jednou vezme v potaz, že v jeho světě existuje Bůh, není jednoduché se od této představy oprostit. Existence Boha je jedním z mnoha dalších fakt, jako třeba přítomnost Slunce na obloze. Mnoho z této samozřejmosti zůstává až do dospělosti, ač od puberty přicházejí pochyby, které je třeba překonávat.

Přirozenost a žádoucnost pochyb o víře

Ačkoli je pro ženy víra z velké části díky výchově čímsi automatickým, od puberty o ní a o pravdách z ní vycházejících čas od času pochybují. Právě pochyby jsou součástí procesu, který víru v důsledku posiluje, pakliže je pochybnost překonána.

V.: „[...] *když jsem už sama si zjišťovala informace a prostě člověk roste a teď byl už mimo domov a byl na té střední... a musel si tu cestu začít nějak prokopávat sám... takže tam jsem měla možná větší pochybnosti ještě než na té základce... no... možná i, i začátkem výšky...*“

V. vnímá normalitu pochyb, nicméně je ráda, že nyní nepochybuje. Její svět je tak plně koherentní, což však může působit poněkud nekriticky.

Závěrem

Věřící ženy hledají vztah s jedním člověkem na celý život, což je pro ně přirozeně samozřejmé, přestože ne vždy mají možnosti tomuto svému přesvědčení dostat. Zákaz předmanželského sexu považují za nástroj usnadňující hledání správného partnera, jelikož věří, že při absenci sexu se mohou více a plněji věnovat vzájemnému poznávání, co se týče hodnot, chování, komunikace aj. Tento předpoklad si patrně vytvořily ještě před vlastní zkušeností se vztahy. Jejich postoj je tedy vůči sexuálním aktivitám spíše odmítavý, což se shoduje s poznatky o vlivu náboženských přesvědčení na sexualitu (Hardy & Raffaelli, 2003; Rostosky et al., 2004; Helm et al., 2009). V případě nalezení možného potenciálního celoživotního partnera se objevuje i ochota do vztahu investovat a věnovat se vzájemnému poznávání (Hernandez et al., 2011). Ženy vnímají sex jako druh závazku, jelikož dle církve patří až do svátostného manželství, které s sebou nese i vzájemné povinnosti manželů vůči sobě pronášené při slavnostním slibu. Zároveň také představuje investici ve smyslu darování jedinečného a neopakovatelného panenství.

Podobně další autoři Murray-Swank a kolegové (2005) píší, že mezi mladými dospělými se v nutnosti zmírnit diskrepanci mezi daným zákazem a jejich zkušeností objevuje nazírání sexu v dlouhodobém vztahu jako svátostného. V případě V. dochází k obhajobě diskurzu

o zákazu předmanželského sexu a případné disonanci předchází předkládáním řady argumentů, které dokládají škodlivost předmanželského sexu v životě člověka. Zároveň odložení sexu dle výzkumu skutečně má pozitivní vliv – například eliminace pohlavně přenosných chorob či udržení vyšší životní spokojenosti (Sabia & Rees, 2008).

A. s F. diskutují o nutnosti přirozeného vývoje vztahu, kdy vymezují určité vhodné údobí pro započítání intimity mezi partnery, přičemž uvádějí vnější překážky vstupu do manželství, jako je nedostatek financí pro založení rodiny či nemožnost se osamostatnit od rodičů kvůli studiu. Manželství je pro ně implicitně spjato s nezávislostí na původní rodině, což nutně nepatří mezi nároky ryze křesťanské. Ať tak či onak, z těchto důvodů neodmítají zcela sex ve vztahu před svatbou a připouštějí situace, kdy je možné předmanželský sex akceptovat. F. dále poukazuje na nutnost vzájemné spokojenosti v sexuální oblasti mezi partnery už právě proto, že spolu hodlají být celý život.

Svou víru ženy považují až na A., která se vypořádává se změnami partnerského vztahu, za součást sebe samých, a tudíž ji jen s obtížemi reflektují. Přestože si jí velice cení, nedokážou ji plně sdílet s lidmi, kteří ji za samozřejmou nepovažují. Přitom se jedná o jeden ze základních zdrojů životní jistoty, který je provádí krizovými situacemi. Dle jejich slov na ně měla největší vliv výchova, což se zdá být v souladu s některými stávajícími výzkumy (Power & McKinney, 2013; Leonard, Cook, Boyatzis, Kimball, & Flanagan, 2013). Všechny ženy kromě L., již k víře vedla místo rodičů babička, zmiňují víceméně téměř nemožnost nevěřit. Hardy a kolegové (2011) uvádějí jako silný prvek přenosu spirituality a aktivní účasti ve vlastní náboženské obci autoritářský rodičovský styl. V rozporu však stojí zjištění Leonarda a kolegů (2013) o nutnosti vřelého a blízkého vztahu mezi rodičem a dítětem, aby mohla být víra předána.

Jak je to tedy se zkušenostmi a prožíváním věřících žen a zákazem předmanželského sexu? Ženy například přisuzují zákazu ochrannou funkci pro vytváření celoživotního partnerského vztahu. Z tohoto důvodu se snaží sex odkládat až do manželství. Velmi výrazná byla v rozhovorech vyjadřovaná potřeba respondentek podržet si svou víru, která jim přináší životní jistotu. Mladé věřící ženy se snaží zodpovědně najít celoživotního partnera. Prodloužený čas pro toto hledání a exploraci, který je obecně vnímán jako benefit pro mladé lidi v souvislosti s charakteristikami vynořující se dospělosti, však u této specifické skupiny může být na druhou stranu vnímán spíše jako komplikace, problém, či dokonce riziko pro budoucí partnerský život.

Literatura

- Absolvent bez praxe? Dnes téměř bez šance* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.jobs.cz/poradna/absolvent-bez-praxe-dnes-temer-bez-sance/>
- Absolventi českých VŠ mají vysoké finanční nároky a nízké znalosti cizích jazyků* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.grafon.cz/o-nas/medialni-zona/tiskove-zpravy/absolventi-ceskych-vs-maji-vysoke-financni-naroky-a-nizke-znalosti-cizich-jazyku>
- Absolventi: bez praxe je nikdo nechce* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kariera/349962-absolventi-bez-praxe-je-nikdo-nechce.html>
- Afifi, W. A. & Burgoon, J. K. (1998). „We never talk about that“: A comparison of cross-sex friendships and dating relationships on uncertainty and topic avoidance. *Personal Relationships*, 5(3), 255–272.
- Afifi, W. A. & Faulkner, S. L. (2000). On being “just friends”: The frequency and impact of sexual activity in cross-sex friendships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(2), 205–222.
- Allen, J. P. & Land, D. (1999). Attachment in adolescence. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment Theory and Research* (pp. 319–335). New York: Guilford.
- Almenara, C. A. (2006). [*Historical-critical analysis of anorexia and bulimia nervosas*]. Universidad Nacional Mayor de San Marcos. Retrieved from <http://goo.gl/FeJVv>.
- Aquilino, W. S. (2005). Impact of family structure on parental attitudes toward the economic support of adult children over the transition to adulthood. *Journal of Family Issues*, 26(2), 143–167.
- Aquilino, W. S. (1997). From adolescent to young adult: a prospective study of parent-child relations during the transition to adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 59(3), 670–686.
- Aquilino, W. S. (1999). Two views of one relationship: comparing parents’ and young adult children’s reports of the quality of intergenerational relations. *Journal of Marriage and Family*, 61(4), 858–870.
- Armsden, G. C. & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427–454.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8(2), 133–143.
- Arnett, J. J. (2003). Conceptions of the transition to adulthood among emerging adults in american ethnic groups. *New Directions in Child and Adolescent Development*, 100, 63–75.
- Arnett, J. J. (2004). *Adolescence and Emerging Adulthood: A Cultural Approach* (2nd edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. New York, NY: Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2011). Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage. In L. A. Jensen, L. A. Jensen (Eds.), *Bridging Cultural and Developmental Approaches to Psychology: New syntheses in theory, research, and policy* (pp. 255–275). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Arnett, J. J. (2013). *Adolescence and Emerging Adulthood. A Cultural Approach*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

- Arnett, J. J. (2013). The Evidence for Generation We and Against Generation Me. *Emerging Adulthood*, 1(1), 5–10.
- Arnett, J. J. (2015). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties* (2nd ed.). New York, NY: Oxford University Press.
- Arnett, J. J. & Schwab, J. (2012). *The Clark University Poll of Emerging Adults: Thriving, Struggling, and Hopeful*. Worcester, MA: Clark University. Dostupné z <http://www.clarku.edu/clark-poll-emerging-adults/pdfs/clark-university-poll-emerging-adults-findings.pdf>
- Arnett, J. J. & Schwab, J. (2013). *Parents and Their Grown Kids: Harmony, Support, and (Occasional) Conflict*. Worcester, MA: Clark University. Dostupné z <http://www.clarku.edu/clark-poll-emerging-adults/pdfs/clark-university-poll-parents-emerging-adults.pdf>
- Arnett, J. J., Kloep, M., Hendry, L. B., & Tanner, J. L. (2011). *Debating Emerging Adulthood. Stage or Process?* Oxford: Oxford University Press.
- Badger, S., Nelson, L. J., & C. M. Barry (2006). Perceptions of the Transition to Adulthood among Chinese and American Emerging Adults. *International Journal of Behavioral Development*, 30(1), 84–93.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67(6), 3296–3319.
- Barber, L. K., Munz, D. C., Bagsby, P. G., & Grawitch, M. J. (2009). When does time perspective matter? Self-control as a moderator between time perspective and academic achievement. *Personality and Individual Differences*, 46(2), 250–253.
- Bartošová, M. (2008). Mezi Bohem a církví – pluralizace náboženské zkušenosti v římskokatolické církvi. *Sociální studia*, 5(3/4), 89–106.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1–44.
- Baxter, L. A. & Wilmot, W. W. (1985). Taboo topics in close relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 2(3), 253–269.
- Becker, A. E., Burwell, R. A., Gilman, S. E., Herzog, D. B., & Hamburg, P. (2002). Eating behaviours and attitudes following prolonged exposure to television among ethnic Fijian adolescent girls. *The British Journal of Psychiatry*, 180, 509–514.
- Becker-Stoll, F. (2003). Bindung, Autonomie und Essstörungen im Jugendalter. In H. Scheurer-Englisch, G. J. Süss, & W. P. Pfeifer (Eds.), *Wege zur Sicherheit. Bindungswissen in Diagnostik und Intervention* (pp. 135–150). Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Belsky, J., Jaffee, S. R., Caspi, A., Moffitt, T., & Silva, P. A. (2003). Intergenerational relationships in young adulthood and their life course, mental health, and personality correlates. *Journal of Family Psychology*, 17(4), 460–471.
- Belzen, J. A. (2009). Některé podmínky, možnosti a hranice psychologických studií spirituality. *Československá psychologie*, 53(4) 396–407.
- Benet-Martínez, V. & Haritatos, J. (2005). Bicultural Identity Integration (BII): Components and psychosocial antecedents. *Journal of Personality*, 73(4), 1015–1049.
- Benet-Martínez, V., Leu, J., Lee, F., & Morris, M. W. (2002). Negotiating Biculturalism: Cultural Frame Switching in Biculturals with Oppositional Versus Compatible Cultural Identities. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 492–516.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Bergeron, L. M. & Romano, J. L. (1994). The relationships among career decision-making self-efficacy, educational indecision, vocational indecision, and gender. *Journal of College Student Development, 35*(1), 19–24.
- Berzonsky, M. D. (1989). Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research, 4*(3), 267–281.
- Berzonsky, M. D. (1990). Self-construction over the life-span: A process perspective on identity formation. In G. J. Neimeyer & R. A. Neimeyer (Eds.), *Advances in Personal Construct Psychology: A Research Annual, Vol. 1* (pp. 155–186). US: Elsevier Science/JAI Press.
- Berzonsky, M. D. (1993). Identity style, gender, and social-cognitive reasoning. *Journal of Adolescent Research, 8*(3), 289–296.
- Berzonsky, M. D. & Ferrari, J. R. (1996). Identity orientation and decisional strategies. *Personality and Individual Differences, 20*(5), 597–606.
- Berzonsky, M. D. & Neimeyer, G. J. (1988). Identity status and personal construct systems. *Journal of Adolescence, 11*(3), 195–204.
- Berzonsky, M. D. & Sullivan, C. (1992). Social-cognitive aspects of identity style need for cognition, experiential openness, and introspection. *Journal of Adolescent Research, 7*(2), 140–155.
- Berzonsky, M. D., Soenens, B., Luyckx, K., Goossens, L., Dunkel, C. S., & Papini, D. R. (2011). *Development and validation of the Revised Identity Style Inventory (ISI-4): Factor structure, reliability, and convergent validity*. Unpublished manuscript.
- Betz, N. E. & Klein, K. L. (1996). Relationships among measures of career self-efficacy, generalized self-efficacy, and global self-esteem. *Journal of Career Assessment, 4*(3), 285–298.
- Betz, N. E. & Luzzo, D. A. (1996). Career assessment and the career decision-making self-efficacy scale. *Journal of Career Assessment, 4*(4), 413–428.
- Betz, N. E., Klein, K. L., & Taylor, K. M. (1996). Evaluation of a short form of the career decision-making self-efficacy scale. *Journal of Career Assessment, 4*(1), 47–57.
- Beyers, W., Goossens, L., Vansant, I., & Moors, E. (2003). A Structural Model of Autonomy in Middle and Late Adolescence: Connectedness, Separation, Detachment, and Agency. *Journal of Youth and Adolescence, 32*(5), 351–365.
- Billari, F. C. & Liefbroer, A. C. (2007). Should I stay or should I go? The impact of age norms on leaving home. *Demography, 44*(1), 181–198.
- Bisson, M. A. & Levine, T. R. (2009). Negotiating a friends with benefits relationship. *Archives of Sexual Behavior, 38*(1), 66–73.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage: Developmental Issues*. New York, NY: International Universities Press.
- Blowers, L. C., Loxton, N. J., Grady-Flessler, M., Occhipinti, S., & Dawe, S. (2003). The relationship between sociocultural pressure to be thin and body dissatisfaction in preadolescent girls. *Eating Behaviors, 4*(3), 229–244.
- Blustein, D. L. (2011). A relational theory of working. *Journal of Vocational Behavior, 79*(1), 1–17.
- Blustein, D. L., Prezioso, M. S., & Schultheiss, D. P. (1995). Attachment theory and career development current status and future directions. *The Counseling Psychologist, 23*(3), 416–432.
- Blustein, D. L., Walbridge, M. M., Friedlander, M. L., & Palladino, D. E. (1991). Contributions of psychological separation and parental attachment to the career development process. *Journal of Counseling Psychology, 38*(1), 39–50.

- Blustein, D. L., Phillips, S. D., Jobin-Davis, K., Finkelberg, S. L., & Roarke, A. E. (1997). A theory-building investigation of the school-to-work transition. *The Counseling Psychologist, 25*(3), 364–402.
- Boniwell, I., Osin, E., Linley, P. A., & Ivanchenko, G. V. (2010). A question of balance: Time perspective and well-being in British and Russian samples. *The Journal of Positive Psychology, 5*(1), 24–40.
- Bornstein, R. F., Languirand, M. A., Geiselman, K. J., Creighton, J. A., West, M. A., Gallagher, H. A., & Eisenhart, E. A. (2003). Construct validity of the Relationship Profile Test: A self-report measure of dependency-detachment. *Journal of Personality Assessment, 80*(1), 64–74.
- Bradley-Geist, J. & Olson-Buchanan, B. J. (2014). Helicopter parents: an examination of the correlates of over-parenting of college students. *Education + Training, 56*(4), 314–328.
- Branje, S., Laninga-Wijnen, L., Yu, R., & Meeus, W. (2014). Associations among school and friendship identity in adolescence and romantic relationships and work in emerging adulthood. *Emerging Adulthood, 2*(1), 6–16.
- Bronfenbrenner, U. & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development* (6th ed., Vol. 1, pp. 793–828). New Jersey, NJ: John Wiley & Sons.
- Brooks, N. & Begley, A. (2013). Adolescent food literacy programmes: A review of the literature. *Nutrition & Dietetics, 71*(3), 158–171.
- Brouček, S. (2003). *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Brown, B. B. (1999). “You’re going with who?!”: Peer group influences on adolescent romantic relationships. In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The Development of Romantic Relationships in Adolescence* (291–329). New York: Cambridge University Press.
- Bucx, F. & van Wel, F. (2008). Parental bond and life course transitions from adolescence to young adulthood. *Adolescence, 43*(169), 71–88.
- Buhl, H. M. (2007). Well-being and the child–parent relationship at the transition from university to work life. *Journal of Adolescent Research, 22*(5), 550–571.
- Burris, J. L., Smith, G. T., & Carlson, C. R. (2009). Relations Among Religiousness, Spirituality, and Sexual Practices. *Journal of Sex Research, 46*(4), 282–289.
- Calogero, R. M., Boroughs, M., & Thompson, J. K. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Eds.), *Body Beautiful: Evolutionary and Sociocultural Perspectives* (pp. 259–297). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*(3), 538–549.
- Campbell, J. D., Trapnell, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavallee, L. F., & Lehman, D. R. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(1), 141–156.
- Carbone, E. T. & Zoellner, J. M. (2012). Nutrition and health literacy: A systematic review to inform nutrition research and practice. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics, 112*(2), 254–65.
- Carolyn, M. B. & Nelson, L. J. (2005). The role of religion in the transition to adulthood for young emerging adults. *Journal of Youth and Adolescence, 34*(3), 245–255.
- Collins, N. L., Cooper, M. L., Albino, A., & Allard, L. (2002). Psychological vulnerability from adolescence to adulthood: A prospective study of attachment style differences in relationship functioning and partner choice. *Journal of Personality, 70*(6), 965–1008.

- Collins, W. A. (2003). More than myth: The developmental significance of romantic relationships during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 1–24.
- Conklin, A. M., Dahling, J. J., & Garcia, P. A. (2013). Linking affective commitment, career self-efficacy, and outcome expectations a test of social cognitive career theory. *Journal of Career Development*, 40(1), 68–83.
- Conneran, J. M. & Hartman, B. W. (1993). The concurrent validity of the Self Directed Search in identifying chronic career indecision among vocational education students. *Journal of Career Development*, 19(3), 197–208.
- Connolly, J. & Goldberg, A. (1999). Romantic Relationships in Adolescence: The role of friends and peers in their emergence and development. In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The Development of Romantic Relationships in Adolescence* (pp. 266–290). New York: Cambridge University Press.
- Consumerism (n.d.). In Cambridge Dictionary. Retrieved from <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/consumerism>.
- Cook-Cottone, C. P. (2015). Incorporating positive body image into the treatment of eating disorders: A model for attunement and mindful self-care. *Body Image*, 14, 158–167.
- Corijn, M. & Klijzing, E. (2001). Transition to adulthood in Europe: Conclusion and discussion. In M. Corijn & E. Klijzing (Eds.), *Transition to Adulthood in Europe* (pp. 313–340). London, UK: Kluwer Academic Publishers.
- Côté, J. E. (2014). The Dangerous Myth of Emerging Adulthood: An Evidence-Based Critique of a Flawed Developmental Theory. *Applied Developmental Science*, 18(4), 177–188.
- Creed, P. A., Muller, J., & Patton, W. (2003). Leaving high school: The influence and consequences for psychological well-being and career-related confidence. *Journal of Adolescence*, 26(3), 295–311.
- Creed, P., Prideaux, L. A., & Patton, W. (2005). Antecedents and consequences of career decisional states in adolescence. *Journal of Vocational Behavior*, 67(3), 397–412.
- Crocetti, E., Rubini, M., & Meeus, W. (2008). Capturing the dynamics of identity formation in various ethnic groups: Development and validation of a three-dimensional model. *Journal of Adolescence*, 31(2), 207–222.
- Český dorost málo souloží. Bud' je vysílen sledováním „pěčka“ nebo hledáním Pokémonů [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.reflex.cz/clanek/komentare/72817/cesky-dorost-malo-soulozi-bud-je-vysilen-sledovanim-pecka-nebo-hledanim-pokemonu.html>
- Češi jsou národ „mamánků“ [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.stemmark.cz/cesi-jsou-narod-mamanku/>
- Čeští studenti se smíří s nižším platem. Chtějí ale více volna [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://ekonomika.idnes.cz/cesti-studenti-se-smiri-s-nizsim-platem-chteji-ale-vice-volna-p57-ekoakcie.aspx?c=A150727_184218_ekoakcie_rny
- ČSÚ.(2016) <https://www.czso.cz/documents/10180/20568823/czam020316analyza.pdf/1ca71f02-3351-4011-a0c0-e252a872d865?version=1.0>
- ČSÚ. (2011). Obyvatelstvo podle Sčítání lidu, domů a bytů 2011 [Data file]. Retrieved from http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/kapitola/07000-12-n_2012-00t0
- ČSÚ. (2013). Vzdělávání dospělých: Specifické výstupy z šetření Adult Education Survey [Data file]. Retrieved from <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/p/3313-13>

- Dailey, R. M., Hampel, A. D., & Roberts, J. (2010). Relational maintenance in on-again/off-again relationships: An assessment of how relations maintenance, uncertainty, and relations quality vary by relationship type and status. *Communication Monographs*, 77(1), 75–101.
- Dailey, R. M., Jin, B., Brody, N., & McCracken, A. A. (2013). A Dimensional Approach to Characterizing On-Again/Off-Again Romantic Relationship. *Interpersona*, 7(2), 196–214.
- Dailey, R. M., Pfister, A., Jin, B., Beck, G., & Clark, G. (2009). On-again/off-again dating relationships: How are They different from other dating relationships? *Personal Relationships*, 16(1), 23–47.
- Damiano, S. R., Gregg, K. J., Spiel, E. C., McLean, S. A., Wertheim, E. H., & Paxton, S. J. (2015). Relationships between body size attitudes and body image of 4-year-old boys and girls, and attitudes of their fathers and mothers. *Journal of Eating Disorders*, 3(1), 1–10.
- de Vries, D. A., Peter, J., de Graaf, H., & Nikken, P. (2015). Adolescents' social network site use, peer appearance-related feedback, and body dissatisfaction: Testing a mediation model. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(1), 211–224.
- Deal, J. J., Altman, D. G. & Rogelberg, S. G. (2010). Millennials at work: What we know and what we need to do (if anything). *Journal of Business and Psychology*, 25(2), 191–199.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Děti nechce 43 % mužů před třicítkou. Z žen je neplánuje každá čtvrtá* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/muzi-zeny-chteji-deti-pruzkum-dk8-/domaci.aspx?c=A160708_160224_domaci_pas
- Děti nemáme v plánu, tvrdí mladí Češi* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/ekonomika/409352-deti-nemame-v-planu-tvrdi-mladi-cesi.html>
- Dittmar, H. (2008). What is the price of consumer culture? Consequences, implications, and the cage within. In H. Dittmar (Ed.), *Consumer Culture, Identity and Well-being: The Search for the “Good Life” and the “Body Perfect”* (pp. 199–222). New York, NY: Psychology Press.
- Dittmar, H., Bond, R., Hurst, M., & Kasser, T. (2014). The relationship between materialism and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(5), 879–924.
- Dohnt, H. K. & Tiggemann, M. (2006). Body image concerns in young girls: The role of peers and media prior to adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(2), 141–151.
- Doyle, A. B., Lawford, H., & Markiewicz, D. (2009). Attachment style with mother, father, best friend, and romantic partner during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 19(4), 690–714.
- Dunkel, C. S. (2005). The relationship between self-continuity and measures of identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(1), 21–34.
- Earl, J. K. & Bright, J. E. (2007). The relationship between career decision status and important work outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 71(2), 233–246.
- Elias, S. M. & Loomis, R. J. (2000). Using an academic self-efficacy scale to address university major persistence. *Journal of College Student Development*, 41(4), 450–454.
- Emmanuelle, V. (2009). Inter-relationships among attachment to mother and father, self-esteem, and career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 75(2), 91–99.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Erlandsson, K., Nordvall, C. J., Öhman, A., & Häggström-Nordin, E. (2012). Qualitative interview with adolescents about „friends with benefits“ relationships. *Public Health Nursing*, 30(1), 47–57.

- Esters, L. T. & Bowen, B. E. (2005). Factors influencing career choices of urban agricultural education students. *Journal of Agricultural Education*, 46(2), 24–35.
- Euromonitor International. (2014). *Weight Management in the Czech Republic*. London: Euromonitor International Ltd.
- Euromonitor International. (2015a). *Key Trends in Global Weight Management*. London: Euromonitor International Ltd.
- Euromonitor International. (2015b). *Weight Management in the Czech Republic*. London: Euromonitor International Ltd.
- Euromonitor International. (2015c). *Young Women's Health: Global Attitudes Towards Health, Fitness and Well-being among the Under 30s and Market Impact*. London: Euromonitor International Ltd.
- Eurostat (2015). [Graph illustration the estimated mean age of leaving the parental household, by sex, 2013]. Eurostat Statistics Explained. Dostupné z http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Estimated_mean_age_of_leaving_the_parental_household_by_sex_2013.png
- Fairweather-Schmidt, A. K. & Wade, T. D. (2015). Changes in genetic and environmental influences on disordered eating between early and late adolescence: A longitudinal twin study. *Psychological Medicine*, 45(15), 3249–3258.
- Field, A. E., Camargo, C. A., Taylor, C. B., Berkey, C. S., & Colditz, G. A. (1999). Relation of peer and media influences to the development of purging behaviors among preadolescent and adolescent girls. *Archives of Pediatric Adolescent Medicine*, 153(11), 1184–1189.
- Fingerman, K. L. & Yahirun, J. J. (2016). Emerging adulthood in the context of family. In J. J. Arnett (Ed.), *The Oxford Handbook of Emerging Adulthood* (pp. 163–176). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Fingerman, K. L., Cheng, Y., Wesselman, E. D., Zarit, S., Furstenberg, F., & Birditt, K. S. (2012). Helicopter parents and landing pad kids: intense parental support of grown children. *Journal of Marriage and Family*, 74(4), 880–896.
- Fingerman, K. L., Miller, L., Birditt, K., & Zarit, S. (2009). Giving to the good and the needy: parental support of grown children. *Journal of Marriage and Family*, 71(5), 1220–1233.
- Fincham, F. D. & Cui, M. (2011). Emerging Adulthood and Romantic Relationships: An Introduction. In F. D. Fincham & M. Cui (Eds.), *Romantic Relationships in Emerging Adulthood* (pp. 3–12). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer, D. (2013). Promoting sustainable consumption in educational settings. In U. Schrader, V. Fricke, D. Doyle, & V. W. Thoresen (Eds.), *Enabling responsible living* (pp. 147–160). New York, NY: Springer.
- Flanagan, C., Schulenberg, J., & Fuligni, A. (1993). Residential setting and parent-adolescent relationships during the college years. *Journal of Youth and Adolescence*, 22(2), 171–189.
- Flum, H. (2001). Relational dimensions in career development. *Journal of Vocational Behavior*, 59(1), 1–16.
- Fraňková, S. & Chudobová, P. (2000). Development of body image in preschool girls. *Homeostasis in Health and Disease*, 40(5), 161–169.
- Furman, W. & Shaffer, L. (2003). The role of romantic relationships in adolescent development. In P. Florsheim, (Ed.), *Adolescent Romantic Relations and Sexual Behavior. Theory, Research, and Practical Implications* (pp. 3–22). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.

- Furman, W. & Wehner, E. A. (1994). Romantic views: Toward a theory of adolescent romantic relationships. In R. Montemayor, G. R. Adams, & G. P. Gullotta (Eds.), *Relationships during Adolescence. Advances in Adolescent Development* (pp. 168–175). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Furman, W. & Wehner, E. A. (1997). Adolescent romantic relationships: A developmental perspective. In Shulman, S., & Collins, A. (Eds.), *Romantic Relationships in Adolescence. New Directions for Child Development* (pp. 21–36). San Francisco: Jossey-Bass.
- Furman, W. E., Brown, B. B., & Feiring, C. E. (1999). *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Gala, J. & Kapadia, S. (2013). Romantic Relationships in Emerging Adulthood: A Developmental Perspective. *Psychological Studies*, 58(4), 406–418.
- Galliot, N. Y. & Graham, L. J. (2015). School based experiences as contributors to career decision-making: findings from a cross-sectional survey of high-school students. *The Australian Educational Researcher*, 42(2), 179–199.
- Gati, I., Gadassi, R., Saka, N., Hadadi, Y., Ansenberg, N., Friedmann, R., & Asulin-Peretz, L. (2011). Emotional and personality-related aspects of career decision-making difficulties: Facets of career indecisiveness. *Journal of Career Assessment*, 19(1), 3–20.
- Germeijs, V. & Verschueren, K. (2009). Adolescents' career decision-making process: Related to quality of attachment to parents? *Journal of Research on Adolescence*, 19(3), 459–483.
- Givertz, M. & Segrin, C. (2014). The association between overinvolved parenting and young adults' self-efficacy, psychological entitlement, and family communication. *Communication Research*, 41(8), 1111–1136.
- Greenberg, B. S. & Worrell, T. R. (2005). The portrayal of weight in the media and its social impact. In K. D. Brownell, R. M. Puhl, M. B. Schwartz, & L. Rudd (Eds.), *Weight Bias: Nature, Consequences, and Remedies* (pp. 42–53). New York, NY: The Guilford Press.
- Grogan, S. (2008). *Body Image: Understanding Body Dissatisfaction in men, Women, and Children* (2nd ed.). London: Routledge.
- Gute, G. & Eshbaugh, E. M. (2008). Personality as a predictor of hooking up among college students. *Journal of Community Health Nursing*, 25(1), 26–43.
- Habermas, T. (2015). History of Anorexia Nervosa. In L. Smolak & M. P. Levine (Eds.), *The Wiley Handbook of Eating Disorders* (Vol. 1, pp. 11–24). Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- Hadenn, B. W., Smith, C. V., & Webster, G. D. (2014). Relationship duration moderates associations between attachment and relationship quality: Meta-analytic support for the temporal adult romantic attachment model. *Personality and Social Psychology Review*, 18(1), 42–58.
- Hall, G. S. (1904). *Adolescence: Its psychology and its relation to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education* (Vol. 1). New York, NY: Appleton.
- Hamilton, S. & Hamilton, M. A. (2006). School, work, and emerging adulthood. In J. J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.), *Emerging Adults in America: Coming of Age in the 21st Century* (pp. 257–277). Washington, DC: APA Books.
- Hamplová, D. (2013). *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum.
- Hamplová, D. & Řeháková, B. (2009). *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hardy, S. A., White, J. A., Zhang, Z., & Ruchty, J. (2011). Parenting and the socialization of religiousness and spirituality. *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(3), 217–230.

- Hargrove, B. K., Creagh, M. G., & Burgess, B. L. (2002). Family interaction patterns as predictors of vocational identity and career decision-making self-efficacy. *Journal of Vocational Behavior, 61*(2), 185–201.
- Harriger, J. A. (2015). Age differences in body size stereotyping in a sample of preschool girls. *Eating Disorders: The Journal of Treatment & Prevention, 23*(2), 177–190.
- Harter, S. (2000). Is self-esteem only skin-deep? The inextricable link between physical appearance and self-esteem. *Reclaiming Children and Youth, 9*(3), 133–138.
- Harter, S. (2012). *The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Havighurst, R. J. (1948). *Developmental Tasks and Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hazan, C. & Zeifman, D. (1994). Sex and the psychological tether. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Advances in Personal Relationships: Attachment Processes in Adulthood* (Vol. 5) (pp. 151–178). London, UK: Jessica Kingsley.
- Helwig, A. A. (2008). From Childhood to Adulthood: A 15-Year Longitudinal Career Development Study. *The Career Development Quarterly, 57*(1), 38–50.
- Henderson S., Holland, J. McGrellis, S., Shapre, S., & Thomson, R. (2007). *Inventing Adulthood: A Biographical Approach to Youth Transitions*. London, Sage Publications.
- Hendry, L. B. & Kloep, M. (2010). How universal is emerging adulthood? An empirical example. *Journal of Youth Studies, 13*(2), 169–179.
- Hofírek, O. & Nekorjak, M. (2009). Vietnamští imigranti v českých velkoměstech – Integrace přistěhovalců z Vietnamu. In R. Trbola, & M. Rákozyová (Eds.), *Sociální integrace přistěhovalců v České republice* (161–194). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hogg, M. A. & Turner, J. C. (1987). Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology, 26*(4), 325–340.
- Hogg, M. A., Adelman, J. R., & Blagg, R. D. (2010). Religion in the Face of Uncertainty: An Uncertainty-Identity Theory Account of Religiousness. *Personality & Social Psychology Review, 14*(1), 72–83.
- Homolková, M. (2015). *On-again/off-again partnerské vztahy ve vynořující se dospělosti*. Nepublikovaná bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Horstmanshof, L., & Zimitat, C. (2007). Future time orientation predicts academic engagement among first-year university students. *British Journal of Educational Psychology, 77*(3), 703–718.
- Hughes, M., Morrison, K., & Asada, K. J. K. (2005). What's love got to do with it? Exploring the impact of maintenance rules, love attitudes, and network support of friends with benefits relationships. *Western Journal of Communication, 69*(1), 49–66.
- Hussong, A. M. & Chassin, L. (2002). Parent alcoholism and the leaving home transition. *Development and Psychopathology, 14*(1), 139–157.
- Chemers, M. M., Hu, L. T., & Garcia, B. F. (2001). Academic self-efficacy and first year college student performance and adjustment. *Journal of Educational Psychology, 93*(1), 55–64.
- Choi, B. Y., Park, H., Yang, E., Lee, S. K., Lee, Y., & Lee, S. M. (2011). Understanding career decision self-efficacy: A meta-analytic approach. *Journal of Career Development, 39*(5), 443–460.
- Chung, Y. B. (2002). Career decision-making self-efficacy and career commitment: Gender and ethnic differences among college students. *Journal of Career Development, 28*(4), 277–284.
- Iacovou, M. & Skew, A. J. (2011). Household composition across the new Europe: Where do the new member states fit in? *Demographic Research, 25*, 465–490.

- Jackson, L. A. (1992). *Physical Appearance and Gender: Sociobiological and Sociocultural Perspectives*. New York, NY: SUNY.
- Jak vystrnadit děti z mamahotelu: Nepřehánějte to s pobostinností [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://supermamy.maminka.cz/clanek/pro-zeny-super-mamy-materstvi-vychova-deti/350677/jak-vystrnadit-deti-z-mamahotelu-neprehanejte-to-s-pohostinnosti.html>
- Johnson, M. K. (2013). Parental financial assistance and young adults' relationships with parents and well-being. *Journal of Marriage & Family*, 75(3), 713–733.
- Jsem vysokoškolačk, kdo je víc? Absolventi mají přemrštěná očekávání [online]. c2016 [cit. 20160910]. Dostupné z: <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/396091/jsem-vysokoskolak-kdo-je-vic-absolventi-maji-premrstena-ocekavani.html>
- Julia, C., Péneau, S., Andreeva, V. A., Méjean, C., Fezeu, L., Galan, P., & Hercberg, S. (2014). Weight-loss strategies used by the general population: How are they perceived? *PLoS One*, 9(5), e97834.
- Jung, J. & Forbes, G. B. (2010). Body dissatisfaction and disordered eating: The globalization of Western appearance ideals. In M. A. Paludi (Ed.), *Feminism and women's rights worldwide* (Vol. 1, pp. 161–186). Santa Barbara, CA: Praeger.
- Juříčková, V. (2007). *Komunikace s rodiči (pobled mladých lidí na prahu dospělosti)*. Nepublikovaná disertační práce. Brno: FSS MU.
- Kagitčibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403–422.
- Kam mizí peníze mladých Čechů? Nejčastěji do pokladen fastfoodů a kin [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/finance/413290-kam-mizi-penize-mladych-cechu-nejcastejido-pokladen-fastfoodu-a-kin.html>
- Kamp Dush, C. M. & Amato, P. R. (2005). Consequences of relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(5), 607–627.
- Kaneva, N. & Ibroscheva, E. (2013). Media and the birth of the Post-communist consumer. In P. Gross & K. Jakubowicz (Eds.), *Media Transformations in the Post-communist World: Eastern Europe's Tortured Path to Change* (pp. 67–84). Lanham, MD: Lexington Books.
- Karlsen, M. & Træen, B. (2012). Identifying „friends with benefits“ scripts among young adults in the Norwegian cultural context. *Sexuality & Culture*, 17(1), 83–99.
- Kassebaum, N. J., Jasrasaria, R., Naghavi, M., Wulf, S. K., Johns, N., Lozano, R., ... Murray, C. J. L. (2014). A systematic analysis of global anemia burden from 1990 to 2010. *Blood*, 123(5), 615–624.
- Katrnák, T., Lechnerová, Z., Pakosta, P., & Fučík, P. (2010). *Na prahu dospělosti: Partnerství, sex a životní představy mladých v současné české společnosti*. Praha, CZ: Dokořán.
- Katz, D. L., Katz, C. S., Treu, J. A., Reynolds, J., Njike, V., Walker, J., ... Michael, J. (2011). Teaching healthful food choices to elementary school students and their parents: The Nutrition Detectives™ program. *The Journal of School Health*, 81(1), 21–28.
- Katzmarzyk, P. T., & Davis, C. (2001). Thinness and body shape of Playboy centerfolds from 1978 to 1998. *International Journal of Obesity and Related Metabolic Disorders*, 25(4), 590–592.
- Keel, P. K., Eddy, K. T., Thomas, J. J., & Schwartz, M. B. (2010). Vulnerability to eating disorders across the lifespan. In R. E. Ingram & J. M. Price (Eds.), *Vulnerability to Psychopathology: Risk across the Lifespan* (2nd ed., pp. 489–494). New York, NY: The Guilford Press.
- Kerns, K. A., Tomich, P. L., & Kim, P. (2006). Normative trends in children's perceptions of availability and utilization of attachment figures in middle childhood. *Social Development*, 15(1), 1–22.
- Kettle, S. (1996). The development of the Czech media since the fall of communism. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 12(4), 42–60.

- Kloep, M. & Hendry, L. B. (2010). Letting go or holding on? Parents' perceptions of their relationships with their children during emerging adulthood. *The British Journal of Developmental Psychology*, 28(4), 817–834.
- Kloep, M., Hendry, L. B., Taylor, R., & Stuart-Hamilton, I. (2016). *Development from Adolescence to Early Adulthood. A Dynamic Systemic Approach to Transitions and Transformations*. London, UK: Psychology Press.
- Klump, K. L., Burt, S. A., McGue, M., & Iacono, W. G. (2007). Changes in genetic and environmental influences on disordered eating across adolescence. *Archives of General Psychiatry*, 64(12), 1409.
- Knight, K. (2014). Communicative dilemmas in emerging adults' friends with benefits relationships: Challenges to relational talk. *Emerging Adulthood*, 2(4), 270–279.
- Kocourek, J. (2001). Vietnamci v České republice. In T. Šišková (Eds.), *Menšiny a migranti v České republice. My a oni v multikulturní společnosti 21. století* (pp. 99–106). Praha: Portál.
- Kohoutová, I. & Nývlt, O. (2014). *Rodina a statistika* [Press release]. Dostupné z <http://img.ct24.cz/multimedia/documents/56/5600/559971.pdf>
- Konečná, V., Neusar, A., Sokoliová, M., & Macek, P. (2010). Možnosti zkoumání formování identity v adolescenci: Česká adaptace metody GIDS. *Československá psychologie*, 54(4), 391–406.
- Konstam, V. (2007): *Emerging and Young Adulthood. Multiple Perspectives, Diverse Narratives*. New York, Springer.
- Kostanski, M. & Gullone, E. (2007). The impact of teasing on children's body image. *Journal of Child and Family Studies*, 16(3), 307–319.
- Košdy, M. (2007). *Emerging adulthood. Přechod do dospělosti a jeho specifické oblasti - plány, práce a pojetí osobní svobody*. Nепublikovaná diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Krch, F. D. (1995). Being overweight and developing an eating disorder in the Czech Republic. *Eating Disorders: The Journal of Treatment & Prevention*, 3(1), 20–27.
- Krch, F. D. & Csémy, L. (2009). Prevalence symptomů mentální anorexie u školní mládeže v České republice. *Československá psychologie*, 53(2), 140–148.
- Kroger, J. (2007). *Identity Development: Adolescence through Adulthood (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kroger, J., Martinussen, M., & Marcia, J. E. (2010). Identity status change during adolescence and young adulthood: a meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 33(5), 683–98.
- Kruger, J., Galuska, D. A., Serdula, M. K., & Jones, D. A. (2004). Attempting to lose weight: Specific practices among U.S. Adults. *American Journal of Preventive Medicine*, 26(5), 402–406.
- KRUK (2013). *Dluhy mladých Čechů*. <http://cz.kruk.eu/news/art23,dluhy-mladych-ech.html>. [cit. 2016 12 09]
- Kuhl, J. (2000a). A functional-design approach to motivation and self-regulation: The dynamics of personality systems and interactions. In M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 111–169). San Diego: Academic Press.
- Kühpastová, M. (2014). *Přátelé „s výhodami“ v kontextu citové vazby v dospělosti*. Nепublikovaná bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Kunnen, E. S., Sappa, V., van Geert, P. L., & Bonica, L. (2008). The shapes of commitment development in emerging adulthood. *Journal of Adult Development*, 15(3–4), 113–131.
- Kunnen, E.S., Holwerda, N., Bosma, H.A., & Bosman, S. (2009). Career Choice in Adolescence and Emerging Adulthood, In M. Kuijpers & F. Meijers (Eds). *Career Learning: Research and Practice in Education*. Hertogenbosch, Euroguidance the Netherlands.
- Kvitkovičová, L. & Máchová, J. (2016a). Kariérní rozhodování u českých studentů v období vynořující se dospělosti. *Lifelong Learning*. V tisku.

- Kvitkovičová, L. & Máchová, J. (2016b). Školní identita studentů středních odborných škol a vysokoškolských studentů. *Lifelong Learning*. V tisku.
- Kvitkovičová, L., Hrubá, L., Šírůček, J., & Lacinová, L. (2016). Postavení lásky a práce v životě vynořujících se dospělých. Nепublikovaný rukopis.
- Kvitkovičová, L., Umemura, T., & Macek, P. (2016). Roles of attachment relationships in emerging adults' career decision-making process: A two-year longitudinal research design. V recenzním řízení.
- Kyzlinková, R. & Šťastná, A. (2016). Reprodukční plány mladých mužů v ČR. *Demografie*, 58(2), 111–128.
- Lacinová, L., Michalčáková, R., Ševčíková, A., & Konečný, Š. (2011). Love and sex. In S. Ježek, L. Lacinová, & P. Macek, (Eds.), *Adolescent Psychosocial Development in Brno. An ELSPAC Study 2005–2011* (pp. 33–42). Brno: Masaryk University.
- LaFromboise, T., Coleman, H. L. K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. *Psychological Bulletin*, 114(3), 395–412.
- Laghi, F., D'Alessio, M., Pallini, S., & Baiocco, R. (2009). Attachment representations and time perspective in adolescence. *Social Indicators Research*, 90(2), 181–194.
- Lamborn, S. D. & Groh, K. (2009). A four-part model of autonomy during emerging adulthood: associations with adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 33(5), 393–401.
- Lane, J. (2014). Counseling emerging adults in transition: Practical applications of attachment and social support research. *The Professional Counselor*, 5(1), 30–42.
- Lanz, M. & Tagliabue, S. (2014). Supportive relationships within ongoing families: cross-lagged effects between components of support and adjustment in parents and young adult children. *Journal of Adolescence*, 37(8), 1489–1503.
- Larson, N. I. (2007). *A Longitudinal Investigation of Diets in Transition: What Influences Dietary Patterns During the Transition from Adolescence to Young Adulthood?* Dissertation Abstracts International, 68, 5146.
- Larson, R. W., Clore, G. L., & Wood, G. A. (1999). The emotions of romantic relationships: Do they wreak havoc on adolescents? In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The Development of Romantic Relationships in Adolescence* (pp. 19–49). New York: Cambridge University Press.
- Leal-Muniz, V. & Constantine, M. G. (2005). Predictors of the career commitment process in Mexican American college students. *Journal of Career Assessment*, 13(2), 204–215.
- Lehmiller, J. J., VanderDrift, L. E., & Kelly, J. R. (2014). Sexual communication, satisfaction, and condom use behavior in friends with benefits and romantic partners. *Journal of Sex Research*, 51(1), 74–85.
- Lent, R. W., Brown, S. D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45(1), 79–122.
- Leonard, K. C., Cook, K. V., Boyatzis, C. J., Kimball, C. N., & Flanagan, K. S. (2013). Parent-child dynamics and emerging adult religiosity: Attachment, parental beliefs, and faith support. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(1), 5–14.
- Lerner, R. M., Freund, A. M., De Stefanis, I., & Habermas, T. (2001). Understanding developmental regulation in adolescence: The use of the selection, optimization, and compensation model. *Human Development*, 44(1), 29–50.
- Letošní rok mladým lidem po škole přeje, zaměstnavatelé mění postoje [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://finance.idnes.cz/absolventi-uplatneni-v-praci-djc-/viteze.aspx?c=A160929_085416_viteze_mrs

- Levine, M. P. & Harrison, K. (2009). Effects of media on eating disorders and body image. In J. Bryant & M. B. Oliver (Eds.), *Media Effects: Advances in Theory and Research* (3rd ed., pp. 490–516). New York, NY: Routledge.
- Levine, M. P. & Smolak, L. (2010). Cultural influences on body image and eating disorders. In W. S. Agras (Ed.), *The Oxford Handbook of Eating Disorders* (pp. 223–246). New York, NY: Oxford University Press.
- Levine, M. P., McVey, G. L., & Piran, N. (2014). Eating disorders during adulthood. In T. P. Gullotta & M. Bloom (Eds.), *Encyclopedia of primary prevention and health promotion* (2nd ed., pp. 1670–1686). New York, NY: Springer.
- Levine, M. P., Smolak, L., Moodey, A. F., Shuman, M. D., & Hessen, L. D. (1994). Normative developmental challenges and dieting and eating disturbances in middle school girls. *International Journal of Eating Disorders*, 15(1), 11–20.
- Li, T. & Chan, D. K.-S. (2012). How anxious and avoidant attachment affect romantic relationship quality differently: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 406–419.
- Liechty, J. M. & Lee, M.-J. (2013). Longitudinal predictors of dieting and disordered eating among young adults in the U.S. *The International Journal of Eating Disorders*, 46(8), 790–800.
- Lin, C.-T. J., Gao, Z., & Lee, J.-Y. (2013). Associations between self-reported weight management methods with diet quality as measured by the Healthy Eating Index-2005. *Preventive Medicine*, 57(3), 238–243.
- Lofgren, I. E. (2015). Mindful eating: An emerging approach for healthy weight management. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 9(3), 212–216.
- Lomičová, L. (2015). *Rodiče a děti v období vynořující se dospělosti: pohledy z obou stran*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Loth, K. A., MacLehose, R., Bucchianeri, M. M., Crow, S. J., & Neumark-Sztainer, D. R. (2014). Predictors of dieting and disordered eating behaviors from adolescence to young adulthood. *The Journal of Adolescent Health*, 55(5), 705–712.
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., & Beyers, W. (2006). Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of Adolescence*, 29(3), 361–378.
- Luyckx, K., Seiffge-Krenke, I., Schwartz, S. J., Crocetti, E., & Klimstra, T. A. (2014). Identity configurations across love and work in emerging adults in romantic relationships. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(3), 192–203.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, B., Smits, L., & Goossens, L. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42(1), 58–82.
- Lye, D. N. (1996). Adult child-parent relationships. *Annual Review of Sociology*, 22, 79–102.
- Lyons S. T., Schweitzer, L., Ng, E. S. W. (2015). How have careers changed? An investigation of changing career patterns across four generations. *Journal of Managerial Psychology*, 30(1), 8–21.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macek, P. (2003b). Identita jako proces: vývojový přístup a styly sebedefinování. In I. Čermák, M. Hřebíčková, & P. Macek (Eds.), *Agrese, identita, osobnost* (pp. 180–200). Brno: Psychologický ústav AV ČR.
- Macek, P. & Štefánková, Z. (2006). Vztahy s rodiči a jejich souvislosti s citovou vazbou. In P. Macek & L. Lacinová (Eds.), *Vztahy v dospívání* (pp.25–40). Brno: Barrister & Principal.

- Macek, P., Bejček, J., & Vaníčková, J. (2007). Contemporary Czech emerging adults' generation growing up in the period of social changes. *Journal of Adolescent Research*, 22(5), 444–475.
- Macek, P., Horská, E., Kotrlová, H., Kvitkovičková, L., Lacinová, L., & Ježek, S. (2016). *Paths to adulthood: Projects and methods*. Dostupné z http://ivdmr.fss.muni.cz/doc/manuscript_all.pdf.
- Macek, P., Ježek, S., Lacinová, L., Bouša, O., Kvitkovičková, L., Neužilová Michalčáková, R. & Širůček, J. (2016). Emerging adults in the Czech Republic: views into and across different domains of life. In R. Žukauskienė (Ed.). *Emerging Adulthood in a European Context* (pp. 175–202). London, New York: Routledge.
- Macek, P., Juříčková, V., & Bouša, O. (2010). *How Emerging Adults Communicate with their Parents: Perceived Specific Roles of Mothers and Fathers*. Paper presented on 12th Biennial Conference, May 12 – 15, Vilnius, Lithuania.
- Macek, P., Lacinová, L., Ježek, S., Bouša, O., Širůček, J., & Lomičová, L. (2016a). *Current Czech Emerging Adults and Their Parents: A Generation Growing up in the Time of Social Change*. Paper presented on invited symposium “Emerging Adulthood in Europe: Themes and Variations. 24th Biennial Meeting of ISSBD, July 10 -14, Vilnius, Lithuania.
- Macková, A. (2011). Prodlužující se soužití s rodiči jako odkládání dospělosti? *Sociální Studia*, 8(4), 13–28.
- Mamánků neubývá, 38 procent mužů ve věku 20 až 35 let bydlí u rodičů* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://bydleni.idnes.cz/mamanky-bydleni-mladych-0sg-/dum_osobnosti.aspx?c=A160928_134014_reality_bdp_rez
- Marco, C. D., Hartung, P. J., Newman, I., & Parr, P. (2003). Validity of the decisional process inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 63(1), 1–19.
- Mareš, J. & Mareš, J. (2014). Autonomie dospívajícího jedince: složitý proces, nejistý výsledek. *Pedagogika*, 64(1), s. 8198.
- Mareš, P. & Možný, I. (2005). The Czech family, reproductive behavior, and the value of children in the Czech Republic. In G. Trommsdorff & B. Nauck (Eds.), *The Value of Children in Cross-cultural Perspective. Case Studies from Eight Societies* (pp. 67–156). Lengerich, GE: Pabst.
- Markiewicz, D., Lawford, H., Doyle, A. B., & Haggart, N. (2006). Developmental differences in adolescents' and young adults' use of mothers, fathers, best friends, and romantic partners to fulfill attachment needs. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(1), 127–140.
- Martínková, Š. (2008). Sociabilita vietnamského etnika v Praze. In Z. Uherek, Z. Korecká, & T. Pojarová, (Eds.), *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy* (pp. 167–210). Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Martínková, Š. (2010). *Vietnamská komunita v Praze*. Praha: Muzeum hlavního města Prahy.
- Masarykova univerzita (2012). *Univerzita zjišťuje důvody vysokého počtu neúspěšných studií*. Dostupné z: <http://www.online.muni.cz/udalosti/3321-univerzita-zjistuje-duvody-vysokeho-poctu-neuspesnych-studii>. [cit. 2016 09 10]
- Massey-Stokes, M., Barton, B. A., Golman, M., & Holland, D. J. (2012). An ecological approach to the prevention of eating disorders in children and adolescents. In K. L. Goodheart, J. R. Clifton, & J. J. Robert-McComb (Eds.), *Eating Disorders in Women and Children: Prevention, Stress management, and Treatment* (2nd ed., pp. 225–267). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Mayseless, O. & Keren, E. (2014). Finding a meaningful life as a developmental task in emerging adulthood: The domains of love and work across cultures. *Emerging Adulthood*, 2(1), 63–73.
- Mazzeo, S. E., Gow, R. W., & Palmberg, A. (2015). Integration of obesity and eating disorders prevention: A holistic approach to wellness in elementary schools. In L. Smolak & M. P. Levine

- (Eds.), *The Wiley Handbook of Eating Disorders* (Vol. 2, pp. 669–680). Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., & Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, 8(2), 221–230.
- McInerney, D. M. (2004). A discussion of future time perspective. *Educational Psychology Review*, 16(2), 141–151.
- Meeus, W. (1993). Occupational Identify Development, School Performance, and Social Support in Adolescence: Findings of a Dutch Study. *Adolescence*, 28(112), 809–819.
- Meeus, W. & Deković, M. (1995). Identity development, parental and peer support in adolescence: results of a national survey. *Adolescence*, 30(120), 931–944.
- Meier, A. & Allen, G. (2008). Intimate relationship development during the transition to adulthood: Differences by social class. In J. T. Mortimer (Ed.), *Social Class and Transitions to Adulthood. New Directions for Child and Adolescent Development (Vol. 119, pp. 25–39)*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mikauš, O. (2007). *Vynořující se dospělost: Subjektivní vnímání dospělosti ve vztahu k rodičům v období mezi adolescence a dospělostí*. Nепublikovaná diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Mitchell, B. A. (2006). The boomerang age from childhood to adulthood: emergent trends and issues for aging families. *Canadian Studies in Population*, 33(2), 155–178.
- Mladí a netrpěliví. Rostoucí počet fluktuantů připravuje firmy o peníze* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/finance/mladi-a-netrpelivi-rostouci-pocet-fluktuantu-pripravuje-firm/r~eb27a72a5e2111e5a896002590604f2e/>
- Mladí Češi mají sny jako z katalogu developera, ale realita je drsná* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://bydleni.idnes.cz/levne-bydleni-0df-/stavba.aspx?c=A140619_122501_stavba_web
- Mladí Češi odmítají mít děti. Plán vlády asi nepomůže* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/mladi-cesi-odmitaji-mit-deti-plan-vlady-asi-nepomuze_391324.html
- Mladí Češi pracují čím dál méně, zjistili statistici. Zůstávají s rodiči a dlouho studují* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/zamestnanych-mezimladymi-cechy-ubyyva-zjistili-statistici-zi/r~29707bf2ca5011e593630025900fea04/?redirected=1481118240>
- Mladí Češi pracují stále méně* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/ekonomika/393660-mladi-cesi-pracuji-stale-mene.html>
- Mladí Češi se chtějí hlavně bavit. Za zábavu utratí až pětinu svých peněz* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/domaciekonomika/_zprava/mladi-cesi-se-chteji-hlavne-bavit-za-zabavu-utrati-az-petinu-svych-penez--1645877
- Mladí Češi se obávají přechodu ze školy do práce, optimisticky nevidí ani své důchody* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://euractiv.cz/clanky/socialni-politika/mladi-cesi-se-obavaji-prechodu-ze-skoly-do-prace-optimisticky-nevidi-ani-sve- Duchody-generace-y-pruzkum-mladez-010922/>
- Mladí Češi sní o bydlení ve vile se zahradou a bazénem. Příjmy ale nestačí* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.denik.cz/bydleni/mladi-cesi-sni-o-bydleni-ve-vile-se-zahradou-a-baz-enem-prijmy-ale-nestaci-201406.html>
- Mladí Češi více než polovinu peněz utratí za zábavu a jídlo* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://www.denik.cz/z_domova/mladi-cesi-vice-nez-polovinu-penez-utrati-za-zabavu-a-jidlo-20160831.html
- Mladí sní o životě v luxusu, realita je ale jinde* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/finance/341025-mladi-sni-o-zivote-v-luxusu-realita-je-ale-jinde.html>

- Mladým technické obory nevoní. Chtějí až 30 tisíc měsíčně a práci v kanceláři* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.naseprahacentrum.cz/servis/mladym-technicke-obory-nevoni-chteji-az-30-tisi>
- Monroe, S. M., Rohde, P., Seeley, J. R., & Lewinsohn, P. M. (1999). Life events and depression in adolescence: Relationship loss as a prospective risk factor for first onset of major depressive disorder. *Journal of Abnormal Psychology, 108*(4), 606–614.
- Montgomery, M. J. (2005). Psychosocial Intimacy and Identity: From Early Adolescence to Emerging Adulthood. *Journal of Adolescent Research, 20*(3), 346–374.
- Mortimer, J. T. & Larson, R. W. (2002). *The Changing Adolescent Experience: Societal Trends and the Transition to Adulthood*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Motulsky, S. L. (2010). Relational processes in career transition: Extending theory, research, and practice. *The Counseling Psychologist, 38*(8), 1078–1114.
- Murray-Swank, N. A., Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2005). At the Crossroads of Sexuality and Spirituality: The Sanctification of Sex by College Students. *International Journal for The Psychology of Religion, 15*(3), 199–219.
- MyColorfulLife7 (2014). *Banánové děti – v české společnosti, ale také ve společnosti vietnamské*. Dostupné z: <http://colorless-happiness.blogspot.cz/2014/11/bananove-deti-v-ceske-spolecnosti-ale.html>.
- Napolitano, L. (2015). “I’m not going to leave her high and dry”: Young adult support to parents during the transition to adulthood. *The Sociological Quarterly, 56*(2), 329–354.
- Nauta, M. M. & Kahn, J. H. (2007). Identity status, consistency and differentiation of interests, and career decision self-efficacy. *Journal of Career Assessment, 15*(1), 55–65.
- Nelson, L. J. & Luster, S. S. (2015). “Adulthood” by whose definition?: The complexity of emerging adults’ conceptions of adulthood. In J. J. Arnett (Ed.), *Handbook of Emerging Adulthood* (pp. 421–435). New York, NY: Oxford University Press.
- Nelson, L. J., Willoughby, B. J., Rogers, A. A., & Padilla-Walker, L. M. (2015). “What a View!”: Associations Between Young People’s Views of the Late Teens and Twenties and Indices of Adjustment and Maladjustment. *Journal of Adult Development, 22*(3), 125–137.
- Nešpor, Z. (2004). *Jaká víra? Současná česká religiozita / spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Neumark-Sztainer, D. R. (2005). *I’m, Like, So Fat! Helping Your Teen Make Healthy Choices about Eating and Exercise in a Weight-obsessed World*. New York, NY: The Guilford Press.
- Neužilová Michalčáková, R., Bouša, O., Lacinová, L., & Macek, P. (2014). Představy o partnerství v období vynořující se dospělosti. Poster. *Psychologické dny 2014*, Olomouc.
- Nickerson, A. B. & Nagle, R. J. (2005). Parent and peer attachment in late childhood and early adolescence. *Journal of Early Adolescence, 25*(2), 223–249.
- Nízké příjmy a velké sny aneb Patálie mladých s bydlením* [online]. c2016 [cit. 2016 0910]. Dostupné z: <http://www.hypoindex.cz/clanky/nizke-prijmy-a-velke-sny-aneb-patalie-mladych-s-bydlenim/>
- Noom, M. J., Deković, M., & Meeus, W. (2001). Conceptual analysis and measurement of adolescent autonomy. *Journal of Youth and Adolescence, 30*(5), 577–595.
- Norona, J. C., Olmstead, S. B., & Welsh, D. P. (2016). Breaking Up in Emerging Adulthood: A Developmental Perspective of Relationship Dissolution. *Emerging Adulthood*, OnlineFirst, 1–12.
- Norona, J. C., Preddy, T. M., & Welsh, D. P. (2016). How gender shapes emerging adulthood. In J. J. Arnett (Ed.), *The Oxford Handbook of Emerging Adulthood* (pp. 62–86). New York, NY: Oxford University Press.

- North, R. J., Lewis, D. M. G., Capecelatro, M. R., Sherrill, B. N., Ravvys, S. G., & Fontan, G. (2016). The things they carry: Characterizing the biggest problems in the lives of emerging adults. *Journal of Social and Clinical Psychology, 35*(6), 437–454.
- Novák, M. (2007). Přispívají obrazy štíhlých ženských postav v médiích k rozvoji poruch příjmu potravy? *Česká a slovenská psychiatrie, 103*(8), 393–401.
- Nurmi, J.-E. (1992). Age differences in adult life goals, concerns, and their temporal extension: A life-course approach to future-oriented motivation. *International Journal of Behavioral Development, 15*(4), 487–508.
- Nývlt, O. (2014, May 7). *Perspektiva mladé generace při zakládání rodiny* [Press release]. Retrieved from [http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/prezentace_z_tk_perspektivy_mlade_generace_pri_zakladani_rodiny/\\$File/csu_tk_mladi_prezentace.pdf](http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/prezentace_z_tk_perspektivy_mlade_generace_pri_zakladani_rodiny/$File/csu_tk_mladi_prezentace.pdf)
- O'Connor, T. G., Allen, J. P., Bell, K. L., & Hauser, S. T. (1996). Adolescent – parent relationships and leaving home in young adulthood. In J. A. Graber & J. S. Dubas (Eds.), *Leaving Home: Understanding the Transition to Adulthood* (pp. 39-52). San Francisco, CA, US: Jossey-Bass.
- Ohler D. L., Levinson, E. M., & Barker, W. F. (1996). Career maturity in college students with learning disabilities. *The Career Development Quarterly, 44*(3), 278–288.
- Oliveira, J. E., Mendonça, M., Coimbra, S., & Fontaine, A. M. (2014). Family support in the transition to adulthood in Portugal – Its effects on identity capital development, uncertainty management and psychological well-being. *Journal of Adolescence, 37*(8), 1449–1462.
- Oppenheim, A. N. (1992). *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*. New York, NY: Continuum.
- Osgood, D. W., Ruth, G., Eccles, J. S., Jacobs, J. E., & Barber, B. L. (2005). Six paths to adulthood. In R. A. Settersten, F. F. Furstenberg Jr., & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the Frontier of Adulthood: Theory, Research, and Public Policy* (pp. 320–355). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Padilla-Walker, L. M. & Nelson, L. J. (2012). Black hawk down?: Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence, 35*(5), 1177–1190.
- Papežova, H. (2002). History of services for eating disorders with regard to political and women's situational changes in the Czech Republic. *European Eating Disorders Review, 10*(2), 79–84.
- Parke, R. D. (1998). A developmentalist's perspective on marital change. In T. N. Bradbury (Ed.), *The Developmental Course of Marital Dysfunction* (pp. 393–409). New York: Cambridge University Press.
- Pavlová, B. (2010). Psychosociální rizikové faktory u poruch příjmu potravy. In H. Papežová (Ed.), *Spektrum poruch příjmu potravy: Interdisciplinární přístup* (pp. 36–55). Praha: Grada Publishing.
- Pavlova, B., Uher, R., Dragomirecka, E., & Papežova, H. (2010). Trends in hospital admissions for eating disorders in a country undergoing a socio-cultural transition, the Czech Republic 1981–2005. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 45*(5), 541–550.
- Petersen, A. C. (1988). Adolescent development. *Annual Review Psychology, 39*(1), 583–607.
- Phillips, S. D., Christopher-Sisk, E. K., & Gravino, K. L. (2001). Making career decisions in a relational context. *The Counseling Psychologist, 29*(2), 193–214.
- Pinhas, L., McVey, G. L., Walker, K. S., Norris, M., Katzman, D. K., & Collier, S. (2013). Trading health for a healthy weight: The uncharted side of healthy weights initiatives. *Eating Disorders: The Journal of Treatment & Prevention, 21*(2), 109–116.
- Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.

- Power, L. & McKinney, C. (2013). Emerging adult perceptions of parental religiosity and parenting practices: Relationships with emerging adult religiosity and psychological adjustment. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(2), 99–109.
- Práce pro každého. Míst je dost i pro absolventy humanitních oborů [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://byznys.lidovky.cz/prace-pro-kazdeho-mist-je-dost-i-pro-absolventy-humanitnich-oboru-p9e-/firmy-trhy.aspx?c=A160324_162544_firmy-trhy_pave
- Proctor, M., Miner, M., McLean, L., Devenish, S., & Bonab, B. G. (2009). Exploring Christians' explicit attachment to God representations: the development of a template for assessing attachment to God experiences. *Journal of Psychology & Theology*, 37(4), 245–264.
- Proč jsou mladí Češi líní a nechtějí pracovat? [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://echo24.cz/a/i6NNe/proc-jsou-mladi-cesi-lini-a-nechteji-pracovat>
- Průtokový ohříváč? Mladí Češi mění práci stále rychleji [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.penize.cz/pracovni-pomer/315870-prutokovy-ohrivac-mladi-cesi-meni-praci-stale-rychleji>
- Ranta, M., Dietrich, J., & Salmela-Aro, K. (2014). Career and romantic relationship goals and concerns during emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, 2(1), 17–26.
- Rašticová, M. (2009). Prediktory nespokojenosti s tělem a souvislost s depresí v adolescenci. *E-psychologie*, 3(1), 30–42.
- Rathner, G. (2001). Post-communism and the marketing of the thin ideal. In M. Nasser, M. A. Katzman, & R. A. Gordo (Eds.), *Eating Disorders and Cultures in Transition* (pp. 86–102). New York, NY: Routledge.
- Reeder, H. M. (2000). “I like you... as a friend”: The role of attraction in cross-sex friendship. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(3), 329–348.
- Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment, and application. *Journal of Youth Development*, 2(1), 1–12.
- Rejmanová, A. (2012). *Vliv self-esteemu, citové vazby a implicitního vztahového přesvědčení na partnerská očekávání u mladých dospělých*. Nепublikovaná diplomová práce. Brno: FSS MU.
- Rhoades, G. K. & Stanley, S. M. (2014). *Before “I Do”: What Do Premarital Experiences Have to Do with Marital Quality among Today’s Young Adults? Research Report*. Retrieved from <http://before-ido.org/>.
- Riggs, S. H. & Han, G. (2009). Predictors of anxiety and depression in emerging adulthood. *Journal of Adult Development*, 16(1), 39–52.
- Richardson, M. S. (2012). Counseling for work and relationship. *The Counseling Psychologist*, 40(2), 190–242.
- Roberts, B. W. & Donahue, E. M. (1994). One personality, multiple selves: Integrating personality and social roles. *Journal of Personality*, 62(2), 199–218.
- Rodgers, R. F., Lowy, A. S., Halperin, D. M., & Franko, D. L. (2016). A meta-analysis examining the influence of pro-eating disorder websites on body image and eating pathology. *European Eating Disorders Review*, 24(1), 3–8.
- Rohde, P., Stice, E., & Marti, C. N. (2015). Development and predictive effects of eating disorder risk factors during adolescence: Implications for prevention efforts. *The International Journal of Eating Disorders*, 48(2), 187–198.
- Roisman, G. I., Masten, A. S., Coatsworth, J. D., & Tellegen, A. (2004). Salient and Emerging Developmental Tasks in the Transition to Adulthood. *Child Development*, 75(1), 123–133.

- Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C., & Rosenberg, F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141–156.
- Rouleau, C. R. & von Ranson, K. M. (2011). Potential risks of pro-eating disorder websites. *Clinical Psychology Review*, 31(4), 525–531.
- Ryan, R. M. & Lynch, J. H. (1989). Emotional autonomy versus detachment: revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. *Child Development*, 60(2), 340–356.
- Ryff, C. D., Schmutte, P. S., & Lee, Y. H. (1996). How children turn out: implications for parental self-evaluation. In C. D. Ryff & M. M. Seltzer (Eds.), *The Parental Experience in Midlife* (pp. 383–422). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Rychtaříková, J. (2007). Česká republika: trendy demografického vývoje. In J. Rychtaříková & V. Kuchařová (Eds.), *Rodina, partnerství a demografické stárnutí* (pp. 9–39). Praha: VÚPSV, UK PŘF KDGD.
- Sabia, J. J. & Rees, D. I. (2008). „The effect of adolescent virginity status on psychological well-being“. *Journal of Health Economics*, 27(5), 1368–1381.
- Sagiv, L. (2002). Vocational interests and basic values. *Journal of Career Assessment*, 10(2), 233–257.
- Sagiv, L. & Schwartz, S. H. (2004). Values, intelligence and client behavior in career counseling: A field study. *European Journal of Psychology of Education*, 19(3), 237–254.
- Salmela-Aro, K. & Nurmi, J. E. (1997). Goal contents, well-being, and life context during transition to university: A longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development*, 20(3), 471–491.
- Salmela-Aro, K. & Nurmi, J. E. (2007). Self-esteem during university studies predicts career characteristics 10 years later. *Journal of Vocational Behavior*, 70(3), 463–477.
- Sands, E. R. & Wardle, J. (2003). Internalization of ideal body shapes in 9-12-year-old girls. *International Journal of Eating Disorders*, 33(2), 193–204.
- Sbarra, D. A. (2006). Predicting the onset of emotional recovery following nonmarital relationship dissolution: Survival analyses of sadness and anger. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(3), 298–312.
- Scio (2015). *Scio: Studium a budoucnost mladých*. Dostupné z <http://www.ceskaskola.cz/2015/09/scio-studium-mladych.html> [cit. 2016 12 09]
- Seifert, T. (2005). Anthropomorphic characteristics of centerfold models: Trends towards slender figures over time. *International Journal of Eating Disorders*, 37(3), 271–274.
- Seiffge-Krenke, I. (2003). Testing theories of romantic development from adolescence to young adulthood: Evidence of a developmental sequence. *International Journal of Behavioral Development*, 27(6), 519–531.
- Seiffge-Krenke, I. (2010). Predicting the timing of leaving home and related developmental tasks: parents' and children's perspectives. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(4), 495–518.
- Seiffge-Krenke, I. (2016). Leaving Home: Antecedents, Consequences, and Cultural Patterns. In J. J. Arnett (Ed.), *The Oxford Handbook of Emerging Adulthood* (pp. 177–189). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Seiffge-Krenke, I., Persike, M., Luyckx, K. (2013). Factors contributing to different agency in work and study: A view on the „forgotten half“. *Emerging Adulthood*, 1(4), 283–292.
- Sexuální kontrarevoluce. Tablety a telefony vytlačily sex z postele* [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://relax.lidovky.cz/sexualni-kontrarevoluce-tablety-a-telefony-vytlacily-sex-z-postele-1i2-/zajimavosti.aspx?c=A150504_155430_ln-zajimavosti_ape

- Shanahan, M. J., Porfeli, E. J., Mortimer, J. T., & Erickson, L. D. (2005). Subjective age identity and the transition to adulthood: When do adolescents become adults? In R. A. Settersten, F. F. Furstenberg, & R. G. Rumbaut (Eds.), *On the Frontier of Adulthood: Theory, Research, and Public Policy* (pp. 225–255). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Sharpe, R. M. & Drake, A. J. (2013). Obesogens and obesity: An alternative view? *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 21(6), 1081–1083.
- Shulman, S. & Connolly, J. (2013). The challenge of romantic relationships in emerging adulthood reconceptualization of the field. *Emerging Adulthood*, 1(1), 27–39.
- Shulman, S. & Nurmi, J.-E. (2010). Dynamics of goal pursuit and personality make-up among emerging adults: typology, change over time, and adaptation. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2010(130), 57–70.
- Schaefer, J. T. & Magnuson, A. B. (2014). A review of interventions that promote eating by internal cues. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 114(5), 734–760.
- Schoon, I. & Schulenberg, J. (2013). The assumption of adult roles in the UK, the U.S.A., and Finland: Antecedents and associated levels of well-being and health. In H. Helve & K. Evans (Eds.), *Youth, Work Transitions and Well-being* (pp. 45–57). London, UK: The Tufnell Press.
- Schwartz, S. J. (2001). The evolution of Eriksonian and, neo-Eriksonian identity theory and research: A review and integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(1), 7–58.
- Schwartz, S. J. & Unger, J. B. (2010). Biculturalism and context: What is biculturalism, and when is it adaptive? *Human Development*, 53(1), 26–32.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Luyckx, K., Meca, A., & Ritchie, R. A. (2013). Identity in emerging adulthood: Reviewing the field and looking forward. *Emerging Adulthood* 1(2), 96–113.
- Simons, J., Vansteenkiste, M., Lens, W., & Lacante, M. (2004). Placing motivation and future time perspective theory in a temporal perspective. *Educational Psychology Review*, 16(2), 121–139.
- Simpson, J. A., Collins, A. W., Tran, S., & Haydon, K. C. (2007). Attachment and the experience and expression of emotions in romantic relationships: A developmental perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(2), 355–367.
- Skorikov, V. B. & Vondracek, F. W. (2011). Occupational identity. In: S. J. Schwartz, K. Luyckx & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of Identity Theory and Research* (pp. 693–714). New York: Springer.
- Skoro polovina mladých bezdětných mužů nechce mít děti [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.ctidoma.cz/single-zpravodajstvi/2016-07-11-mladi-muzi-nehceji-deti-25307>
- Sládková, I. & Vybíral, Z. (2008). Subjektivní význam připisovaný okolnostem vzniku poruchy příjmu potravy. *E-psychologie*, 2(4), 13–23.
- Slater, A., Tiggemann, M., Hawkins, K., & Werchon, D. (2012). Just one click: A content analysis of advertisements on teen Web sites. *Journal of Adolescent Health*, 50(4), 339–345.
- Složené trenky i jídlo zdarma. V mamahotelu už žije polovina mladých Čechů [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/360957/slozene-trenky-i-jidlo-zdarma-v-mamahotelu-uz-zije-polovina-mladych-cechu.html>
- Smith, H. M. & Betz, N. E. (2002). An examination of efficacy and esteem pathways to depression in young adulthood. *Journal of Counseling Psychology*, 49(4), 438–449.
- Sneed, J. R., Whitbourne, S. K., Schwartz, S. J., & Huang, S. (2012). The relationship between identity, intimacy, and midlife well-being: Findings from the Rochester Adult Longitudinal Study. *Psychology and Aging*, 27(2), 318–323.

- Soenens, B. & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(6), 589–604.
- Soenens, B., Berzonsky, M. D., Dunkel, C. S., Papini, D. R., & Vansteenkiste, M. (2011). Are all identity commitments created equally? The importance of motives for commitment for late adolescents' personal adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 35(4), 358–369.
- Soh, N. L., Touyz, S. W., & Surgenor, L. J. (2006). Eating and body image disturbances across cultures: A review. *European Eating Disorders Review*, 14(1), 54–65.
- Statistici: Pracujeme déle. Ale mladí se do práce nebrnou [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/statistici-pracujeme-dele-ale-mladi-se-do-prace-nebrnou_332201_diskuze.html?showTab=nejctenejsi-3
- Stecenková, M. & Řezanková, H. (2013). Analýza zadluženosti domácností v České republice z hlediska typů domácností. *Journal of Knowledge Society*, 2(1), 1–10.
- Steinberg, L. & Silverberg, S. B. (1986). The vicissitudes of autonomy in early adolescence. *Child Development*, 57(4), 841–851.
- Story, L. B., Karney, B. R., Lawrence, E., & Bradbury, T. N. (2004). Interpersonal mediators in the intergenerational transmission of marital dysfunction. *Journal of Family Psychology*, 18(3), 519–529.
- Strauser, D. R., Lustig, D. C., & Çiftçi, A. (2008). Psychological well-being: Its relation to work personality, vocational identity, and career thoughts. *Journal of Psychology*, 142(1), 21–35.
- Stringer, K. J. & Kerpelman, J. L. (2010). Career identity development in college students: Decision making, parental support, and work experience. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 10(3), 181–200.
- Studenti preferují humanitní obory, víc ale berou absolventní techniky [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kariera/361533-studenti-preferuji-humanitni-obory-vic-ale-berou-absolventni-techniky.html>
- Subrahmanyam, K., Šmahel, D., & Greenfield, P. M. (2006). Connecting developmental processes to the Internet: Identity presentation and sexual exploration in online teen chatrooms. *Developmental Psychology*, 42(3), 1–12.
- Suisman, J. L., Thompson, J. K., Keel, P. K., Burt, S. A., Neale, M., Boker, S., ... Klump, K. L. (2014). Genetic and environmental influences on thin-ideal internalization across puberty and preadolescent, adolescent, and young adult development. *International Journal of Eating Disorders*, 47(7), 773–783.
- Sullivan, K. & Sullivan, A. (1980). Adolescent–parent separation. *Developmental Psychology*, 16(2), 93–99.
- Super, D. E. (1963). Self-concepts in vocational development. In D. E. Super, R. Starishevski, N. Matlin, & J. P. Jordaan (Eds.), *Career Development: Self-concept Theory* (pp. 1–16). New York: College Entrance Examination Board.
- Swami, V. (2015). Cultural influences on body size ideals: Unpacking the impact of westernization and modernization. *European Psychologist*, 20(1), 44–51.
- Swami, V., Frederick, D. A., Aavik, T., Alcalay, L., Allik, J., Anderson, D., ... Zivcic-Becirevic, I. (2010). The attractive female body weight and female body dissatisfaction in 26 countries across 10 world regions: Results of the International Body Project I. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 36(3), 309–25.
- Swartz, T. T. & O'Brien, K. B. (2009). Intergenerational support during the transition to adulthood. In A. Furlong (Ed.), *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. (pp. 217–225). London, UK: Routledge.

- Sypeck, M. F., Gray, J. J., Etu, S. F., Ahrens, A. H., Mosimann, J. E., & Wiseman, C. V. (2006). Cultural representations of thinness in women, redux: Playboy magazine's depiction of beauty from 1979 to 1999. *Body Image, 3*(3), 229–35.
- Šmahel, D. & Subrahmanyam, K. (2007). Any girls want to chat press911: Partner Selection in Monitored and Unmonitored Teen Chat Rooms. *Cyberpsychology & Behavior, 10*(3), 346–353.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In J. T. Jost, & J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology. Key Readings in Social Psychology* (pp. 276–293). New York: Psychology Press.
- Tanner, J. L. & Arnett, J. J. (2011). Presenting “Emerging Adulthood”: What Makes It Developmentally Distinctive? In J. J. Arnett, M. Kloep, L. B. Hendry, & J. L. Tanner (Eds.), *Debating Emerging Adulthood. Stage or Process?* (pp. 13–30). Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, A. C., Rappleyea, D. L., Fang, X., & Cannon, D. (2013). Emerging adults' perceptions of acceptable behaviors prior to forming a committed, dating relationship. *Journal of Adult Development, 20*(4), 173–184.
- Taylor, D. M. & Louis, W. (2004). Terrorism and the quest for identity. In F. M. Moghaddam & A. J. Marsella (Eds.), *Understanding Terrorism. Psychosocial Roots, Consequences, and Interventions* (pp. 169–185). Washington, DC: American Psychological Association.
- Taylor, D. M. & Moghaddam, F. M. (1994). *Theories of Intergroup Relations. International Social Psychological Perspectives* (2nd ed.). Westport, CT: Praeger.
- Taylor, K. M. & Betz, N. E. (1983). Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. *Journal of vocational behavior, 22*(1), 63–81.
- Taylor, M. (2006). Helicopters, snowplows, and bulldozers: managing students' parents. *The Bulletin, 74*(6). Dostupné z <http://www.acui.org/publications/bulletin/article.aspx?issue=304&id=1842>
- The American Society for Aesthetic Plastic Surgery. (2014). *Cosmetic Surgery National Data Bank: Statistics*. Retrieved from <http://www.surgery.org/media/statistics>
- Thomas, J. J., Schwartz, M. B., & Brownell, K. D. (2010). Vulnerability to eating disorders in adulthood. In R. E. Ingram & J. M. Price (Eds.), *Vulnerability to psychopathology: Risk across the lifespan* (2nd ed., pp. 454–488). New York, NY: The Guilford Press.
- Thompson, J. K. & Stice, E. (2001). Thin-ideal internalization: Mounting evidence for a new risk factor for body-image disturbance and eating pathology. *Current Directions in Psychological Science, 10*(5), 181–183.
- Thompson, J. K., Heinberg, L. J., Altabe, M., & Tantleff-Dunn, S. (Eds.) (1999). *Exacting Beauty: Theory, Assessment, and Treatment of Body Image Disturbance*. Washington DC: American Psychological Association.
- Trinke, S. J. & Bartholomew, K. (1997). Hierarchies of attachment relationships in young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships, 14*(5), 603–625.
- Twenge, J. M. (2013). The evidence for generation Me and against generation We. *Emerging Adulthood, 1*(1), 11–16.
- Tylka, T. L., Annunziato, R. A., Burgard, D., Daniélsdóttir, S., Shuman, E., Davis, C., & Calogero, R. M. (2014). The weight-inclusive versus weight-normative approach to health: Evaluating the evidence for prioritizing well-being over weight loss. *Journal of Obesity, 2014*, 983495.
- Umemura, T., Lacinová, L., & Macek, P. (2015). Is emerging adults' attachment preference for the romantic partner shifted from their attachment preferences for their mother, father, and friends? *Emerging Adulthood, 3*(3), 179–193.

- Umemura, T., Lacinová, L., Macek, P., & Kunnen, S. E. (2016). Longitudinal changes in emerging adults' attachment preferences for their mother, father, friends, and romantic partner: Focusing on start and end of romantic relationships. *International Journal of Behavioral Development*. Advance Online Publication. doi: 10.1177/0165025416647545
- Ungar, M. (2009). Overprotective parenting: helping parents provide children the right amount of risk and responsibility. *The American Journal of Family Therapy*, 37(3), 258–271.
- Univerzita zjišťuje důvody vysokého počtu neúspěšných studií [online]. c2012, poslední revize 23. 12. 2012 [cit. 2016-09-11]. Dostupné z: <https://www.online.muni.cz/udalosti/3321-univerzita-zjistuje-du-vody-vysokeho-poctu-neuspesnych-studii>.
- Uthayakumar, R., Schimmack, U., Hartung, P. J., & Rogers, J. R. (2010). Career decidedness as a predictor of subjective well-being. *Journal of Vocational Behavior*, 77(2), 196–204.
- V Česku roste počet mladých fluktuantů. Práci zbrkle mění hlavně absolventi [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/393466/v-cesku-roste-pocet-mladych-fluktuantu-praci-zbrkle-meni-hlavne-absolventi.html>
- Václavík, D. (2010). *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada.
- Vaitkeviciute, R., Ball, L. E., & Harris, N. (2015). The relationship between food literacy and dietary intake in adolescents: A systematic review. *Public Health Nutrition*, 18(4), 649–658.
- Van De Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), 1–59.
- van Ingen, D. J., Freiheit, S. R., Steinfeldt, J. A., Moore, L. L., Wimer, D. J., Knutt, A. D., Scapinello, S., & Roberts, A. (2015). Helicopter parenting: the effect of an overbearing caregiving style on peer attachment and self-efficacy. *Journal of College Counseling*, 18(1), 7–20.
- Vartanian, L. R. (2009). When the body defines the self: Self-concept clarity, internalization, and body image. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28(1), 94–126.
- Veldhuis, J., Konijn, E. A., & Seidell, J. C. (2014). Negotiated media effects. Peer feedback modifies effects of media's thin-body ideal on adolescent girls. *Appetite*, 73, 172–182.
- VELKÝ VÝZKUM: Češi vyměnili sex za pokémony a porno! Milování je jen ztráta času! [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.extra.cz/velky-vyzkum-cesi-vymenili-sex-za-pokemony-a-porno-milovani-je-jen-ztrata-casu>
- Vennum, A., Lidstrom, R., Monk, J. K., & Adams, R. (2014). It's complicated: The continuity and correlates of cycling in cohabiting and marital relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 31(3), 410–430.
- Volková, A., Lacinová, L., Neužilová Michalčáková, R., & Dušková, P. (2016). Čeho se dnes mladí lidé bojí? Volně generované výpovědi o strachu vs. sebezposuzovací škála. *Československá psychologie*, 60(2), 197–210.
- Vysoká škola nestačí. Firmy chtějí absolventy s praxí [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/vysoka-skola-nestaci-firmy-chteji-absolventy-s-praxi/r~9f9aa988bc11e4a10c0025900fea04/>
- Wang, M. L., Peterson, K. E., McCormick, M. C., & Austin, S. B. (2014). Environmental factors associated with disordered weight-control behaviours among youth: A systematic review. *Public Health Nutrition*, 17(7), 1654–1667.
- Wardle, J., Haase, A. M., & Steptoe, A. (2006). Body image and weight control in young adults: International comparisons in university students from 22 countries. *International Journal of Obesity*, 30(4), 644–651.

- Weaver, A. D., MacKeigan, K. L., & MacDonald, H. A. (2011). Experiences and perceptions of young adults in friends with benefits relationships: A qualitative study. *The Canadian Journal of Human Sexuality, 20*(1/2), 41–53.
- Wentland, J. J. & Reissing, E. D. (2011). Taking casual sex not too casually: Exploring definitions of casual sexual relationships. *The Canadian Journal of Human Sexuality, 20*(3), 75–91.
- Whiston, S. C. & Keller, B. K. (2004). The influences of the family of origin on career development a review and analysis. *The Counseling Psychologist, 32*(4), 493–568.
- Whiteman, S. D., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2010). Family relationships from adolescence to early adulthood: changes in the family system following firstborns' leaving home. *Journal of Research on Adolescence, 21*(2), 461–474.
- Wilcox, B. L., Rostosky, S. S., Randall, B., & Wright, M. L. C. (2001). Reasons for hope: A review of research on adolescent religiosity and sexual behavior. In B. D. Whitehead, B. L. Wilcox, & S. S. Rostosky (Eds.), *Keeping the Faith: The Role of Religion and Faith Communities in Preventing Teen Pregnancy* (pp. 31–82). Washington, DC: The National Campaign to Prevent Teen Pregnancy.
- Worobey, J. & Worobey, H. S. (2014). Body-size stigmatization by preschool girls: In a doll's world, it is good to be "Barbie." *Body Image, 11*(2), 171–174.
- Wright, S. L. & Perrone, K. M. (2008). The impact of attachment on career-related variables: A review of the literature and proposed theoretical framework to guide future research. *Journal of Career Development, 35*(2), 87-106.
- Yan, Y. & Bissell, K. (2014). The globalization of beauty: How is ideal beauty influenced by globally published fashion and beauty magazines? *Journal of Intercultural Communication Research, 43*(3), 194–214.
- Young, R. A., Valach, L., Ball, J., Paselukho, M. A., Wong, Y. S., DeVries, R. J., ... & Turkel, H. (2001). Career development in adolescence as a family project. *Journal of Counseling Psychology, 48*(2), 190.
- Začarováný kruh hledání praxe bez praxe trápí absolventy [online]. c2016 [cit. 2016 09 10]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1054007-zacarovany-kruh-hledani-praxe-bez-praxe-trapi-absolventy>
- Zimbardo, P. G. & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*(6), 1271–1288.
- Zimmer-Gembeck, M. J. & Collins, W. A. (2003). Autonomy development during adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds). *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 175–204). Malden: Blackwell Publishing.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., & Scott, A. B. (1999). The Emerging Meanings of Religiousness and Spirituality: Problems and Prospects. *Journal of Personality, 67*(6), 889–919.

Summary

The monograph attempts to describe the transition from adolescence to adulthood in the Czech context. It presents a complex and up-to-date portrayal of the current generation of young people who grew up in a period of social change and democratization of Czech society. Sociologists from the Masaryk University's Faculty of Social Studies (Katrňák, Lechnerová, Pakosta, & Fučík, 2010) have previously shown that young people in the Czech Republic, like their counterparts in other European countries, seem to experience a new life stage - a stage filled with a combination of study, travel, short relationships, and first career experiences. Psychology describes this part of life as a transitory period between adolescence and adulthood and within lifespan perspective focuses not only on young people's behaviour but also on their experiences, feelings, perceptions and evaluations of. It is these aspects that this volume attempts to approach. It offers a perspective including romantic relationships, relationships with parents and the initial steps in building a career – study and jobs. In this volume, there are very few generalisations about how the process of entering adulthood should be. One reason is that the main study sample comprised mainly university students. The other reason is the finding that the paths to adulthood are very heterogeneous. In today's postmodern and global society there are many "legitimate" ways of reaching adulthood. The key constructs in this book are autonomy and identity. Autonomy conceptualised as independence and individuality and a conscious involvement in decision-making, Identity as the notion of one's own uniqueness but also the acceptance of adult roles, relationship and a personal perspective in various domains of life. The same two constructs provided a foundation for the underlying research project *Paths to Adulthood* (GAP407/12/0854) that ran from 2012 to 2016 at the Faculty of Social Studies of Masaryk University. The goal of the project was to examine the development of autonomy and identity during the transition from adolescence to adulthood. This volume presents some of the findings of the online study that repeatedly asked the participants born from 1990 to 1994 about their life situation and experiences. Overall there were 13 waves of data collection and one addressed also the parents of the participants. For details of the design see Macek, Horská, Kotrlová, Kvitkovičová, Lacinová, & Ježek (2016).

First chapter provides an overview of the criteria of adulthood from sociological and psychological perspective. It also describes the specific, stereotypical way the current generation of young adults is portrayed by mass media. The chapter considers J. J. Arnett's concept of emerging adulthood as a possible framework for understanding young adulthood. It argues why it is a useful descriptive term but not a fully developed theory which would allow us to treat emerging adulthood as a developmental life stage.

The second chapter describes the development of autonomy and identity – the two attributes associated with achieving adulthood. We show how the concepts and the processes that form them are related. Based on our results we discuss the generally high levels of agentic autonomy, exploration and commitment in the third decade of life and their interesting combination of long-term stability and short-term fluctuation.

The next three chapters broadly discuss three life domains in which autonomy and identity develop – relationship with parents, romantic relationships, and career and education. With respect to relationship with parents we find support for the longitudinal findings that good or problematic relationships in young adulthood are set long before entering adulthood. The foundations seem to lie in trust and perceived closeness by the youth and acceptance of their personality and life-style by the parents. The chapter on romantic relationships presents a broad range of forms romantic relationships can have and how they can develop. The majority of them are considered “full”, yet we do not identify any one “right” model of relationship. In terms of career, work and study considered in the fifth chapter young adulthood is a very dynamic period dominated by self-realization, growth, career progress over valuing stability and long-term job. Education and works function as a whole where the attitudes toward study are related to self-efficacy in a particular area.

The final four chapters deal with specific issues of young adults. The sixth chapter considers the issue dieting and eating problems of young women. The chapter provides an overview of this popular topic and offers psychological findings supplementing the medical and nutritional facts about eating behaviours of young women. The seventh chapter is a probe into the lives of young Vietnamese adults in the Czech Republic. The formation of their identities is used to gain understanding of their inner lives within two cultures. Chapters eight and nine use qualitative interviews to describe two very different types of romantic relationship. One tries to find order in the area of “friends-with-benefits” types of relationships. It describes how the rules of such low-commitment relationships are negotiated. Finally, the last chapter introduces the problems that young catholic women experience as a result of prolonged length of emerging adulthood in combination with the prohibition of premarital sex.

Vědecká redakce Masarykovy univerzity

prof. MUDr. Martin Bareš, Ph.D.

Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. PhDr. Tomáš Janík, Ph.D.

doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

PhDr. Alena Mizerová

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Mgr. David Povolný

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. David Trunec, CSc.

prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.

Mgr. Iva Zlatušková

doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Lenka Lacinová, Stanislav Ježek & Petr Macek (eds.)

Cesty do dospělosti: Psychologické a sociální charakteristiky dnešních dvacátníků

Jazyková revize: Alena Němcová

Obálka, grafická a typografická úprava: Stanislav Ježek a Jakub Stejskal

Tisk: MSD, spol. s r. o., Minská 103, Brno-Žabovřesky

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

1. vydání, 2016

ISBN 978-80-210-8400-1

ISBN 978-80-210-8401-8 (online: pdf)